

3 | 17

Justitiële verkenningen

Terrorisme- en radicaliseringsstudies

Versijnt 6 maal per jaar • jaargang 43 • augustus

Boomjuridisch

Wetenschappelijk Onderzoek- en
Documentatiecentrum
Ministerie van Veiligheid en Justitie

Justitiële verkenningen is een gezamenlijke uitgave van het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum van het ministerie van Veiligheid en Justitie en Boom juridisch.

Redactieraad

dr. A.G. Donker
dr. R.A. Roks
dr. B. Rovers
dr. mr. M.B. Schuilenburg
dr. M. Smit
dr. E. Snel

Redactie

mr. drs. M.P.C. Scheepmaker

Redactiesecretariaat

tel. 070-370 65 54
e-mail infojv@minvenj.nl

Redactieadres

Ministerie van Veiligheid en Justitie,
WODC
Redactie Justitiële verkenningen
Postbus 20301
2500 EH Den Haag
tel. 070-370 71 47
fax 070-370 79 48

WODC-documentatie

Voor inlichtingen: Infodesk WODC,
e-mail: wodc-informatiedesk@minvenj.nl, internet: www.wodc.nl

Abonnementen

Justitiële verkenningen verschijnt zes keer per jaar. In digitale vorm is het tijdschrift beschikbaar op de website van het WODC, zie www.wodc.nl/publicaties/justitiële-verkenningen/index.aspx.

Belangstellenden voor een plusabonnement kunnen zich richten tot Boom juridisch. Een plusabonnement biedt u naast de gedrukte nummers tevens het online-archief vanaf 2002 én een e-mailattending. De abonnementsprijs bedraagt € 214 (excl. btw, incl. verzendkosten). Het plusabonnement kunt u afsluiten via

www.bjutijdschriften.nl. Of neem contact op met Boom distributiecentrum via tel. 0522-23 75 55 of e-mail tijdschriften@boomdistributiecentrum.nl.

Abonnementen kunnen op elk gewenst tijdstip ingaan. Valt de aanvang van een abonnement niet samen met het kalenderjaar, dan wordt over het resterende gedeelte van het jaar een evenredig deel van de abonnementsprijs in rekening gebracht. Het abonnement kan alleen schriftelijk tot uiterlijk 1 december van het lopende kalenderjaar worden opgezegd. Bij niet-tijdige opzegging wordt het abonnement automatisch voor een jaar verlengd.

Uitgever

Boom juridisch
Postbus 85576
2508 CG Den Haag
tel. 070-330 70 33
e-mail info@boomjuridisch.nl
website www.boomjuridisch.nl

Ontwerp

Tappan, Den Haag

Coverfoto

© Rink Hof/HH

ISSN: 0167-5850

Opname van een artikel in dit tijdschrift betekent niet dat de inhoud ervan het standpunt van de Minister van Veiligheid en Justitie weergeeft.

Inhoud

Inleiding	5
<i>B.A. de Graaf</i> Terrorisme- en radicaliseringsstudies. Een explosief onderzoeksveld	8
<i>M. Bal en K. van den Bos</i> Over waargenomen onrechtvaardigheid en radicalisering	31
<i>E. Bakker</i> De Nederlandse jihadist. Typen en rollen binnen de jihadistische scene	45
<i>J. Wagemakers</i> De radicalisering van moslims: de rol van religieuze ideologie	56
<i>M.T. Croes</i> De relatie tussen islam en terrorisme. Een empirische benadering	68
Boekrecensie: Sharia4Belgium en de verburgerlijking van de provocatie	85
<i>O. Verkaaik over</i> <i>'Als ik iemand beledigd heb, dan was dat mijn bedoeling':</i> <i>Sharia4Belgiums ideologie en humorgebruik van Pim Aarns & Ineke Roex</i>	
Summaries	96
Congresagenda	99

Inleiding

Het onderzoek op het terrein van terrorisme en radicalisering heeft sinds de aanslagen van 11 september 2001 in New York een stormachtige ontwikkeling doorgemaakt. Het doel van dit themanummer is te reflecteren op dit vakgebied en verschillende onderzoeksbenaderingen aan bod te laten komen. Op deze wijze wordt duidelijk wat de sterke punten en de beperkingen van de verschillende benaderingen zijn en hoe deze elkaar kunnen aanvullen.

Er is in dit nummer tevens aandacht voor de problematische kanten van wetenschappelijk onderzoek doen op dit terrein. Die betreffen onder andere het gebrek aan bronnen: enerzijds is veel informatie waarover de overheid beschikt vertrouwelijk of geheim, anderzijds is het bepaald niet gemakkelijk betrouwbare gegevens te verkrijgen van geradicaliseerde individuen en jihadistische organisaties.

Vier van de zes bijdragen zijn in meer of mindere mate gebaseerd op lezingen die eind januari 2017 werden gehouden tijdens een conferentie van de Sociaal-Wetenschappelijke Raad (SWR) van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW). Aanvullingen zijn er in de vorm van een recensie en een artikel over onderzoek naar Nederlandse jihadisten.

In het openingsartikel beschrijft *Beatrice de Graaf* in vogelvlucht de ontwikkelingen in het vakgebied van terrorisme- en radicaliseringsstudies vanaf de jaren zeventig. Zij staat stil bij de zoektocht naar een adequate definitie van terrorisme en waarschuwt voor de valkuilen waarin onderzoekers kunnen lopen. Los van het eerdergenoemde gebrek aan bronnen is ook de nabijheid tot de (westerse) overheidsmacht zo'n valkuil, namelijk het risico op een eenzijdig perspectief. Het waren immers overheden die, worstelend met handelingsverlegenheid, een belangrijke impuls gaven aan het ontstaan van deze discipline. Ook de enorme onderzoeksbudgetten die na 2001 beschikbaar kwamen, vormen in zekere zin een probleem omdat die tot een radicaliseringsindustrie hebben geleid, waarbij het kaf maar moeilijk van het koren te scheiden is. De Graaf roept haar collega-onderzoekers op het terrein van terrorisme en radicalisering op tot reflectie en stil te staan bij de vraag op welke wijze onderzoek daadwerkelijk kan bijdragen aan de preventie en aanpak van radicalisering en terrorisme. *Michèle Bal* en *Kees van den Bos* richten zich in hun bijdrage op de rol van basale psychologische processen bij radicalisering richting

terrorisme. Vooral percepties van onrecht spelen een centrale rol bij verschillende vormen van radicalisering. Wanneer situaties als onrechtvaardig worden ervaren, bijvoorbeeld omdat er sprake lijkt te zijn van horizontale of verticale deprivatie, kunnen sterke emotionele en gedragsmatige reacties volgen. Wanneer mensen zich daarbij ook nog eens onzeker voelen over zichzelf en hun sociale positie, worden groepsgrenzen versterkt en raken mensen gemotiveerd hun eigen groep te verdedigen. Zich aansluiten bij een radicale organisatie kan hierdoor aantrekkelijker worden. Na aansluiting volgt een vicieuze cirkel van identificatie met radicaal gedachtegoed en afwijzing van de status quo, die kan uitmonden in het rechtvaardigen van geweld als middel om sociale verandering teweeg te brengen. Enkele implicaties voor interventies worden besproken.

In de afgelopen jaren reisden zo'n driehonderd Nederlandse jihadist-ten naar Syrië en Irak en groeide de Nederlandse jihadistische beweging uit tot honderden personen. *Edwin Bakker* doet verslag van een onderzoek naar de vraag wat de kenmerken zijn van de Nederlandse jihadist-ten (Syriëgangers) en welke typen en rollen er te onderscheiden zijn binnen de jihadistische scenes. Gekozen werd voor het optekenen van het levensverhaal van een aantal personen in de jihadistische scene. Bakker wil daarmee het fenomeen nader duiden en ook aanknopingspunten vinden voor beleid met betrekking tot deze personen. Aansluitend gaat *Joas Wagemakers* in op de vraag welke rol ideologie speelt in de radicalisering van moslims. Hij gaat daarbij eerst kort in op de bestudering van ideologie in sociale bewegingen. Vervolgens past hij het raamwerk dat hieraan wordt ontleend toe op twee voorbeelden van islamitische radicalisering. Wagemakers laat zien dat ideologie wel degelijk een rol kan spelen in de radicalisering van moslims, maar dat dit op verschillende manieren gebeurt en dat de invloed van ideeën mede bepaald wordt door contextuele factoren.

In de historisch getinte bijdrage van *Marnix Croes* staat de vraag naar de relatie tussen islam en terrorisme centraal, waarbij hij zich afzet tegen wetenschappers die dit verband ontkennen. Croes beargumenteert op basis van gegevens uit de Global Terrorism Database in de eerste plaats dat het islamitisch terrorisme sinds 2002 domineert. In de tweede plaats richt hij zich op het salafisme, de geloofsleer van veel jihadist-ten. Door de overeenkomsten met andere puriteinse, fundamentalistische hervormingsbewegingen binnen de islamitische

geschiedenis aan te geven beargumenteert hij dat het huidige salafisme geen nieuw verschijnsel is en past in een islamitische traditie. Het themanummer wordt afgesloten met een essay, waarin **Oskar Verkaaik** het eerder dit jaar verschenen boek van Pim Aarns en Ineke Roex *'Als ik iemand beledigd heb, dan was dat mijn bedoeling': Sharia4Belgiums ideologie en humorgebruik* bespreekt. Verkaaik analyseert de verschillende functies van politieke humor en laat zien hoe in de loop der tijd de doelwitten van humor zijn veranderd. Was eerder vooral het establishment het mikpunt, tegenwoordig zijn het juist vaak de zwakkeren en de minderheden die het 'slachtoffer' zijn. Met humor kun je heel goed anderen vernederen, marginaliseren en uitsluiten, aldus Verkaaik. Zeker over leden van (streng) religieuze groepen wordt gedacht dat zij geen gevoel voor humor hebben. Het boek van Aarns en Roex logenstraft deze veronderstelling. Zij analyseren het gebruik van politieke humor door de leiders van de radicaal-islamitische organisatie Sharia4Belgium, evenals humoristische uitingen van de organisatie in online video's. Rechtse tegenstanders worden belachelijk gemaakt, seksuele normen worden voorzien van een ludieke kritiek en moslims die een andere versie van de islam aanhangen, worden bespot.

Marit Scheepmaker

Terrorisme- en radicaliserings- studies

Een explosief onderzoeksveld

B.A. de Graaf*

In 2017 verscheen een onderzoek dat als relatief nieuwe loot aan de stam van het terrorismeonderzoek beschouwd kan worden: een intrigerende studie naar de manier waarop jihadisten humor inzetten als wapen (Aarns & Roex 2017). Deze studie is een voorbeeld van cultuurelantropologisch onderzoek naar de beleving en leefwereld van radicale salafisten en jongeren met jihadistische sympathieën, waarbij in dit geval hun nihilistische humor centraal staat. Dit soort onderzoek is spannend, maar ook ingewikkeld (De Koning e.a. 2014). Want hoe kun je na aanslagen als die op Charlie Hebdo in Frankrijk, op 7 januari 2015, nog neutraal onderzoek doen naar de ‘jihadcultuur’ van Sharia4Belgium? Toch is dit soort onderzoek belangrijk. Aarns en Roex maken bijvoorbeeld inzichtelijk hoe Sharia4Belgium zich jarenlang kon voordoen als een soort clowneske groep pubers en razend handig speelde met het grijze gebied tussen opruiing en vrijheid van meningsuiting.¹

Naast alle inzichten en handvatten voor de omgang met dit soort gedrag die deze studie en soortgelijke antropologische onderzoeken bieden, levert de studie een empirische basis voor verder voerend onderzoek naar terrorisme en radicalisering. Dat is misschien wel de grootste wetenschappelijke winst, want studie naar terrorisme en radicalisering is een zeer problematisch veld. En een van de belangrijkste valkuilen voor het wetenschappelijke gehalte en de kwaliteit van dit onderzoek is het gebrek aan bronnen. Het blijft meestal maar een

* Prof. dr. Beatrice de Graaf is als hoogleraar History of International Relations & Global Governance verbonden aan de faculteit Geesteswetenschappen van de Universiteit Utrecht. De auteur dankt Yannick Balk en Eva van de Kimmenade voor alle nuttige opmerkingen en assistentie. Dit artikel is een sterk verkorte en aangepaste versie van een hoofdstuk dat in de nieuwe uitgave E. Muller e.a., *Terrorisme* (2017) zal verschijnen.

1 Het boek van Aarns en Roex wordt elders in dit nummer besproken door Oskar Verkaaik.

georganiseerd en beargumenteerd gissen naar wat de terroristen beweegt.

In deze bijdrage zal ik eerst kort de ontwikkeling van het relevante, fascinerende, maar ook explosieve en problematische vakgebied van terrorisme- en radicaliseringsstudies beschrijven. Hoewel dit een jong veld is, is het niet te doen om alle relevante publicaties de revue te laten passeren. Het blijft dus bij een samenvatting in grote lijnen. Daarna stip ik een drietal belangrijke valkuilen en voetangels aan, en tot slot bespreek ik een paar richtingwijzers voor toekomstig onderzoek.

Ontwikkeling van een explosief veld

Terrorismestudies als wetenschap is een jong veld. Bommen en granaten, afkomstig van niet-staatelijke actoren, ontploften in het verleden al veel vaker, maar pas in de jaren zeventig werden er eerste onderzoeksteams ingericht, instituten opgericht en hoogleraren benoemd, nadat een golf van links-, maar ook rechts-extremisme over de wereld spoelde. Er werden allerlei conventies en overeenkomsten gesloten, maar tot een officiële definitie van terrorisme leidde dit nog niet (pas in 1999 nam de VN een definitie aan) (Bulin 2011). Onderzoekscentra naar terrorisme en politiek geweld werden opgericht, bijvoorbeeld aan Georgetown University, Washington, het Jaffee Center for Strategic Studies, Tel Aviv, en de RAND Corporation.

Voordat wetenschappers aan de weg timmerden, zetten overheden de eerste grote onderzoeksteams op om terroristen te profileren. Het was het tijdvak van de eerste toepassingen van de computer voor beleidsdoeleinden. In Duitsland richtte Horst Herold ('Kommissar Computer') binnen het West-Duitse Bundeskriminalamt een eigen eenheid op om gegevens over de RAF op te slaan en te gebruiken voor profileringsdoeleinden en opsporingsonderzoek (Hauser 1998). In Engeland probeerden de veiligheidsdiensten het Noord-Ierse terrorisme in kaart te brengen. In Israël opende de Mossad de jacht op aanhangers van de PLO, Fatah en Zwarte September, nadat in september 1972 voor het eerst live verslag was gedaan van een terroristische aanslag, namelijk de aanslag op het Israëlische atletenteam tijdens de Olympische Spelen in München. De FBI zette onderzoeksteams en infiltranten in om binnen de studentenbeweging Students for a Democratic Society, de

Black Panthers en andere oppositionele en activistische groepen de 'gevaarlijke elementen' eruit te filteren (Cunningham 2004; De Graaf 2010). Het detectivebureau Pinkerton's Global Intelligence Agencies begon in 1970 een database met gegevens over terroristische aanslagen op te bouwen (later overgenomen door START Maryland, zie hierna).

In de jaren tachtig verschenen de eerste grote academische monografieën over terrorisme, politiek geweld en de bestrijding daarvan. Hoogleraren en onderzoekers als Brian Jenkins, Richard Clutterbuck, David Rapoport, Martha Crenshaw, Bruce Hoffman en Walter Laqueur legden het fundament voor wat anno 2017 het onderzoeksveld terrorismestudies is geworden. In Nederland schreven Alex Schmid & Albert Jongman (1988), Peter Klerks (1988) en later Erwin Muller (2004) baanbrekende boeken over terrorisme en terrorismebestrijding, over de rol van de media en over het probleem om tot een zinvolle definitie van zo'n politiek beladen en omstreden concept als terrorisme te komen.

Naar een academische definitie

Schmid ontwierp in 1988 een academische consensusdefinitie van terrorisme, door het bestaande corpus aan onderzoek en overheidsbeleid naast elkaar te leggen (Schmid 1988, 2004). Het High-Level Panel on Threats, Challenges and Change van de VN schreef in 2004 dat 'lack of agreement on a clear and well-known definition undermines the normative and moral stance against terrorism and has stained the United Nations image' (UN 2004). Hoewel diverse VN-commissies inmiddels wel definities hanteren die door een meerderheid van de lidstaten worden onderschreven, is in de praktijk nog steeds te merken dat elk bureau er een eigen formulering op na houdt. In 2002 accepteerde de Europese Commissie in een Kaderbesluit een omschrijving, die vervolgens door de meeste EU-staten werd overgenomen. In Nederland bestaat er pas sinds 2004 een wettelijke definitie van terrorisme (NCTV 2011, p. 20):

'Terrorisme is het uit ideologische motieven dreigen met, voorbereiden of plegen van op mensen gericht ernstig geweld, dan wel daden gericht op het aanrichten van maatschappijontwrichtende zaakschade, met als doel

maatschappelijke veranderingen te bewerkstelligen, de bevolking ernstige vrees aan te jagen of politieke besluitvorming te beïnvloeden.'

Voor het onderzoeksveld betekent zo'n brede definitie dat terrorisme in hoge mate als 'essentially contested concept' moet worden beschouwd, en als een 'container'-begrip, dat per tijd, plaats en organisatie verschillend wordt ingevuld (Conolly 1993, p. 10). Voor onderzoekers die het fenomeen proberen te beschrijven is het zaak om de bestaande juridische definities en wettelijke termen (zoals 'lidmaatschap van een terroristische vereniging', of 'terroristisch misdrijf') te herkennen en zich er in het eigen onderzoek toe te verhouden. Niet om die klakkeloos over te nemen of te omarmen, maar om uitgaande van de bestaande definitiemacht van de overheid datgene te bestuderen wat als terrorisme wordt gezien – om wellicht te concluderen dat ook die interpretatie en definitie problematisch kunnen zijn en moeten worden 'gedeconstrueerd'. Tegen die achtergrond is het logisch dat veel van het onderzoek naar terrorisme en politiek geweld in deze eerste jaren historisch van aard was (Rapoport 2004). Terroristische organisaties en terroristen zelf werden gecontextualiseerd, van een politiek-maatschappelijke en historische context voorzien (Crenshaw 1995), omdat onderzoekers toentertijd beseften dat aanslagen weliswaar veelvuldig voorkwamen, maar tegelijk statistisch te zeldzaam waren om er algemene algoritmes op te kunnen baseren. Terrorisme was bovendien niet los te zien van persoonlijke, biografische trajecten; evenmin kon het losgemaakt worden van interactiepatronen met de overheid en de samenleving, of los van de opkomst van nieuwe media worden bestudeerd. Het hangt er nogal van af door wie, of met welke autoriteit een groep als terroristisch wordt gedefinieerd – denk aan omstreden pogingen van dictatoriale mogendheden om minderheden als terroristen weg te zetten. En ook de context van de media doet ertoe. *Terrorismus ist Provokation der Macht*, schreef Waldmann (2005). Het is theater, vond Jenkins (1975, p. 16). Terrorisme gedijt slechts bij de gratie van aandacht voor drama en dreiging; terrorisme bloeit op in een cultuur van angst en polarisatie.

Het 'invisible college of terrorism researchers' dijt uit

Sinds de aanslagen van '9/11' is het onderzoeksveld geëxplodeerd, en veel strikter en structureler aan overheidsorganen, subsidies en consultancies gebonden. Tussen 1990 en 1999 omvatte het 'invisible college' van terrorismeonderzoekers wereldwijd zo'n acht vooraanstaande academici, die gezamenlijk tekenden voor circa vijfhonderd invloedrijke studies (Miller & Mills 2009; Stampnitzky 2016, p. 17-18). Het aantal tijdschriften, centra en instituten nam hand over hand toe. Voor onderzoekers zijn er tegenwoordig ook veel meer data beschikbaar. De Universiteit van Maryland nam de database van Pinkerton over, en bouwde met geld van het National Institute for Justice in 2005 een enorm onderzoekscentrum op: START, ofwel het National Consortium for the Study of Terrorism and the Responses to Terrorism, inclusief een databestand dat alle aanslagen vanaf 1970 tot de dag van vandaag bijhoudt, de Global Terrorism Database.²

Een belangrijke kwalitatieve toevoeging aan het onderzoeksveld sinds de jaren negentig, met een piek na 2001, is de introductie van het concept 'radicalisering'. Met het toetreden van de psychologie en sociale psychologie tot het wereldwijde college van terrorismeonderzoekers – denk aan Pape (2003), Horgan (2008, Stern (2004), Moghaddam & Marsella (2004) – werden motieven en beweegredenen van terroristen in kaart gebracht. Onderzoek naar terrorisme werd op die manier verbreed met het concept radicalisering, dat overigens meteen al net zo omstreden was als het concept terrorisme (Mandel 2010, p. 9). Mede aangedreven door het (sociaal)psychologische onderzoek is er sinds 2001 ook een industrie ontstaan in het onderkennen en beïnvloeden van deradicaliserings-, *disengagement*- of *desistance*-strategieën. In onderzoek dat voor deze doeleinden wordt verricht (vaak in opdracht van overheden, of ook wel van bedrijven, zoals verzekeringsmaatschappijen), gaat het om de vraag of een radicaliseringstraject omgedraaid kan worden, gestopt of omgebogen – en zo ja, hoe. Onderzoekers in Duitsland en Scandinavië hebben bijgedragen aan de ontwikkeling van zogeheten exitprogramma's, waarmee goede resultaten zijn geboekt bij neonazi's en rechts-extremisten (Rommelspacher 2006). Dit onderzoek heeft ook al vroegtijdig gewaarschuwd tegen te simplistische lineaire radicaliserings- dan wel

2 Zie www.start.umd.edu/about/about-start.

deradicaliseringsmodellen. Niet iedere radicaal wordt terrorist, en niet iedere terrorist heeft een keurig ideologisch radicaliseringstraject doorlopen. De dader van de aanslag in Nice, op 14 juli 2016, Mohamed Lahouaiej-Bouhlel, bezocht geen moskee, en raakte waarschijnlijk slechts heel kort van tevoren in de ban van jihadistisch gedachtegoed, zonder dat hij uitvoerig studie van jihadistische of salafistische teksten had gemaakt. Deradicalisering moet daarom ook niet alleen om iemands religie of ideologie gaan. Het gaat wellicht niet in eerste Linie om het veranderen van iemands overtuigingen, maar meer om iemand te helpen zijn gewelddadige gedrag te beheersen en te leren aan te passen. Deradicalisering moet dan eerder worden opgevat als ‘disengagement’, of als ‘desistance’ (een uit de criminologie afkomstig begrip), het zich afkeren van en uittreden uit een terroristische beweging en het verwerpen van geweld als oplossing (LaFree & Miller 2008; Horgan 2008, p. 4; Cronin 2009). Of het gaat om het afnemen van de aantrekkelijkheid van een terroristische organisatie voor haar achterban. Terrorisme is immers net zo effectief als de mate waarin nieuwe rekruten worden gevonden en gemobiliseerd. Onderzoek moet zich dan richten op het in kaart brengen van factoren die dit verlies van aantrekkingskracht van terroristische groepen en van terroristisch geweld voor individuen mogelijk maken (Demant e.a. 2008), bijvoorbeeld via rehabilitatie- en re-integratieprogramma’s (Veldhuis 2016; Weggemans & De Graaf 2015).

Om enige orde te scheppen in het veld van terrorismestudies dat sinds 2001 zo enorm is uitgedijd, wordt hier de vrijheid genomen om de types onderzoek in te delen in drie grove categorieën, waarbij de categorie gedefinieerd wordt door het niveau waarop de analyse van terrorisme plaatsvindt (en niet door de onderzoeksmatige methode of discipline waarmee dat gebeurt). Elk niveau is relevant voor een beter begrip van oorsprong, ontwikkeling en gevolgen van terrorisme – en elk niveau genereert ook zijn eigen onderzoeksvragen en controverses. Voordat we aankomen bij de voetangels en valkuilen van dit onderzoeksveld, hieronder eerst een kort overzicht van deze drie types terrorismeonderzoek.

Drie niveaus van onderzoek

Het macroniveau

Het eerste type onderzoek richt zich op het brede plaatje, op de algemene condities en context waarbinnen terroristische organisaties ontstaan en gedijen. Volgens sommige theorieën kunnen macro-sociologische en -economische krachten (ongelijkheid, achterstand, demografisch mannenoverschot, armoede, enz.) direct tot processen van radicalisering leiden. Volgens andere theorieën moet er nog wel onderscheid worden gemaakt tussen condities en directe oorzaken (*precipitants*). Botsingen tussen gangs, politie-eenheden, milities en paramilitairen, maar ook arbeidsgerelateerde conflicten (zoals stakingen en protesten) kunnen een klimaat genereren waar een machocultuur van wapens en geweld als de maat aller dingen wordt beschouwd. Onderzoek hiernaar richt zich op 'failed states', op oorlog als precipiterende factor, op sociaaleconomische conflicten, en op 'rebel governance' als alternatieve bronnen van staatsgezag en socialisatie van jongeren op het pad van geweld (Hoffman 1998; Piazza 2006; Terpstra 2016). Theorieën die zich richten op macroniveau worden ook wel als 'root cause' of 'mass level theories' gedefinieerd (Crenshaw 1981). Dit soort theorieën, die vanuit de politiek en de journalistiek nog wel eens erg versimpeld worden weergegeven, bezien de ontwikkeling van terrorisme vanuit grote structurele verklaringsperspectieven. 'Root causes' voor terrorisme kunnen dan armoede zijn, discriminatie en uitsluiting, oorlog of, zoals hierboven vermeld, *failed states*. Gebrek aan een sociaal vangnet, onderwijs of politieke rechten zorgt voor een vruchtbare voedingsbodem voor het ontstaan van terroristische organisaties (Burgoon 2006; Abadie 2006; Krueger & Maleckova 2003). Soms zijn dit soort theorieën wel erg monocausaal opgezet, waardoor ze geen recht meer doen aan de complexe werkelijkheid. Over het algemeen zijn 'mass level theories' geschikt om trends en patronen op de langere termijn, over een groter gebied in kaart te brengen, en te koppelen aan een toe- of afname aan incidenten van terroristisch geweld. 'Root causes'-theorieën moeten kritisch worden gebruikt, omdat in grote sociaaleconomische verklaringsmodellen de ruimte voor subjectieve interpretatie en collectieve betekenisgeving kan ontbreken (Bakker 2004; Bjørge 2005). Maar met de hedendaagse databases erbij kunnen ze niettemin tot belangrijke inzichten leiden,

bijvoorbeeld dat oorlog en ‘failed states’ sterk correleren met de gebieden waar de meeste aanslagen plaatsvinden. Anno 2016 zijn dat Irak, Syrië, Jemen, Afghanistan en Pakistan. Zo bezien is het starten van een militaire interventie geen recept dat op afzienbare termijn leidt tot een afname van terroristische incidenten in de regio.

Het microniveau

Heel vaak begint en eindigt een debat na een grote aanslag met de vraag wie er wanneer een terrorist wordt en hoe we dat kunnen voorkomen. De focus van politiek, overheid en samenleving ligt toch in de hoofdzaak bij het individu. Onderzoek op microniveau sluit bij die maatschappelijke behoefte aan individuele verklaringen aan: hoe kun je terrorisme verklaren vanuit specifieke psychologische karaktertrekken, pathologieën of cognitieve kwaliteiten van een persoon? ‘Rational choice theory’ gaat er bijvoorbeeld van uit dat iemand er redelijk bewust voor kiest om zich bij een terroristische beweging aan te sluiten – omdat het de beste beschikbare optie is om iets te bereiken (erkenning, roem, status, geld, verandering) (Pape 2003). Andere psychologische benaderingen zien lidmaatschap van een terroristische organisatie als een ‘identity stabilizer’ voor jongeren met een laag zelfvertrouwen, of voor jongeren die zichzelf als (onderdrukte) minderheid beschouwen (Schwartz e.a. 2009). Weer ander onderzoek graaft dieper in de wijze waarop mensen hun gedrag kunnen controleren en beheersen. Onder andere Victoroff (2005, p. 26) heeft erop gewezen dat sommige personen ‘slechter’ zijn in het ontwikkelen van cognitieve functies om hun gewelddadig en agressief gedrag in toom te houden. Zij hebben een geringere ‘capacity to control impulses and comport one’s behavior to social expectations’.

Het voordeel van dit soort (sociaal)psychologische theorieën is dat ze de focus verleggen van algemene verklaringsmodellen naar individuele trajecten van radicalisering, ze zijn daardoor concreter en geven – post hoc in ieder geval – meer houvast. Pathologische stoornissen, zoals narcisme, kunnen een dergelijk proces van radicalisering veeleer veroorzaken. Terroristen kunnen als ‘attention and novelty seekers’ worden geduid, als jongeren die verslaafd zijn aan de prikkel van geweld en avontuur, aan de ‘thrill of action’. Het nadeel van deze theorieën is evenwel dat er altijd een passende theorie bij een aanslag of dader kan worden gevonden. Je vindt altijd wel een theorie die bij je terrorist

past. Daarom moet op dit niveau sterk worden gewaakt voor dat wat de Nobelprijswinnaar Daniel Kahneman als 'hindsight bias' beschrijft, het 'ik-wist-het-allang-effect'. Met terugwerkende kracht is er in iedereen wel een zorgwekkend detail of karaktertrek te ontwaren, en met de kennis van nu kan elk nog zo klein of exotisch detail als fase in het radicaliseringstraject worden geduid. Terwijl dit soort details nooit waren opgevallen wanneer iemand die aanslag niet had gepleegd (Roese & Vohs 2012; De Graaf & Geraerts 2011).

Het mesoniveau

Dat brengt ons bij het mesoniveau, het radicaliseringsproces op groepsniveau. Statistisch gezien worden de meeste aanslagen uitgevoerd en de meeste slachtoffers veroorzaakt door terroristische organisaties – individuen hebben duidelijk minder impact. Daarom is het analyiseniveau van de groep zo belangrijk. Op dit niveau gaat het om processen van socialisering, van interactie, en om de combinatie van groeps- en persoonsontwikkelingen – waarbij ook nadrukkelijk een verschil wordt gemaakt tussen de verschillende rollen binnen een groep. Er bestaat een verschil tussen betrokkenheid of lidmaatschap van een terroristische groep en het plegen van aanslagen. Sommige personen kunnen deel uitmaken van een netwerk, maar alleen bij logistiek en transport bijvoorbeeld worden betrokken (Taylor 2010). Social movement theory (SMT) ziet radicalisering als een proces dat wordt gefaciliteerd en geconditioneerd door sociale netwerken en door de omstandigheden waarbinnen terroristische groepsleiders jongeren weten te rekruteren en mobiliseren (Demant & De Graaf 2010; Meertens e.a. 2006; Tajfel & Turner 1986). Demant e.a. (2008) hebben een analyse van vraag en aanbod verricht op de *life cycle* van een terroristische organisatie. Bij de juiste match tussen vraag en aanbod groeit de beweging. De 'aanbodzijde' bestaat dan uit het charismatisch leiderschap, een geoliede 'command en control', een pakkend verhaal en goede strategie, alsmede uit een aanbod aan rollen en 'klusjes' of 'banen' binnen een terroristisch netwerk. Ook moet een effectieve organisatie genoeg aanbod aan scholing en training kunnen organiseren. De 'vraagkant' gaat over de toevloed van jongeren die belangstelling hebben voor deze activiteiten, behoefte hebben aan avontuur, aan zingeving en aan mensen die geld en support willen verlenen.

Dit mesoniveau is voor het ontwikkelen van een effectieve, doelmatige en rechtmatige bestrijding van terrorisme (zowel in de sfeer van preventie als in de sfeer van handhaving en de reactie erop) van cruciaal belang. De grootste schade wordt namelijk aangericht door terroristische groepen – hoe dramatisch aanslagen van lone wolves ook kunnen zijn. De ‘terrorism life span’ is bij groepen ook langer: groepen zijn in staat nieuwe leden te werven en te rekruteren. Lone wolves plegen ook zelfmoordaanslagen, en kunnen jaren later nog als voorbeeld gelden, maar zijn toch minder effectief in het consolideren en rekruteren van volgelingen dan een groep. Wat op groepsniveau ook in toenemende mate speelt sinds 2013, toen de oorlog in Syrië en Irak tot de vestiging van het kalifaat leidde en duizenden *foreign fighters* begon aan te trekken, is de verwevenheid van terroristische groepen en organisaties met georganiseerde misdaad. Die *terror-crime nexus* uit zich bijvoorbeeld in de ‘radicalisering van criminaliteit’, het omscholen van bekende criminelen uit het wapenhandel- en drugsircuit tot jihadist. Of in de toenadering van terroristen tot criminele netwerken die hen aan geld, wapens en andere benodigdheden kunnen helpen (vgl. Basra e.a. 2016).

Contraterrorisme

Dwars door alle drie hierboven genoemde analyseniveaus heen wordt er inmiddels ook veel onderzoek gedaan naar praktijken, principes en effecten van contraterrorisme. Daardoor is het thema ‘dynamieken en effecten van contraterrorisme’ een eigen, omvangrijk veld binnen de terrorismestudies geworden. Studies zoals die van Ganor (2011) proberen rechtstreeks bij te dragen aan een effectievere inzet van contraterrorisme-instrumenten (Alexander 2002). Andere studies zijn veel kritischer; zij zoeken naar een betere balans en inbedding van executieve bevoegdheden op het gebied van veiligheid in een rechtsstatelijk kader, dat ook privacy en burgerrechten beschermt (Ignatieff 2004). In mijn studie *Theater van de angst* (2010; later bewerkt en vertaald als *Evaluating counterterrorism performance, 2011/2014*) laat ik zien hoe terrorisme in Duitsland, Nederland, Italië en de Verenigde Staten werd bestreden, en hoe daarbij de ‘performativiteit’ en de impact van terrorismebestrijding de ontwikkeling van geweld en tegengeweld mede beïnvloedden. Ook terrorismebestrijding kan via de inzet van

middelen en maatregelen de samenleving en verschillende deelgroepen korter of langer ontregelen en mobiliseren rond thema's van angst en onveiligheid. Dat is soms nodig, maar versterkt de impact van de terroristische dreiging en kan de legitimiteit en doelmatigheid van beleid ondermijnen (De Graaf & Schmid 2016). 'Terrorism and the rule of law' is daarmee een heel eigen vakgebied geworden, waaraan ook veel Nederlandse juristen (vanuit het strafrecht, internationaal recht, etc.) bijdragen.³ Ook maatschappelijke organisaties, zoals Amnesty International en Privacy First, dragen hun onderzoeksmatige steentje bij aan deze doorgaande wetenschappelijke discussie door rapporten over misbruik van executieve bevoegdheden aan de orde te stellen (wanneer het gaat om omstandigheden in detentiecentra bijvoorbeeld) (vgl. Amnesty International 2017). Interessant is dat op dit vlak – het onderzoek naar contraterroreisme – wetenschap, activisme, beleid en bestuur dikwijls door elkaar lopen. Onderzoekers van RAND Europe, universiteiten, consultancies en ngo's draaien gezamenlijk mee in onderzoeksprojecten, of bevragen elkaar in Delphi-onderzoeken.

Voetangels en valkuilen

Bij alle rijkdom van het onderzoeksveld, zoals hierboven in veel te grove pennenstreken in beeld gebracht, moeten we erkennen dat onderzoekers te maken hebben met een aantal gevaarlijke voetangels en valkuilen. Deze worden hieronder beschreven en toegelicht.

1. Nabijheid tot de macht

Ik begin met de eerste en grootste valkuil, waar het vak vanaf het begin mee heeft gekampt. Dat is de nabijheid tot de macht. De meeste onderzoekers en studies op dit vlak waren afkomstig uit de conflictstudies, *strategic studies*, militaire en politieke geschiedenis, internationale betrekkingen en veiligheidsstudies. Dat betekent dat vanaf het begin terrorismeonderzoekers vaak werden voortgedreven door een intellectuele en praktische nabijheid tot de westerse macht. De verwevenheid van media, overheid, consultants en onderzoekers, van de

3 O.a. Elies van Sliedregt, Erwin Muller, Maartje van der Woude, Marianne Hirsch Ballin, Bibi van Ginkel en Quirine Eijkman.

private en publieke sector, maakt het vak van terrorismestudies per definitie een terrein van toepassing. Terrorisme als vak ontstond doordat overheden worstelden met hun handelingsverlegenheid. Wat moest er gebeuren in tijden van aanslagen en toenemende radicalisering? Noam Chomsky (1986) riep zijn collega's al in de jaren zeventig en tachtig van de twintigste eeuw ter verantwoording. Was het niet zo dat zij met hun definities van terrorisme en radicalisering zich alleen richtten op niet-statelijke actoren, en daarmee overheden academische onderbouwing voor repressie leverden, terwijl ze anderzijds met hun onderzoek staten en regeringen ontzagen, want terrorisme was per definitie niet dat wat de staat deed (Herman & O'Sullivan 1989)? Uit het besef van deze nabijheid tot de macht is overigens wel een eigen subdiscipline op dit onderzoeksterrein ontstaan, de Critical Terrorism Studies, die analoog aan de Critical Security Studies de macht en het orthodoxe terrorismeonderzoek met argusogen volgen. Critical Terrorism-onderzoekers deconstrueren discoursen van macht en tegenmacht, ondermijnen de te simpele toepassing van – bijvoorbeeld – lineaire radicaliseringsschema's en zijn een poortwachter tegen een te grote symbiose tussen onderzoek, politiek en beleid. Ze laten zien dat terrorisme als begrip altijd in de context van overheidsmacht wordt gedefinieerd, en dat de personen en groepen die als terroristen worden vervolgd en aangemerkt ook als activisten, soms ook als oppositionelen of dissidenten met een emancipatoire agenda, kunnen worden gezien – denk aan Tsjetsjeense of Oeigoerse groepen die door Rusland respectievelijk China worden onderdrukt (vgl. Jackson e.a. 2009).

2. *Hybris van de onderzoeker*

Met het oog op zo veel relevantie, urgentie en ook gewoon onderzoeksgeld kunnen terrorismeonderzoekers snel carrière maken en hoogmoedig worden. Wanneer die hybris wordt gekoppeld aan het structurele probleem van de empirische basis, heb je een fundamenteel academisch probleem. Dat uit zich op verschillende wijzen. Zo zijn er steeds weer onderzoekers, meestal nieuwkomers of zijinstromers, die menen een 'unified theory' van terrorisme of radicalisering te kunnen aanbieden. Zij kunnen met slimme camera's terroristisch gedrag herkennen en mogelijke daders opsporen. Zij weten dat het aan armoede, islam, opleiding, enzovoort ligt. Het probleem van

dergelijke monocausale, simplistische benaderingen is dat ze dikwijls lijden aan het hierboven reeds genoemde fenomeen van de ‘hindsight bias’ (Taleb 2008). Toch leidt elke aanslag tot een nieuwe hausse aan overmoedige onderzoekers en dito overheden, die dat onderzoek maar wat graag aan hun achterban willen presenteren. Die hybris combineert dus goed met de handelingsverlegenheid van politici en bewindslieden.

3. *Verlokking van de vrije markt*

Koppel schaarse data aan de verlokkingen van de vrije markt, en je hebt een radicaliseringsindustrie: het verschijnsel dat onderzoek, interventie en beleidsbedoelingen gaan samenvallen. Allerlei bureautjes die – dikwijls met behulp van kortstondig ingehuurde (academische) onderzoekers – staalkaarten ontwikkelen, deradicaliserings-trainingen aanbieden en ex-jihadisten of -radicalen in de aanbieding hebben, gedijen goed in het klimaat van angst en onzekerheid na grote aanslagen. Hordes consultants en veiligheidsexperts hebben – vaak na een carrière binnen de krijgsmacht of politie – het terrein van opleidingsbureaus en deradicaliseringstrainingen betreden. Vooral in de Verenigde Staten valt de wildgroei van cursussen terrorisme en contraterrorisme in het oog. Maar ook in Nederland maken adviesbureaus gretig gebruik van de subsidies die er in het veld te vergeven zijn voor handzaam onderzoek dat een verbetering van het interventievermogen belooft.

4. *Onaanraakbaarheid van het thema*

Lastiger nog dan de verlokkingen van het snelle, te gestroomlijnde onderzoek voor de vrije markt is het fenomeen van de publieke gevoeligheid van het thema. Terrorismen, in het bijzonder de dreiging van jihadistisch geweld, is zo gepolitiseerd en beladen dat juist in tijden van crises, en net na aanslagen, wanneer bezinning en reflectie hoog nodig zijn, een soort ‘need for closure’ ontstaat, die geen kritiek of afwijking van de heersende framing wil. Na aanslagen is de druk om tot snelle, eensluidende oplossingen te komen hoog, en is het heel moeilijk om alternatieve scenario’s aan te bieden. Zo wordt het thema voor onderzoekers steeds lastiger om publiekelijk, in talkshows, op publieke fora of op scholen, te bespreken. Het is niet alleen een

zogeheten koffieautomatenonderwerp, waar iedereen meent verstand van te hebben en dat in een pitch bij de koffietap gaarne met de expert wil delen. Het is ook een onderwerp waar je al snel iets heel erg wel, en ook iets heel erg niet van moet vinden om niet buiten het terrein van de geaccepteerde en genormeerde meningen te worden gezet. Toen Maarten van Rossem in Nederland op de avond na de aanslagen van '9/11' meende dat het geen oorlogsdaad was, of toen de Duitse componist Karlheinz Stockhausen de aanslagen op het World Trade Center als 'het grootste kunstwerk ooit' kwalificeerde, was het land te klein. Ook docenten bespeuren de druk om terrorisme in het klaslokaal te bespreken, maar uit angst voor alle gevoeligheden en uiteenlopende sentimenten kiezen ze er soms toch voor het thema te mijden. In tijden van groeiende polarisatie en 'identity politics' moeten terrorismeonderzoekers soms erg hun best doen niet op grond van hun eigen vermeende rechtse of linkse identiteit bij voorbaat gediskwalificeerd te worden. Onderzoekers worden zo ook in toenemende mate afhankelijk van de moed van universiteitsbestuurders en geldschieters om politiek onwelgevallig of controversieel onderzoek in ieder geval in beginsel te ondersteunen (voordat later alsnog interne evaluatie- of integriteitscommissies zich erover kunnen buigen).

Aan en over de horizon

Wat zijn we eigenlijk aan het onderzoeken, welk probleem zijn we aan het oplossen – en voor wie? Terrorismewetenschappers zouden veel sterker die prealabele vraag moeten beantwoorden. Ook de radicaliseringscollega's. Wat zijn we aan het doen? Een paar desiderata voor toekomstig onderzoek:

1. Meer en grondiger studie van primaire bronnen

Uit het onderzoek van Schuurman over de ideologie van de Hofstadgroep bleek dat lidmaatschap van dit netwerk niet op grond van religie of ideologie per se te verklaren viel, maar afhing van de toevallige aanwezigheid van contacten in de buurt, met vrienden of andere netwerken (Schuurman 2017; Sageman 2004). Anders dan de publieke opinie wil, hield niet elk 'lid' van de Hofstadgroep er radicale ideeën op na.

Schuurman pleit met zijn boek voor een veel creatievere en grondigere studie van primaire bronnen.

Toekomstig onderzoek naar terrorisme en radicalisering kan meer bronnenmateriaal genereren via andere disciplines, zoals via het neurologische onderzoek naar de werking van het brein, bijvoorbeeld bij adolescenten. Ook hier geldt overigens meteen dat de nabijheid tot de macht een risico is (bijvoorbeeld van het Defense Advanced Research Projects Agency (DARPA), dat met miljarden budget onderzoek doet naar neuroscience, computers and robotics). Een bredere basis voor empirisch onderzoek kan ook worden gelegd met een geografische uitbreiding van de onderzoeksgroepen. Dat vereist nog ingewikkelder veldwerk en talenkennis, want hoe zit het bijvoorbeeld met de Oeigoeren, de islamistische netwerken in Indonesië en andere opstandelingen en groepen die in Jemen, Somalië en Nigeria als terroristisch worden neergezet door de overheid?

2. *Terughoudendheid in het gebruik van het radicaliseringsparadigma, en doorzoeken naar andere termen*

Radicalisering als model dient dikwijls eerder beleidsvorming dan de verdieping van het wetenschappelijke inzicht. De ambivalentie van terrorismestudies – dat een zeer relevant en gewenst onderzoeksveld is en snel tot subsidie en projectgelden leidt, maar daardoor moeite heeft de grens tussen onderzoek en interventie scherp te houden – komt hier heel erg naar voren. Radicaliseringsmodellen lossen de handelingsverlegenheid van overheden op, niet die van wetenschappers. Academische onderzoekers dienen hier altijd alert op te zijn (zonder in het andere extreem te vluchten en zich in de *critique* te verschuilen). Een idee kan zijn om in plaats van het concept ‘radicalisering’ met andere begrippen te gaan werken. Politie, justitie, inlichtingen- en veiligheidsdiensten en coördinatoren denken onderling immers ook al verschillend over nut en noodzaak van deze categorie. Sommige overheidsdiensten zouden liever een opwaardering van het begrip sekte of fanatisme willen zien. Anderen zien meer heil in een doordenking van het verband tussen misdaad en politiek geweld. De Copenhagen School of Securitization (en het tijdschrift *Security Dialogue*) heeft ons genoeg methodes aan de hand gedaan om die verschillende vormen van framing en politieke agendasetting, alsmede de ‘assemblages’ die ontstaan rond bepaalde soorten dreiging, en de gevolgen die dat heeft

voor de open samenleving, te onderzoeken (De Goede 2012; Amoores & De Goede 2008).

Dat gezegd hebbende, lost een ander begrip de problematiek van het omstreden karakter van de definitie van terrorisme en de ambivalentie van het onderzoek naar radicalisering natuurlijk niet op. De onderliggende vraag is namelijk naar de 'Deutungshoheit'. Wie gaat erover, wie heeft het laatste woord, en hoeveel afstand kunnen onderzoekers nog creëren ten aanzien van de overheersende politieke en publieke druk om terrorisme op een heel bepaalde manier in te vullen? Ernstig en ontwrichtend geweld dat politiek, religieus of ideologisch is gemotiveerd, los je niet met een andere definitie op. Maar elk label kan alleen serieus worden onderzocht met oog voor de contextualisering en historisering van dat wat als terrorisme wordt gezien – en vooral ook van dat wat als onschuldig wordt gebagatelliseerd dan wel snel wordt vergeten en van de politieke agenda wordt afgevoerd, zoals daden van 'verwarde eenlingen', *school shootings*, *hate crimes* en racistisch geweld. Ook de bouwers van de Global Terrorism Database benadrukken dat punt (LaFree e.a. 2015).

3. *Meer inside kennis*

Roex, Aarns en De Koning doen hun best te begrijpen wat de salafistische of jihadistische tegencultuur uitmaakt, wat de regels van de groep zijn, hoe zo'n groep zich identificeert en waartegen ze zich afzet. Zij leggen bloot wat ideologie en religie werkelijk betekenen in de praktijk van 'foreign fighters'. Gaat het om principes en waarden die de ongelovige diskwalificeren en de geesten voor geweld rijp maken? Of gaat het om een religieuze praxis die houvast en identiteit en gemeenschap biedt? Annelies Moors bracht de rol van vrouwen in digitale netwerken in kaart, een sterk onderbelicht en veel te weinig onderkend thema. Onderzoeksters als Jessica Stern en Anne Speckhard legden de basis voor onderzoek naar vrouwelijke zelfmoordterroristen en hun relaties binnen de terroristische organisatie (Kouwenhoven 2017). Dit soort veldwerk levert echt nieuwe inzichten op in de mechanismen van samenhang, identiteit, religie en geweld binnen dit soort netwerken.

4. *Benoem de valkuilen en voetangels en houd een brede blik*

Tegelijkertijd moeten wetenschappers elkaar blijven wijzen op de hierboven geïdentificeerde valkuilen en voetangels en een brede blik houden. Onderzoek naar terrorisme en radicalisering moet niet altijd aan het perspectief van veiligheid, strafrecht en vervolging gekoppeld zijn, we kunnen er ook eens pedagogische benaderingen op loslaten (Van San e.a. 2010). Radicalisering kan een copingmechanisme zijn voor jongvolwassenen die op zoek zijn naar hun wortels, hun plek in de samenleving, zonder dat ze daadwerkelijk op zoek zijn naar slachtoffers of mogelijkheden om aanslagen te plegen.

Ook kunnen terrorisme en radicalisering nog sterker vanuit het gezichtspunt van communicatiestrategie en beïnvloeding worden beschouwd. In het huidige klimaat van *fake news*, *alternative facts* en samenzweringstheorieën biedt terrorisme een radicaal ander wereldbeeld, dat dikwijls heel aantrekkelijk inspeelt op noden en behoeften van het doelpubliek. Hoe daarmee om te gaan, wat zijn de middelen en mogelijkheden om alternatieve framingsvormen aan te bieden, wanneer het gaat om islam, het kalifaat, of om andere vormen van extremisme en verheerlijking van geweld? Hoe communiceren ouders, kinderen en onderwijzers hun waarden, hoe gaan ze om met taboes, en moeten we niet nieuwe taboes creëren?

Tot slot

Belangrijk om mee te nemen bij al deze overwegingen is dat terrorismewetenschap in een behoefte voorziet. Onderzoek naar terrorisme en radicalisering geeft duiding en betekenis in kritische situaties. Wanneer dit onderzoek niet zou bestaan, zou het morgen worden uitgevonden. Maar bij alle nut, noodzaak en relevantie rust op onderzoekers in dit veld – of ze nu binnen de universiteiten, onderzoeksinstellingen, de overheid of op de vrije markt opereren – de plicht om zo veel mogelijk die wazigheid en mistigheid van het thema weg te blazen, of in ieder geval te benoemen. Terrorismen en radicalisering zijn omstreden, beladen en zelfs gepolitiseerde thema's. Bij handlingsverlegenheid moeten wetenschappers die zichzelf en hun vak serieus nemen, weerwoord bieden aan simplificaties, monocausale en lineaire verklaringsmodellen.

Terrorisme- en radicaliseringsonderzoek heeft twee zaken nodig: een hart en een hoofd. Dat hoofd moet nieuwe empirische bronnen aanboren, alsmede context geven. Het hart moet beseffen dat het onderzoek speelbal is van de macht, en dat de onderzoeker dus zelf ook impliciet of expliciet kleur moet bekennen. Wat kan, moet en mag het doel van het onderzoek zijn: begrijpen van pubers, legitimeren van nieuwe wetgeving, reageren op de schreeuw om meer maatregelen, of het mee willen happen uit de ruif van subsidie? Het mag allemaal, wanneer de onderzoeker er maar transparant over is. Dat de onderzoeker onderdeel uitmaakt van die assemblage van terroristen, verdachten, bestrijders, bevolking, politiek en experts staat vast. Als maar duidelijk is voor de onderzoeker en de buitenwereld waar de onderzoeker staat.

Literatuur

Aarns & Roex 2017

P. Aarns & I. Roex, *Als ik iemand beledigd heb, dan was dat mijn bedoeling: Sharia4Belgiums ideologie en humorgebruik*, Amsterdam: Amsterdam University Press 2017.

Abadie 2006

A. Abadie, 'Poverty, political freedom, and the roots of terrorism', *The American Economic Review* (96) 2006, afl. 2, p. 50-56.

Alexander 2002

Y. Alexander (red.), *Combating terrorism: Strategies of ten countries*, Michigan: The University of Michigan Press 2002.

Amnesty International 2017

Amnesty International, *Dangerously disproportionate. The ever-expanding security state in Europe*, Londen: Amnesty International 2017.

Amoore & De Goede 2008

L. Amoore & M. de Goede (red.), *Risk and the war on terror*, Londen/New York: Routledge 2008.

Bakker 2004

E. Bakker, 'Zin en onzin van de zoektocht naar oorzaken van terrorisme', *Internationale Spectator* (58) 2004, afl. 11, p. 542-547.

Basra e.a. 2016

R. Basra, P.R. Neumann & C. Brunner, *Criminal pasts, terrorist futures. European jihadists and the new crime-terror nexus*, Londen: ICSR 2016.

Baybars-Hawks & Baruh 2011

B. Baybars-Hawks & L. Baruh (red.), *If it was not for terrorism: Crisis, compromise, and elite discourse in the age of 'war on terror'*, Newcastle: Cambridge Scholars Publishing 2011.

Bjørge 2005

T. Bjørge (red.), *Root causes of terrorism. Myths, reality and ways forward*, Londen/New York: Routledge 2005.

Bulin 2011

R. Bulin, 'Defining "terrorism": The 1972 General Assembly debates on "international terrorism" and their coverage by the New York Times', in: B. Baybars-Hawks en L. Baruh (red.), *If it was not for terrorism: Crisis, compromise, and elite discourse in the age of 'war on terror'*, Newcastle: Cambridge Scholars Publishing 2011.

Burgoon 2006

B. Burgoon, 'On welfare and terror: Social welfare policies and political-economic roots of terrorism', *Journal of Conflict Resolution* (50) 2006, afl. 2, p. 176-203.

Chomsky 1986

N. Chomsky, *Pirates and emperors. International terrorism in the real world*, New York: Claremont Research and Publications 1986.

Conolly 1993

W.E. Conolly, *The terms of political discourse*, Princeton: Princeton University Press 1993.

Crenshaw 1981

M. Crenshaw, 'The causes of terrorism', *Comparative Politics* (13) 1981, afl. 4, p. 379-399.

Crenshaw 1995

M. Crenshaw (red.), *Terrorism in context*, University Park, PA: Pennsylvania State University Press 1995.

Cronin 2009

A.K. Cronin, *How terrorism ends: Understanding the decline and demise of terrorist campaigns*, Princeton: Princeton University Press 2009.

Cunningham 2004

D. Cunningham, *There's something happening here: The new left, the Klan, and FBI counter-intelligence*, Berkeley: University of California Press 2004.

Demant & De Graaf 2010

F. Demant & B.A. de Graaf, 'How to counter radical narratives: Dutch deradicalization policy in the case of Moluccan and Islamic radicals', *Studies in Conflict & Terrorism* (33) 2010, afl. 5, p. 408-428.

Demant e.a. 2008

F. Demant, M. Slootman, F. Buijs & J.N. Tillie, *Teruggang en uit-trede. Processen van deradicalisering ontleed*, Amsterdam: IMES 2008 (vertaling: *Decline and dis-engagement. An analysis of processes of deradicalisation*).

Ganor 2011

B. Ganor, *The counter-terrorism puzzle: A guide for decision makers*, New Brunswick/Londen: Transaction Publishers 2011.

De Goede 2012

M. de Goede, *Speculative security: The politics of pursuing terrorist monies*, Minneapolis: The University of Minnesota Press 2012.

De Graaf 2010

B.A. de Graaf, *Theater van de angst. De strijd tegen terrorisme in Nederland, Duitsland, Italië en Amerika*, Amsterdam: Boom, 2010 (bewerkt tot: *Evaluating counterterrorism performance*, Londen/New York: Routledge 2011/2014).

De Graaf & Geraerts 2011

B.A. de Graaf & E. Geraerts, 'Wanneer is een terrorist ontoerekeningsvatbaar?', *NRC Handelsblad* 3 december 2011.

De Graaf & Schmid 2016

B. de Graaf & A. Schmid (red.), *Terrorists on trial. A performative perspective*, Leiden: Leiden University Press 2016.

Hauser 1998

D. Hauser, *Baader und Herold. Beschreibung eines Kampfes*, Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag 1998.

Herman & O'Sullivan 1989

E.S. Herman & G. O'Sullivan, *The 'terrorism' industry. The experts and institutions that shape our view of terror*, New York: Pantheon Books 1989.

Hoffman 1998

B. Hoffman, *Inside terrorism*, New York: Columbia University Press 1998.

Horgan 2008

J. Horgan, 'Deradicalization or disengagement? A process in need of clarity and a counter-terrorism initiative in need of evaluation', *Perspectives on Terrorism* (2) 2008, afl. 4.

Ignatieff 2004

M. Ignatieff, *The lesser evil: Political ethics in an age of terror*, Edinburgh: University of Edinburgh Press 2004.

Jackson e.a. 2009

R. Jackson e.a. (red.), *Critical terrorism studies. A new research agenda*, Londen/New York: Routledge 2009.

Jenkins 1975

B.M. Jenkins, 'International terrorism: A new mode of conflict', in: D. Carlton & C. Schaerf (red.), *International terrorism and world security*, Londen: Croom Helm 1975.

Klerks 1989

P. Klerks, *Terreurbestrijding in Nederland, 1970-1988*, Amsterdam: Ravijn 1989.

De Koning e.a. 2014

M. de Koning, I. Roex, C. Becker & P. Aarns, *Eilanden in een zee van ongelof. Het verzet van de activistische da wa in België, Nederland en Duitsland*, Amsterdam: IMES 2014.

Kouwenhoven 2017

A. Kouwenhoven, 'Jihadonderzoeker UvA uitte zelf steun voor IS-strijders', *NRC Handelsblad* 16 januari 2017.

Krueger & Maleckova 2003

A.B. Krueger & J. Maleckova, 'Education, poverty and terrorism: Is there a causal connection?', *Journal of Economic Perspectives* (17) 2003, afl. 4, p. 119-144.

LaFree & Miller 2008

G. LaFree & E. Miller, 'Desistance from terrorism: What can we learn from criminology?', *Dynamics of Asymmetric Conflict* (1) 2008, afl. 3, p. 203-230.

LaFree e.a. 2015

G. LaFree, L. Dugan & E. Miller, *Putting terrorism in context: Lessons from the Global Terrorism Database*, New York: Routledge 2015.

Mandel 2010

D. Mandel, 'Radicalization: What does it mean?', in: T. Pick, A. Speckhard & B. Jacuh (red.), *Home-grown terrorism: Understanding and addressing the root causes of radicalisation among groups with an immigrant heritage in Europe*, Amsterdam: IOS Press 2010.

Meertens e.a. 2006

R.W. Meertens, Y.R.A. Prins & B. Doosje, *In iedereen schuilt een terrorist. Een sociaalpsychologische analyse van terroristische sekten en aanslagen*, Schiedam: Scriptum 2006.

Miller & Mills 2009

D. Miller & T. Mills, 'The terror experts and the mainstream media. The expert nexus and its dominance in the news media', *Critical Studies on Terrorism* (2) 2009, afl. 3, p. 414-437.

Moghaddam & Marsella 2004

F.M. Moghaddam & A.J. Marsella (red.), *Understanding terrorism: Psychosocial roots, consequences and interventions*, Washington, DC: American Psychological Association 2004.

Muller 2004

E.R. Muller, *Trends in terrorisme*, Alphen aan den Rijn: Kluwer 2004.

NCTV 2011

Nationaal Coördinator Terroris-
mebestrijding en Veiligheid
(NCTV), Nationale contra-
terrorisestrategie 2011-2015,
Den Haag: NCTV 2011.

NCTV 2017

Nationaal Coördinator Terroris-
mebestrijding en Veiligheid
(NCTV), *Terrorismebestrijding*,
2017, [www.nctv.nl/organisatie/
ct/terrorismebestrijding/index.
aspx](http://www.nctv.nl/organisatie/ct/terrorismebestrijding/index.aspx) (geraadpleegd op 11 febru-
ari 2017).

Pape 2003

R.A. Pape, 'The strategic logic of
suicide terrorism', *American
Political Science Review* (97)
2003, afl. 3, p. 343-361.

Piazza 2006

J.A. Piazza, 'Rooted in poverty?
Terrorism, poor economic devel-
opment, and social cleavages',
Terrorism and Political Violence
(18) 2006, afl. 1, p. 159-177.

Rapport 2004

D.C. Rapoport, 'The four waves
of modern terrorism', in:
A.K. Cronin & J.M. Ludes (red.),
*Attacking terrorism. Elements of a
grand strategy*, Washington, DC:
Georgetown University Press
2004, p. 46-73.

Roose & Vohs 2012

N.J. Rouse & K.D. Vohs, 'Hind-
sight bias', *Perspectives on psy-
chological science* (7) 2012, afl. 5,
p. 411-426.

Rommelspacher 2006

B. Rommelspacher, *'Der Hass hat
uns geeint': Junge Rechtsextreme
und ihr Ausstieg aus der Szene*,
Frankfurt am Main: Campus Ver-
lag 2006.

Sageman 2004

M. Sageman, *Understanding ter-
ror networks*, Philadelphia: Uni-
versity of Pennsylvania Press
2004.

Van San e.a. 2010

M. van San, S. Sieckelink &
M. de Winter, *Idealen op drift.
Een pedagogische kijk op radica-
liserende jongeren*, Den Haag:
Boom Lemma uitgevers 2010.

Schmid 2004

A.P. Schmid, 'Terrorism: The
definitional problem', *Journal of
International Law* (36) 2004,
p. 375-420.

Schmid & Jongman 1988

A.P. Schmid & A.J. Jongman, *Polit-
ical terrorism: A new guide to
actors, authors, concepts, data
bases, theories and literature*,
New Brunswick, NJ: Transaction
Publishers 1988.

Schuurman 2017

B. Schuurman, *Becoming a Euro-
pean homegrown jihadist. A mul-
tilevel analysis of involvement in
the Dutch Hofstadgroup,
2002-2006* (diss. Leiden), 2017.

Schwartz e.a. 2009

S.J. Schwartz, C.S. Dunkel & A.S. Waterman, 'Terrorism. An identity theory perspective', *Studies in Conflict & Terrorism* (32) 2009, p. 537-559.

Stampnitzky 2016

L. Stampnitzky, 'The emergence of terrorism studies as a field', in: R. Jackson (red.), *The Routledge handbook of critical terrorism studies*, Londen/New York: Routledge 2016, p. 17-27.

Stern 2004

J. Stern, *Terror in the name of God: Why religious militants kill*, New York: Ecco 2004.

Tajfel & Turner 1986

H. Tajfel & J.C. Turner, 'The social identity theory of intergroup behavior', in: S. Worchel & W.G. Austin (red.), *The psychology of intergroup relations*, Chicago: Nelson-Hall 1986, p. 7-24.

Taleb 2008

N.N. Taleb, *The Black Swan: The impact of the highly improbable*, Londen: Penguin Books 2008.

Taylor 2010

M. Taylor, 'Is terrorism a group phenomenon?', *Aggression and Violent Behavior* (15) 2010, afl. 2, p. 121-129.

Terpstra 2016

N. Terpstra, *Assessing IS as a state. A comparison of rebel governance*, USHS Blog, 12 december 2016, securing-europe.wp.hum.uu.nl/assessing-state-comparison-rebel-governance/ (geraadpleegd op 11 februari 2017).

UN 2004

United Nations, Report of the Secretary-General's High-Level Panel, U.N. GOAR, 59th Sess., Agenda Item 55, at 159, U.N. Doc. A/59/565, 2004.

Veldhuis 2016

T. Veldhuis, *Prisoner radicalisation and terrorism detention policy: Institutionalised fear or evidence-based policy making?*, Londen: Routledge 2016.

Victoroff 2005

J. Victoroff, 'The mind of a terrorist: A review and critique of psychological approaches', *Journal of Conflict Resolution* (49) 2005, afl. 1, p. 3-42.

Waldmann 2005

P. Waldmann, *Terrorismus: Provokation der Macht*, Hamburg: Murmann Verlag 2005.

Weggemans & De Graaf 2015

D.J. Weggemans & B.A. de Graaf, *Na de vrijlating. Een exploratieve studie naar recidive en re-integratie van jihadistische ex-gedetineerden*, Amsterdam: Stapel & De Koning 2015.

Over waargenomen onrechtvaardigheid en radicalisering

M. Bal en K. van den Bos*

Terrorisme en de dreiging die hiervan uitgaat, behoren tot de meest typerende kenmerken van de hedendaagse samenleving (Kruglanski e.a. 2014). Hoewel terrorisme zelf niet een nieuw fenomeen is, lijken terroristische daden tegenwoordig een effectiever middel te zijn dan vroeger als het gaat om het inboezemen van angst bij grote delen van de samenleving. Wellicht is dit onder invloed van globalisering en technologische vooruitgang, zoals het internet (IEP 2015). Zeer regelmatig worden we opgeschrikt door terroristische aanslagen via berichten op het nieuws of in sociale media. De aandacht voor terrorisme in beleid en onderzoek is de laatste jaren navenant toegenomen. Voor verschillende wetenschappelijke disciplines, waaronder de sociale wetenschappen, ligt er een belangrijke uitdaging in het doorgronden van terrorisme en de processen die hierbij een rol spelen. Een beter begrip van de wijze waarop radicaliseringsprocessen verlopen, kan een belangrijke bijdrage leveren aan een effectieve benadering om in te grijpen in deze processen en aldus terrorisme tegen te gaan. In het onderzoek naar terrorisme kan onderscheid worden gemaakt tussen een visie op terrorisme als *syndroom* en als *instrument* (Kruglanski & Fishman 2001). In het eerste geval wordt gezocht naar specifieke kenmerken van 'de terrorist'. Terrorisme wordt als het ware als een mentale ziekte benaderd. In het tweede geval is het onderzoek gericht op de rol van normale psychologische processen. In deze instrumentbenadering is er veel aandacht voor de vraag wanneer terrorisme wordt gezien als een effectief middel om een bepaald doel (van maatschappelijke verandering) te bereiken. Situationele kenmerken worden hierbij veelal belangrijker geacht dan individuele verschil-

* Dr. Michèlle Bal is als universitair docent Algemene Sociale Wetenschappen verbonden aan de Universiteit Utrecht. Prof. dr. Kees van den Bos is hoogleraar Empirische Rechtswetenschap en hoogleraar Sociale Psychologie aan de Universiteit Utrecht.

len in mentale gesteldheid. Toch staan deze benaderingen niet recht tegenover elkaar. Wat ze verbindt is dat percepties van onrecht worden (of kunnen worden) gezien als belangrijke onderliggende factor in het proces van radicalisering naar terrorisme.

In deze bijdrage bestuderen we basale psychologische processen, zoals percepties van onrecht en gerelateerde gevoelens van onzekerheid en onvoldoende zelfcorrigerende vermogens. Hiermee gaan wij in detail in op hoe de door velen veronderstelde rol van waargenomen rechtvaardigheid precies een rol speelt in radicaliseringsprocessen.

In deze bijdrage zullen wij die rol ten opzichte van eerdere beschouwingen nader trachten te specificeren en verdiepen. De factoren die we in dit artikel bespreken, kunnen worden gezien als algemene factoren die belangrijk zijn bij verschillende vormen van radicalisering.

De factoren gelden zowel voor links- en rechts-extremistische radicalisering als voor meer religieus georiënteerde radicalisering, zoals moslimradicalisering. In dit artikel presenteren we dus een algemeen theoretisch model van radicalisering, dat hopelijk voor het begrijpen van meerdere vormen van radicalisering relevant is. We richten ons hierbij op zowel wetenschappers als beleidsmakers die geïnteresseerd zijn in het begrijpen van de details en in mogelijke preventie van radicalisering. We zullen eerst nagaan hoe onrechtvaardigheid een rol speelt in het proces van radicalisering en we behandelen vervolgens de consequenties van deze onrechtvaardigheidspercepties om beter te kunnen begrijpen hoe terrorisme een aantrekkelijk instrument kan worden om verandering in de maatschappij teweeg te brengen.

Waargenomen onrechtvaardigheid

Er bestaan verschillende modellen die psychologische factoren in het proces van radicalisering beschrijven (zie bijvoorbeeld Kruglanski e.a. 2014; McCauley & Moskalenko 2008; Moghaddam 2005). Wat deze modellen gemeen hebben, is dat ze allemaal verwijzen naar het gevoel van onrecht, dat al belangrijk is in vroege stadia van radicalisering. Percepties van onrechtvaardigheid kunnen op verschillende manieren tot stand komen, zoals door een oneerlijke verdeling van waardevolle goederen en bronnen (Adams 1965) of door een oneerlijke behandeling (Tyler & Lind 1992).

Wanneer het gaat om de rechtvaardigheid van een verdeling spreken we vaak van distributieve rechtvaardigheid en hierbij spelen ideeën over ‘het verdienen’ (*deservingness*) en ‘ergens recht op hebben’ (*entitlement*) een belangrijke rol (Feather 2003; Walster e.a. 1973). Het is belangrijk te beseffen dat deze percepties van onrecht per definitie subjectief zijn. Wat de een volkomen normaal vindt, kan een ander als enorm onrechtvaardig ervaren. De rechtvaardigheid van een situatie kan op grond van verschillende principes worden beoordeeld (Deutsch 1975). Soms zullen mensen een gelijke verdeling van een bepaalde uitkomst het meest rechtvaardig vinden, ongeacht de hoeveelheid input die eenieder heeft geleverd, terwijl in andere situaties de personen die het meest hebben bijgedragen aan een bepaalde uitkomst ook het grootste deel van die uitkomst verdienen. Welk principe van rechtvaardigheid als meest passend wordt gezien, verschilt per situatie en tussen individuen. Wanneer een situatie echter als onrechtvaardig wordt beoordeeld, kan dit sterke emotionele reacties teweegbrengen en ook gedragsmatige reacties uitlokken (Van Stekelenburg & Klandermans 2013).

Uit onderzoek onder Nederlandse jongeren naar rechts-extremistische en moslimextremistische denkbeelden blijkt dat gevoelens van relatieve deprivatie vaak een rol spelen (Doosje e.a. 2012, 2013). Bij relatieve deprivatie maken mensen een vergelijking tussen zichzelf en vergelijkbare anderen. Wanneer mensen het gevoel hebben dat anderen onverdiend beter af zijn dan zichzelf, roept dit negatieve emoties op (Runciman 1966). Deze sociale vergelijkingen kunnen plaatsvinden tussen individuen, maar kunnen ook gaan over groepen waartoe iemand behoort (bijvoorbeeld op basis van etniciteit of religie, zie Crosby 1976). Radicale denkbeelden lijken vooral voort te komen uit gevoelens van relatieve deprivatie op basis van sociale groepsvergelijkingen. Mensen die radicaliseren hebben vaak het idee dat belangrijke groepen waartoe zij behoren, worden achtergesteld ten opzichte van relevante andere groepen in de samenleving.

Wanneer de gevoelens van relatieve deprivatie in het proces van radicalisering onder rechtse en moslimjongeren nader wordt bestudeerd, valt een interessant verschil tussen deze twee groepen op (Van den Bos e.a. 2009). Binnen radicalisering onder rechtse jongeren in Nederland speelt vooral het idee dat moslims hun banen, hun huizen en hun vrouwen afpakken. Daarentegen brengen moslimjongeren hun negatieve gevoelens van relatieve deprivatie vooral in met een falende

overheid, die onvoldoende geïnteresseerd is in het welzijn van deze jongeren en te weinig doet tegen discriminatie. Zo stellen moslimjongeren bijvoorbeeld: '[D]e regering komt niet echt voor ons op, de manager van de Albert Heijn op de hoek ook niet' (Van den Bos e.a. 2009).

Het lijkt dus zo te zijn dat specifieke vormen van deprivatie belangrijker zijn binnen verschillende vormen van radicalisering. Waar rechtse jongeren vooral relatieve deprivatie ervaren ten opzichte van vergelijkbare groepen in de samenleving (horizontale relatieve deprivatie), lijken moslimjongeren vooral gericht te zijn op het gebrek aan kansen die geboden worden door autoriteiten binnen de samenleving (verticale relatieve deprivatie).

In plaats van gevoelens van relatieve deprivatie, speelt bij links-extremistische radicalisering vaak een gevoel van moreel onrecht een centrale rol. Volgens links-extremisten kunnen sommige zaken niet door de beugel, omdat ze onjuist of slecht zijn vanuit een moreel standpunt. Bij radicalisering met betrekking tot asiel- of dierenrechten wordt bijvoorbeeld vaak een aangetast rechtvaardigheidsgevoel benoemd. Omdat dit een gevoel van 'moreel gelijk hebben' is, is er geen discussie mogelijk. Daardoor is dit gevoel van onrecht waarschijnlijk lastiger te beïnvloeden dan gevoelens van groepsdeprivatie. We zijn immers lid van meerdere groepen en kunnen ons dus op andere groepslidmaatschappen richten, maar de overtuiging dat iets moreel niet deugt, is niet gemakkelijk mentaal weg te stoppen. Daarmee kan ingrijpen in de oorzaken van links-extremisme wellicht dus ook moeilijker zijn dan in geval van andere vormen van radicalisering. Naast gevoelens van onrecht die voortkomen uit ideeën over distributieve rechtvaardigheid (waaronder relatieve deprivatie) of moreel gelijk, kan procedurele onrechtvaardigheid, oftewel een onrechtvaardige behandeling, ook negatieve emotionele en gedragsmatige reacties oproepen (Lind & Tyler 1988; Tyler & Lind 1992). Mensen willen graag met respect worden behandeld en vinden inspraak in belangrijke beslissingen belangrijk. Wanneer ze het gevoel krijgen dat hun mening er niet toe doet of dat ze op een respectloze manier worden behandeld, zal dit ook percepties van onrecht oproepen.

Ongeacht de bron van onrechtvaardigheidspercepties, wanneer mensen een situatie ervaren als onrechtvaardig, wordt dit ook diep doorleefd. Reacties op onrecht hebben dan ook vaak een impulsief en rigide karakter. Wanneer mensen het gevoel hebben dat hun onrecht

is aangedaan, voelen ze doorgaans een soort morele woede (Montada & Schneider 1989). Deze morele woede kan een belangrijke motivator zijn voor onder andere agressieve gedragsintenties of de acceptatie van geweld als middel om een doel te bereiken. Mensen voelen zich verraden, meestal door dominante krachten in de maatschappij, en willen dan wraak nemen op degenen die zij verantwoordelijk houden voor het gepleegde onrecht. Wanneer mensen dergelijke extern gerichte emoties ervaren, zullen ze eerder geneigd zijn negatief en agressief gedrag te vertonen of dit soort gedrag goed te keuren bij anderen.

Naast extern gerichte emoties, kunnen percepties van onrecht ook intern gerichte emoties opwekken. Angst lijkt hierbij het belangrijkste type emotie te zijn dat wordt ervaren. Mensen voelen zich bedreigd doordat zij het gevoel hebben een achtergestelde positie in te nemen in de samenleving. Gevoelens van angst leiden niet zozeer tot agressieve gedragsintenties, maar kunnen er wel voor zorgen dat mensen zich afwenden van de samenleving en zich isoleren van hun sociale omgeving. Deze mensen zetten vraagtekens bij de legitimiteit van de autoriteiten, wat ertoe kan leiden dat ze zich afsplitsen en de huidige status quo expliciet afkeuren.

Persoonlijke onzekerheid en wereldbeeldbedreiging

Ervaren onrecht en daaraan gerelateerde emoties zullen natuurlijk niet automatisch leiden tot radicalisering. Wanneer onrechtvaardigheidsgevoelens gepaard gaan met onzekerheid en een bedreiging van belangrijke wereldbeelden, wordt de aantrekkingskracht van radicale ideologie groter. Het is belangrijk om een onderscheid te maken tussen informatiele onzekerheid en persoonlijke onzekerheid (Van den Bos 2009). Dit kan worden vergeleken met het verschil tussen weten dat je onzeker bent en je onzeker voelen. In sommige situaties kan informatiele onzekerheid, oftewel gebrek aan informatie, nog wel handelbaar zijn. Dit is bijvoorbeeld het geval wanneer je op het punt staat op vakantie te gaan naar een nieuw en onbekend land en je positieve spanning voelt. Persoonlijke onzekerheid daarentegen, oftewel je onzeker voelen over jezelf, is een negatief gevoel dat mensen graag willen voorkomen.

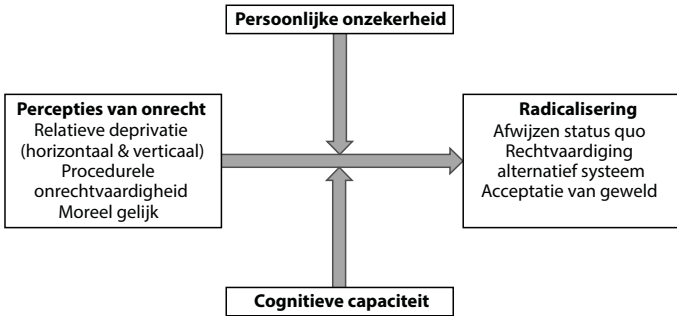
Persoonlijke onzekerheid kan ontstaan wanneer mensen het gevoel hebben niet te kunnen voldoen aan eisen die aan hen gesteld worden vanuit de maatschappij. Mensen kunnen bijvoorbeeld voelen dat ze tekortschieten in de prestaties die ze leveren. Ze hebben het gevoel dat er meer van hen verwacht wordt of dat ze beter zouden kunnen presteren. Anderzijds kunnen mensen ook het gevoel hebben dat de maatschappij bepaalde culturele normen en waarden oplegt, waaraan zij moeten assimileren. Hierdoor kunnen mensen zich onzeker gaan voelen over zichzelf en hun eigen normen en waarden. Wanneer mensen daarbij ook nog het gevoel hebben dat deze eisen uit de maatschappij onrechtvaardig zijn, vergroot dit de kans dat zij zich zullen afzetten tegen deze maatschappij. Mensen kunnen zich bijvoorbeeld belemmerd voelen in hun prestatie, omdat ze zich gediscrimineerd voelen, of zij kunnen het oneerlijk vinden dat van hen wordt gevraagd om persoonlijke waarden in te ruilen voor de dominante normen en waarden in een samenleving. Radicaal gedachtegoed kan dan een aantrekkelijk alternatief worden. Op deze manier kunnen gevoelens van persoonlijke onzekerheid dus een moderator zijn in de relatie tussen percepties van onrecht en radicalisering.

Specifiek kunnen radicale denkbeelden werken als een afweermecanisme voor gevoelens van persoonlijke onzekerheid. Omdat persoonlijke onzekerheid een negatief gevoel is, zullen mensen ernaar streven deze gevoelens zo snel mogelijk te verminderen. Radicale ideologieën bieden dan vaak een uitkomst, omdat deze voornamelijk bestaan uit zwart-witideeën, waarbij geen ruimte is voor nuances, onduidelikheden en dus onzekerheden. Wanneer mensen op zoek zijn naar zekerheid, kunnen radicale denkbeelden daarom aantrekkelijker worden.

Impulsieve versus gecontroleerde reacties

Een tweede belangrijke moderator in de relatie tussen percepties van onrecht en het radicaliseringsproces zijn correctieprocessen, die vaak (maar niet altijd) plaatsvinden na initiële emotionele reacties. Als mensen sterke emoties ervaren, zullen zij in de meeste situaties niet direct reageren vanuit deze emoties, maar meer gecontroleerde reacties laten zien. Woede leidt bijvoorbeeld niet automatisch tot agressie, maar kan ook op een meer constructieve manier, zoals in een discus-

Figuur 1 Vereenvoudigd model van psychologische factoren in het proces van radicalisering

sie, worden geuit. Dat betekent echter niet dat mensen de emotie niet ervaren. Deze eerste emotionele gedragsimpulsen worden meestal gecorrigeerd om tot een meer sociaal gepaste reactie te komen. In een onderzoeksetting kunnen deze correctieprocessen worden bemoeilijkt door mensen een extra denктаak te geven tijdens het reageren op een bepaalde situatie. Op die manier hebben zij minder mentale ruimte vrij, oftewel lage cognitieve capaciteit, om hun initiële emoties te corrigeren. Uit dit type onderzoek blijkt dat wanneer correctieprocessen worden bemoeilijkt, negatievere, impulsievere en rigide reacties vaker voorkomen (Van den Bos e.a. 2006). Cognitieve capaciteit is hiermee dus een tweede moderator in de relatie tussen ervaren onrecht en radicalisering. Zoals betoogd kunnen percepties van onrecht sterke emoties van boosheid en angst teweegbrengen. Deze sterke emoties zorgen vaak voor impulsieve gedragsneigingen. Wanneer mensen direct reageren vanuit deze emoties is er weinig ruimte voor reflectie en nuances, wat dus kan leiden tot rigide en gepolariseerde reacties. Alleen wanneer er onvoldoende mentale ruimte beschikbaar is of mensen niet gemotiveerd zijn hun reacties te corrigeren, wordt de kans op radicalisering vergroot. In figuur 1 wordt een theoretisch model gepresenteerd van de besproken psychologische factoren in relatie tot het proces van radicalisering.

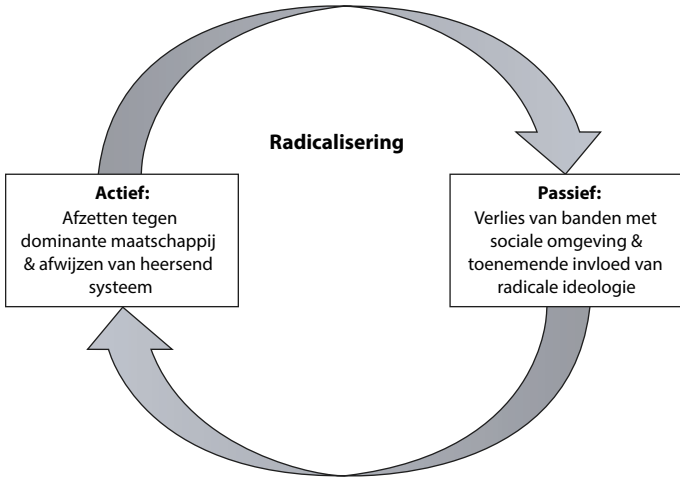
Radicale denkbeelden als alternatief

Radicaal gedachtegoed ontstaat vaak als reactie op ervaren onrecht en een onvrede met het huidige maatschappelijke systeem (Bal & Van den Bos, in druk). Doordat individuen zich onrechtvaardig behandeld voelen, gaan ze op zoek naar een alternatief systeem waarbinnen dergelijk onrecht niet bestaat. Een radicale ideologie kan voorzien in zo'n alternatief systeem, waarbij het kan gaan om het stichten van een nieuwe organisatie dan wel om aansluiting bij een reeds bestaande organisatie. In het voorgaande hebben we besproken hoe waargenomen onrechtvaardigheid kan leiden tot radicalisering. Binnen een radicale ideologie spelen percepties van rechtvaardigheid echter ook een belangrijke rol.

Ten eerste wordt binnen een radicale ideologie de status quo in de samenleving expliciet afgewezen. Een belangrijk kenmerk van radicale groeperingen is dat zij de dominante cultuur met haar geldende normen en waarden zien als niet-legitiem en onrechtvaardig. Ten tweede wordt een alternatief systeem geboden en gerechtvaardigd. In een radicale ideologie wordt vaak een alternatieve samenleving voorgesteld, die wordt afgezet tegen de huidige maatschappij. Het door de radicale groep aangeboden alternatieve systeem wordt gezien als beter en rechtvaardiger dan de huidige maatschappij.

Deze meer actieve variant van radicaliseren, die uitgaat van de radicaliserende persoon zelf en waarin percepties van (on)rechtvaardigheid een centrale rol spelen, gaat samen met een passievere vorm van radicalisering, die van buitenaf invloed heeft op de radicaliserende persoon. Wanneer mensen zich aansluiten bij een radicale groepering, zetten ze zich niet alleen af tegen het heersende systeem, de banden met hun sociale omgeving worden vaak ook steeds minder sterk. Mensen die radicaliseren, isoleren zich meestal van de dominante maatschappij. Relaties met familieleden en vrienden verliezen aan waarde en intensiteit, waardoor een vicieuze cirkel van radicalisering ontstaat. Zie voor een grafische weergave daarvan figuur 2.

Mensen zetten zich af tegen de huidige maatschappij en wijzen de heersende normen en waarden af, wat leidt tot een verminderde band met de samenleving en de sociale omgeving en, vice versa, ze verliezen connecties met familie en vrienden, wat leidt tot het meer en meer terugvallen op de radicale groep en het aanhangen van de daarbinnen

Figuur 2 De vicieuze cirkel van radicalisering

geldende normen en waarden (vgl. Geelhoed & Staring 2016). In deze vicieuze cirkel nemen rigide denkpatronen steeds verder toe, waardoor radicaal gedachtegoed in toenemende mate als rechtvaardig zal worden gezien. Dit kan uiteindelijk uitmonden in de acceptatie van agressie als mogelijke oplossing voor het probleem en daarmee tot het rechtvaardigen van terroristische daden.

Dit proces van radicalisering kan worden versneld door afwijzende reacties vanuit de maatschappij op radicale denkbeelden. Wanneer individuen zich bedreigd voelen in hun wereldbeelden, worden deze vaak op een rigide manier verdedigd. Amerikaans onderzoek laat bijvoorbeeld zien dat mensen negatiever zijn over iemand die kritiek levert op de Verenigde Staten naarmate de nationale identiteit belangrijker is (Jost e.a. 2004). Als mensen meer waarde hechten aan hun nationale identiteit is een negatieve boodschap over die identiteit meer bedreigend dan wanneer de nationale identiteit geen centraal onderdeel vormt van de identiteit van een persoon.

Binnen een radicale ideologie staat vaak een aantal sociale normen en gedragsregels centraal. Geconfronteerd met kritiek op deze ideologie zal de radicaliserende persoon zich vaak bedreigd voelen in zijn wereldbeeld en de ideologie rigide verdedigen. Het proces van radicalisering kan daardoor juist versnellen en verheviggen.

Als we radicalisering tegen willen gaan, lijkt het expliciet kritiek leveren op een radicale ideologie dus vaak een tegengesteld effect te hebben aan wat beoogd wordt. Maar wat kan dan wel een goede manier zijn om radicalisering tegen te gaan?

Ingrijpen

In het voorgaande hebben we enkele belangrijke psychologische factoren besproken die volgens ons een centrale rol spelen in het proces van radicalisering en vooral in de vatbaarheid voor radicale ideologie en de vroege stadia van radicalisering. Ingrijpen in deze eerste stadia van radicalisering is belangrijk, denken wij, om ten minste twee redenen. Ten eerste kunnen interventies worden gericht op een relatief grote groep individuen. Het proces van radicalisering kan worden gezien als een piramide bestaande uit een brede basis sympathisanten en een spitse top, waarin het kleine aantal personen die volledig radicaliseren naar terrorisme zich bevindt (McCauley & Moskalenko 2008). Door interventies te richten op de basis van de piramide wordt een relatief grotere groep individuen aangesproken. Daarnaast hebben interventies in deze vroege stadia van radicalisering waarschijnlijk een grotere kans van slagen dan interventies in een later stadium, omdat de gevolgen van radicalisering dan moeilijker omkeerbaar zijn. In het huidige artikel betogen wij dat vooral percepties van onrecht in combinatie met gevoelens van persoonlijke onzekerheid mensen meer vatbaar kan maken voor radicaal gedachtegoed, zeker wanneer mensen onvoldoende mentale ruimte hebben om hun eerste reacties te corrigeren. Deze percepties zijn, zoals gezegd, per definitie subjectief en dat maakt ingrijpen ook erg complex (Thomas & Thomas 1928). Percepties functioneren namelijk als een persoonlijk filter dat de interpretatie van situaties en het gedrag van anderen kleurt. Een empathisch bedoelde opmerking kan bijvoorbeeld worden opgevat als bemoeizucht of achterdocht. Daarbij komt nog dat sociale interacties vaak ambigu zijn en daardoor voor meerdere interpretaties vatbaar, wat de invloed van percepties alleen maar vergroot. Omdat mensen het gevoel hebben in hun recht te staan wanneer zij een situatie als onrechtvaardig ervaren, kunnen percepties van onrecht in het bijzonder een krachtige drijfveer voor attitudes en gedrag zijn. Het direct proberen te beïnvloeden van deze percepties

door mensen aan te spreken op hun radicale denkbeelden zal daarom vaak niet effectief zijn in het tegengaan van radicalisering. Een indirecte benadering, waarbij het ervaren van (procedurele) rechtvaardigheid centraal staat, is volgens ons effectiever.

Als mensen zich rechtvaardig bejegend voelen, zullen zij vervolgens wellicht meer openstaan voor hernieuwde deelname aan de maatschappij. Een interessante manier waarop dit zou kunnen, is door groepssymbolen positiever te waarderen, zoals het Suikerfeest voor moslims. Dit lijkt wellicht in eerste instantie tegenintuïtief, maar door belangrijke culturele symbolen te waarderen in de dominante maatschappij wordt erkend dat deze daarin een plaats verdienen. Dit kan gevoelens van rechtvaardigheid binnen de maatschappij verhogen. Wanneer mensen zich met respect behandeld voelen en het gevoel hebben dat zij ook een eigen plek hebben in de maatschappij, zullen zij meer bereid zijn deel te nemen aan de dominante maatschappij. Ervaren rechtvaardigheid zorgt er vervolgens voor dat personen er wellicht ook meer voor openstaan gewezen te worden op negatief gedrag van de radicale groep. Wanneer mensen zich een meer gerespecteerd onderdeel van de maatschappij voelen, zal deze kritiek op het radicale gedachtegoed niet langer zorgen voor defensief gedrag en een verdediging van de radicale ideologie, maar kan het de radicale groep een minder aantrekkelijke bron van identificatie maken. Kortom, ervaren onrechtvaardigheid kan een belangrijke bron zijn van toenemende radicalisering. Ervaren rechtvaardigheid, daarentegen, kan mogelijk bijdragen aan de preventie van radicalisering. Het kan dus interessant zijn onrechtvaardigheids- en rechtvaardigheids-percepties in toekomstige studies en beleid verder uit te werken.

Literatuur

Adams 1965

J.S. Adams, 'Inequity in social exchange', in: L. Berkowitz (red.), *Advances in experimental social psychology*. Vol. 2, New York: Academic Press 1965, p. 267-299.

Bal & Van den Bos, in druk

M. Bal & K. van den Bos, 'From system acceptance to embracing alternative systems and system rejection: Tipping points in processes of radicalization', *Translational Issues in Psychological Science* (in druk).

Van den Bos 2009

K. van den Bos, 'Making sense of life: The existential self trying to deal with personal uncertainty', *Psychological Inquiry* (20) 2009, p. 197-217.

Van den Bos e.a. 2006

K. van den Bos, S.L. Peters, D.R. Bobocel & J.F. Ybema, 'On preferences and doing the right thing: Satisfaction with advantageous inequity when cognitive processing is limited', *Journal of Experimental Social Psychology* (42) 2006, p. 273-289.

Van den Bos e.a. 2009

K. van den Bos, A. Loseman & B. Doosje, *Waarom jongeren radicaliseren en sympathie krijgen voor terrorisme. Onrechtvaardigheid, onzekerheid en bedreigde groepen*, Den Haag: WODC 2009.

Crosby 1976

F. Crosby, 'A model of egoistical relative deprivation', *Psychological Review* (83) 1976, p. 85-113.

Deutsch 1975

M. Deutsch, 'Equity, equality, and need: What determines which value will be used as the basis of distributive justice?', *Journal of Social Issues* (31) 1975, p. 137-149.

Doosje e.a. 2012

B. Doosje, K. van den Bos, A. Loseman, A.R. Feddes & L. Mann, "'My in-group is superior!": Susceptibility for radical right-wing attitudes and behaviors in Dutch youth', *Negotiation and Conflict Management Research* (5) 2012, p. 253-268.

Doosje e.a. 2013

B. Doosje, A. Loseman & K. van den Bos, 'Determinants of radicalization of Islamic youth in the Netherlands: Personal uncertainty, perceived injustice, and perceived group threat', *Journal of Social Issues* (69) 2013, p. 586-604.

Feather 2003

N.T. Feather, 'Distinguishing between deservingness and entitlement: Earned outcomes versus lawful outcomes', *European Journal of Social Psychology* (33) 2003, afl. 3, p. 367-385.

Geelhoed & Staring 2016

F. Geelhoed & R.H.J.M. Staring, 'Wereldbeelden en weerbaarheid van Turks-Nederlandse jongeren', *Justitiële verkenningen* (42) 2016, afl. 2, p. 49-65.

IEP 2015

Institute for Economics and Peace (IEP), *Global Terrorism Index*, Sydney: IEP 2015.

Jost e.a. 2004

J.T. Jost, M.R. Banaji & B.A. Nosek, 'A decade of system justification theory: Accumulated evidence of conscious and unconscious bolstering of the status quo', *Political Psychology* (25) 2004, p. 881-919.

Kruglanski & Fishman 2001

A. Kruglanski & S. Fishman, 'The psychology of terrorism: "Syndrome" versus "tool" perspectives', *Terrorism and Political Violence* (18) 2001, p. 193-215.

Kruglanski e.a. 2014

A.W. Kruglanski, M.J. Gelfand, J.J. Bélanger, A. Sheveland e.a., 'The psychology of radicalization and deradicalization: How significance quest impacts violent extremism', *Advances in Political Psychology* (35) 2014, p. 69-93.

Lind & Tyler 1988

E.A. Lind & T.R. Tyler, *The social psychology of procedural justice*, New York: Plenum 1988.

McCauley & Moskalenko 2008

C. McCauley & S. Moskalenko, 'Mechanisms of political radicalization: Pathways toward terrorism', *Terrorism and Political Violence* (20) 2008, p. 415-433.

Moghaddam 2005

F.M. Moghaddam, 'The staircase to terrorism: A psychological exploration', *American Psychologist* (60) 2005, p. 161-169.

Montada & Schneider 1989

L. Montada & A. Schneider, 'Justice and emotional reactions to the disadvantaged', *Social Justice Research* 1989, p. 313-344.

Runciman 1966

W.G. Runciman, *Relative deprivation and social justice: A study of attitudes to social inequality in twentieth-century England*, London: Routledge & Kegan Paul 1966.

Van Stekelenburg & Klandermans 2013

J. Stekelenburg & B. Klandermans, 'The social psychology of protest', *Current Sociology* (61) 2013, p. 886-905.

Tajfel & Turner 1979

H. Tajfel & J.C. Turner, 'An integrative theory of intergroup conflict', in: W.G. Austin & S. Worchel (red.), *The social psychology of intergroup relations*, Monterey, CA: Brooks/Cole 1979, p. 33-47.

Thomas & Thomas 1928

W.R. Thomas & E.S. Thomas, *The child in America*, New York: Knopf 1928.

Tyler & Lind 1992

T.R. Tyler & E.A. Lind, 'A relational model of authority in groups', in: M.P. Zanna (red.), *Advances in experimental social psychology. Vol. 25*, San Diego, CA: Academic Press 1992, p. 115-191.

Walster e.a. 1973

E. Walster, E. Berscheid &
G.W. Walster, 'New directions in
equity research', *Journal of Per-
sonality and Social Psychology*
(25) 1973, p. 151-176.

De Nederlandse jihadist

Typen en rollen binnen de jihadistische scene

E. Bakker*

In de afgelopen jaren reisden zo'n driehonderd Nederlandse jihadisten naar Syrië en Irak en groeide de Nederlandse jihadistische beweging uit tot honderden personen. In deze bijdrage wordt gepoogd antwoord te geven op een aantal fundamentele vragen rond het fenomeen Nederlandse jihadisten en zogenoemde Syriëgangers, namelijk wat zijn de kenmerken van de Nederlandse jihadist en welke typen en rollen zijn er te onderscheiden binnen de jihadistische scenes? Gelet op het – gelukkig – beperkte aantal gevallen is statistisch onderzoek waarbij allerlei persoonlijke en sociaaleconomische of andere factoren kunnen worden gewogen niet mogelijk. Bovendien zijn veel gegevens over individuele jihadisten en hun omgeving niet of amper beschikbaar. Daarnaast gaat het bij dit fenomeen niet om een massale beweging, maar om relatief kleine groepjes individuen. Daarom is voor het beantwoorden van de kernvragen met betrekking tot deze personen gekozen voor het optekenen van het levensverhaal van een aantal van hen. Daarmee kan niet alleen het fenomeen beter worden geduid, maar kunnen ook aanknopingspunten gevonden worden voor beleid met betrekking tot deze personen.

Nederlandse jihadistische 'Syriëgangers'

Eind 2012 constateerden de Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (AIVD) en de politie dat plotseling meerdere Nederlanders naar

* Prof. dr. Edwin Bakker is hoogleraar Terrorisme en Contraterrorisme aan de Universiteit Leiden en wetenschappelijk directeur van het Institute of Security and Global Affairs in Den Haag. Website: www.universiteitleiden.nl/en/staffmembers/edwin-bakker#tab-1. Deze bijdrage presenteert de algemene bevindingen van het onderzoek van Peter Grol en Edwin Bakker naar Nederlandse jihadisten en is gebaseerd op het boek *Nederlandse jihadisten. Van naïeve idealisten tot geharde terroristen*, dat eerder dit jaar uitkwam (Bakker & Grol 2017).

Syrië reisden om deel te nemen aan de burgeroorlog in dat land. Deze zogenaemde Syriëgangers reisden veelal via Turkije naar het oorlogsgebied, waar ze zich aansloten bij groeperingen die in opstand waren gekomen tegen het regime van Bashar al-Assad.

Begin 2013 bleek dat tientallen jongeren zich opmaakten voor deelname aan de strijd in Syrië en dat velen meestreden met groeperingen met een jihadistische agenda. Ze ondergingen volgens de AIVD vaak slechts een korte periode van radicalisering.

De personen die naar Syrië – en later ook Irak – vertrokken, sloten zich vrijwel allemaal aan bij groeperingen met een jihadi-salafistische ideologie. De bekendste jihadistische organisaties zijn Al Qaida en verwante groeperingen, en de organisatie ‘Islamitische Staat’ – ook wel ‘Islamitische Staat in Irak en Syrië’ genoemd – die uit Al Qaida voortkwam.

Volgens de cijfers van de AIVD zijn er enkele honderden Nederlanders die de jihadistische beweging actief steunen, van wie er zo’n driehonderd naar Syrië en Irak zijn vertrokken. Meer dan veertig van hen kwamen om in de strijd en ongeveer evenveel keerden terug naar Nederland. Ook zijn er nog ongeveer tachtig kinderen van deze jihadisten in Syrië en Irak, van wie een deel in Nederland en een deel in oorlogsgebied ter wereld is gekomen (AIVD 2017). Daarnaast zijn er volgens de AIVD mogelijk meer dan duizend personen die sympathiseren met de gewelddadige jihad (AIVD 2017). Velen van hen beschouwen Abu Bakr al-Baghdadi (de leider van ISIS) en Osama bin Laden (de oprichter van Al Qaida) als helden. Tientallen van hen zijn bereid hun leven op te offeren voor de heilige strijd, waaronder een aantal dat zelfs bereid was tot het plegen van zelfmoordaanslagen.

Die plotselinge groei van het aantal buitenlandse jihadistische strijders vanaf 2012 wordt deels verklaard door het feit dat het relatief gemakkelijk was om in Syrië aan de gewapende strijd deel te nemen. Anders dan voor de eerdere generatie Nederlandse jihadistische strijders die aansluiting zocht in moeilijk te bereiken gebieden als Tsjetsjenië, Afghanistan of Somalië en bij groeperingen die niet zomaar iedereen aannamen, was het voor de nieuwe jihadisten niet moeilijk zich in Syrië bij strijdgroepen aan te sluiten. Contacten met buitenlandse strijdgroepen waren een stuk gemakkelijker te leggen, onder andere dankzij het internet en sociale media. Bovendien namen veel groeperingen die tegen het regime van al-Assad streden in eerste instantie buitenlanders in hun gelederen op zonder al te veel vragen te stellen.

En toen er eenmaal een aantal Nederlanders en andere West-Europese burgers in het strijdgebied aanwezig waren, konden anderen op hun hulp rekenen. En dan is er een nogal basale verklaring voor de plotselinge groei, en dat is het feit dat het relatief eenvoudig is om naar Syrië te reizen. Er gaan diverse goedkope vluchten naar Turkije en je kunt er ook nog eens met de auto naartoe. Je hebt als EU-burger geen visum nodig voor Turkije en dat land deed lange tijd bijzonder weinig om de grens met Syrië voor buitenlandse strijders te sluiten.

Een andere verklaring voor het feit dat er vanaf eind 2012 opeens zoveel jonge Nederlandse moslims naar Syrië zijn gegaan, is de enorme aandacht voor dit conflict binnen Nederlandse moslimgemeenschappen. Anders dan bij de gemiddelde Nederlander komen via buitenlandse satellietzenders bijzonder gruwelijke beelden van de strijd in Syrië de huiskamers binnen bij mensen van Marokkaanse of Turkse afkomst. Verder wordt de oorlog in Syrië en Irak door velen op de voet gevolgd via het internet, waar een enorm aanbod is van nog veel schokkender beelden. Ook werd er via sociale media door jihadistische organisaties actief opgeroepen om mee te strijden. Dit appel, niet alleen vanuit het buitenland, maar ook vanuit een steeds sterker wordende jihadistische scene in eigen land, vond gehoor bij een snel toenemend aantal Nederlandse moslims.

Begin 2013 luidde de AIVD de noodklok over het uitreizen van jongeren naar Syrië. De zorgen van de AIVD groeiden naarmate hun aantal verder steeg; van ongeveer vijftig begin 2013 naar meer dan honderd begin 2014. Nog zorgelijker werd het toen bleek dat bijna alle Nederlandse strijders zich bij jihadistische groeperingen hadden aangesloten, in eerste instantie vooral bij het (toen nog) met Al Qaida gelieerde Jabhat al-Nusra, en na de triomfen van de 'Islamitische Staat in Irak en Syrië' vooral bij die laatste beweging. Ongeveer 70% van de Nederlandse jihadisten strijdt voor ISIS (AIVD 2017). De rest van de Nederlandse jihadisten strijdt voor bewegingen met een link met Al Qaida. De term die de overheid gebruikte om de Nederlandse strijders in Syrië en Irak te beschrijven, veranderde in die periode van 'Syrië-gangers' in 'jihadisten'.

Onderzoek naar Nederlandse jihadisten

Het aantal Nederlandse jihadisten groeide in een paar jaar tijd van enkele tientallen tot een paar honderd buitenlandse strijders en nog veel meer activisten en sympathisanten. Deze groei is zorgwekkend en het aantal personen dat de jihadi-salafistische ideologie aanhangt of daarmee sympathiseert, is groter dan ooit. Desondanks gaat het niet om een massale beweging, maar om een beperkt aantal groepen of scenes bestaande uit een beperkt aantal individuen. Tegen deze achtergrond zijn bovengenoemde vragen het best te beantwoorden door individuen en hun directe omgeving te onderzoeken.

In het onderzoek naar jihadisme van de Universiteit Leiden ligt de nadruk op de kenmerken van individuen en de context waarin zij op een of andere manier in de jihadi-salafistische wereld rolden en al dan niet naar Syrië of Irak vertrokken. In het boek *Nederlandse jihadisten. Van naïeve idealisten tot geharde terroristen* staan de levensverhalen van twaalf jihadisten centraal.

Bij het selecteren van de personen voor het onderzoek hebben verschillende afwegingen een rol gespeeld. Er is in eerste instantie naar gestreefd om personen te vinden door wie het hele palet van Nederlandse jihadisten – voor zover bekend uit rechtszaken, politiedossiers, overheidsrapporten en mediaberichten – zo veel mogelijk bestreken wordt. Daarom zijn jihadisten van verschillende steden, landen van herkomst, seksen en leeftijden uitgezocht. Daarnaast hebben we verschillende typen en personen met verschillende rollen en motivaties geselecteerd: volgers en leiders, ideologisch gedreven personen en personen wier kennisniveau van de islam zeer beperkt was. De selectie van de cases werd ook deels beïnvloed door de toegang tot de personen zelf of mensen uit hun directe omgeving. Contacten die we tijdens eerder onderzoek¹ naar Nederlandse jihadisten hebben opgedaan, boden belangrijke aanknopingspunten voor dit onderzoek naar de levensverhalen die in dit boek zijn beschreven. Waar mogelijk zijn we met de betrokkenen zelf in gesprek gegaan of met personen in hun directe omgeving, zoals jeugdvrienden, familieleden en (voormalige) jihadistische strijdmakers. Met name over personen die betrokken waren bij het zogenoemde Context-onderzoek naar een jihadistische scene in Den Haag was relatief veel boven water gehaald door journa-

1 Van eerder onderzoek werd onder andere verslag gedaan in de volgende publicaties: Weggemans e.a. 2014; Grol e.a. 2014; Bakker & Grol 2015.

listen van onder andere het *NRC* en *Vrij Nederland*. Daarnaast hebben we met diverse experts in het wetenschappelijke veld gesproken en andere betrokken professionals, zoals jeugdwerkers, wijkagenten en andere ambtenaren, geïnterviewd. Een aantal levensverhalen is op verzoek van de geïnterviewde personen geanonimiseerd.

Levensverhalen van Nederlandse jihadisten

De genoemde selectiecriteria leidden tot de keuze voor de volgende twaalf personen van wie de levensverhalen zijn opgetekend: Soufiane, Thijs, Rudolph, Royston, Abdelkarim, Jermaine, Imane, Sarah, Meryam (de vrouw van Jermaine), Laura, Shukri en Sterlina. Soufiane en Abdelkarim vertrokken naar Syrië en kwamen daar om het leven. Soufiane uit Den Haag en Jermaine uit Amersfoort vochten aan de kant van ISIS. Soufiane had al eens eerder in Pakistan geprobeerd zich bij een jihadistische groepering aan te sluiten, waardoor hij in Pakistan en Marokko in de gevangenis belandde. Als ‘veteraan’ had hij een hoge status binnen de Nederlandse jihadistische scene. Ook Jermaine was een bekend figuur binnen deze wereld. Hij was de broer van een lid van de Hofstadgroep, die na een jarenlange gevangenisstraf het jihadistische gedachtegoed achter zich heeft gelaten. De Rotterdammer Thijs, opgegroeid in Kralingen als zoon van een ondernemer, sloot zich ook aan bij ISIS. Volgens de laatste berichten zou hij nog in leven zijn en zich in Raqqa bevinden. Abdelkarim uit Arnhem was in de Gelderse hoofdstad een jongen uit een groep ‘probleemjongeren’. In Syrië klom hij echter op in de rangen van een aan Al Qaida gelieerde groep. Uiteindelijk komt hij als commandant om in de strijd. Het nieuws van zijn dood krijgt de nodige aandacht van verschillende media in het Midden-Oosten. Er wordt door Al Qaida zelfs een propaganda-film over zijn tijd in Syrië gemaakt, getiteld ‘The Glorious’. Het heldenverhaal van Abdelkarim staat in schril contrast met dat van Royston. Deze jongen uit Delft vertrok naar Syrië, om al snel weer terug te keren naar Nederland. Zowel in Syrië als in eigen land vindt deze jongen het moeilijk een bestaan op te bouwen. Niets lijkt hem te lukken: school niet en als crimineel loopt hij ook keer op keer tegen de lamp. Een gebrek aan succes geldt in veel mindere mate voor Rudolph. Deze zoon van een rechter was bijzonder actief in het via het internet verspreiden van het gedachtegoed van de jihadistische beweging in

Nederland. De website 'De Ware Religie', die grotendeels door hem gedragen wordt, wordt veel gelezen – niet alleen door jonge moslims, maar ook door journalisten en de overheid. Rudolph wordt mede vanwege het belang van de website binnen de jihadistische scene veroordeeld voor lidmaatschap van een terroristische organisatie. Hij heeft inmiddels zijn gevangenisstraf op de terrorismeafdeling in Vught uitgezeten en is bezig met een studie.

Naast de levensverhalen van zes mannen zijn ook de levensverhalen van zes vrouwen kort opgetekend. Het gaat hier veelal om partners van jihadisten, waarbij benadrukt moet worden dat het in de meeste gevallen niet gaat om slaafs volgende echtgenotes. Imane is de tweede vrouw van een van de belangrijkste voormannen van de jihadistische beweging in Nederland, Azzedine C. Ze kreeg zelf een week celstraf voor een opruiende jihadistische tekst via Twitter. Sarah is de eerste vrouw van Azzedine C. Anders dan Imane hield zij zich niet zo bezig met de jihadistische activiteiten van haar man, maar richt zich vooral op het huishouden en de opvoeding van de kinderen. Dat zal ze voorlopig alleen moeten doen. Haar man zit nog in de gevangenis in Vught, waar hij een straf van zes jaar moet uitzitten. Meryam is de vrouw van Jermaine. De twee vertrokken samen met hun drie jonge kinderen naar Syrië. Daar kreeg het stel nog een kind. Nadat Jermaine om het leven was gekomen, trouwde Meryam met een andere Nederlandse jihadist, die inmiddels ook lijkt te zijn omgekomen. Ze zou nog steeds met haar kinderen in ISIS-gebied zitten. Laura uit Zoetermeer vertrok met haar man naar Syrië en belandde van daaruit in de Iraakse stad Mosul. Vorig jaar wist ze op een of andere manier samen met haar twee kinderen Mosoel te verlaten en via het Koerdische deel van Irak terug te keren naar Nederland, waar ze direct werd gearresteerd. Inmiddels heeft de rechter besloten dat zij de rechtszaak tegen haar in vrijheid mag afwachten. Shukri, ook uit Zoetermeer, stond al eens voor de rechter omdat ze met haar tweede man naar Syrië was vertrokken en terugkeerde omdat ze daar zwanger van hem was geraakt. Haar man werd wel veroordeeld. Maar hoewel de rechtbank niet twijfelde aan de extreem jihadistische gezindheid van Shukri, werd ze vrijgesproken van ronselpraktijken en deelname aan de gewapende strijd. Ze is nog steeds actief binnen de jihadistische scene. Ten slotte is er nog de case van Sterlina uit Maastricht. Zij reisde als jong meisje vlak na haar bekering tot de islam naar Syrië om daar te trouwen met een Nederlandse jihadist. Het huwelijk wordt een fiasco, waarna ze met

een jihadist uit Tunesië trouwt. Ook dat huwelijk houdt niet stand. Met behulp van haar moeder weet ze Syrië te ontvluchten. Terug in Nederland kwam ze al snel weer in radicaal islamitische netwerken terecht, waarna ze voor de derde keer met iemand uit die scene trouwde.

‘De jihadist’ bestaat niet, wel bepaalde typen en rollen

De korte beschrijving van bovengenoemde cases laat zien dat er sprake is van een grote diversiteit binnen de groep Nederlandse jihadisten wat betreft de achtergronden en levensverhalen van deze personen. Het maakt duidelijk dat ‘de Nederlandse jihadist’ niet bestaat. Dit is een enigszins onbevredigende conclusie, zeker voor beleidsmakers die op zoek zijn naar aanknopingspunten om jihadisten en radicaliseringsprocessen te kunnen herkennen en vervolgens te kunnen handelen. Desondanks is het van groot belang om te benadrukken dat de achtergronden van de personen binnen de jihadistische scene in Nederland enorm uiteenlopen, al zijn de meesten relatief jong, voor het merendeel man, en vaak van Marokkaanse komaf.² Dat betekent dat zelfs het categoriseren van deze personen lastig is. Veel verder dan de volgende basale indeling – man/vrouw, bekeerling/migranten-achtergrond – zou je op basis van de huidige kennis van zaken niet moeten gaan. Interessanter en voor beleidsmakers relevanter is het om te kijken naar typen en rollen binnen de jihadistische scene. Het onderzoek naar de twaalf Nederlandse jihadisten en eerder onderzoek in Nederland bieden in combinatie met inzichten uit het buitenland aanknopingspunten om meer te zeggen over het gedrag van personen binnen jihadistische groeperingen. Daartoe kijken we nu eerst naar wat andere onderzoekers hierover gezegd hebben en met name naar auteurs die gepoogd hebben typen en rollen van westerse jihadisten te categoriseren.

Een van deze auteurs is de Britse onderzoeker Shiraz Maher, ooit zelf lid van een radicale islamitische beweging. Hij sprak met veel Britse jihadisten en onderzocht onder meer hun uitingen op sociale media. Hij inventariseerde samen met zijn collega’s van het International Center for the Study of Radicalization van King’s College London de

² Voor een uitgebreid overzicht van kenmerken van Nederlandse jihadisten, zie Bakker & De Bont 2016.

belangrijkste kenmerken van Britse jihadistische strijders. Op basis hiervan onderscheidt Maher vier categorieën jihadisten (Cassidy 2014).³

De eerste en kleinste categorie is die van de 'zelfmoordaanslagplegers', die gaan voor het martelaarschap en de 'kortste route' naar het paradijs. De tweede categorie zijn de 'avontuurzoekers', die aange trokken worden door spanning en sensatie, onder wie veel personen uit de drugs wereld en kleine criminelen. De derde categorie zijn de 'idealisten' of wat Maher 'humanitaire jihadisten' noemt. Zij worden onder meer aangetrokken door het leed dat vrouwen en kinderen in Irak en Syrië wordt aangedaan en zijn boos over het feit dat de wereld in hun ogen niets hieraan doet. De laatste categorie is die van de 'onverzettelijke jihadisten'. Ooit begonnen zij mogelijk met deelname aan vreedzame demonstraties, maar eenmaal in het strijdgebied zijn zij bereid hun tegenstanders te doden.

Een andere onderzoeker die onderscheid maakt in verschillende typen extremisten en jihadisten is Tore Bjørgo uit Noorwegen (Bjørgo 2011). Het eerste type dat Bjørgo onderscheidt, is dat van de 'ideologische activist'. Dit zijn veelal charismatische personen die een leidende rol bekleden in terroristische cellen. De tweede categorie zijn wat hij 'rondhangers en volgers' noemt. Voor hen is de ervaring om bij een groep te horen en geaccepteerd te worden door leiders en gelijkgestemden erg belangrijk en ideologie, in ieder geval in het begin, veel minder. Vaak hebben ze volgens Bjørgo een achtergrond van sociaal-economische problemen, werkloosheid, eenzaamheid, problemen op school of werden ze gepest. Een bijzondere subcategorie van deze rondhangers en volgers zijn de bekeerlingen tot de islam. Bekeerlingen kunnen worden beschouwd als betrekkelijke nieuwelingen en zouden volgens Bjørgo daarom meer de behoefte hebben om zich te bewijzen als betrouwbaar lid van de groep. Een derde categorie bestaat uit wat hij 'sociaal gefrustreerde jongeren' noemt. Deze groep jihadisten kent over het algemeen een ander radicaliseringsproces dan de ideologische activisten en de rondhangers en volgers. Het gaat hier vaak om gefrustreerde jongeren die gediscrimineerd worden of dat zo ervaren. Ze beschikken vaak niet over een goede opleiding, sociale vaardigheden of relevante sociale netwerken en geweld wordt doorgaans door hen eerder gelegitimeerd door gevoelens van woede dan door een

3 Shiraz Maher maakte deze onderscheidingen in een interview afgenomen door Edwin Bakker op 25 september 2014. Zie ook Maher 2016.

ideologisch of politiek doel. Onder deze categorie vallen veel criminele en gemarginaliseerde figuren, de drop-outs van de samenleving en personen met een problematische familieachtergrond van scheiding, huiselijk geweld en seksueel misbruik of oorlogstrauma's in het geval van vluchtelingen. Personen in deze categorie zijn volgens Bjørgo actiegeoriënteerd en agressief en kennen een grote mate van geweldsbereidheid. Het zijn geen idealisten, maar ze omarmen gewelddadig activisme om met persoonlijke problemen en conflicten om te kunnen gaan. Die bereidheid tot het gebruik van geweld maakt hen interessant voor jihadistische groeperingen, die op hun beurt weer interessant zijn voor deze personen omdat ze hun de mogelijkheid bieden tot spanning, actie en heldendom.

Wanneer we de bevindingen van Bjørgo en Maher vergelijken met de levensverhalen en het gedrag van de twaalf Nederlandse jihadisten zien we in Royston wat Maher en Bjørgo een 'avontuurzoeker' noemen. Soufiane, Thijs en Jermaine vallen onder de categorie van de 'onverzettelijke idealist', bereid offers te brengen voor hun idealen. Abdelkarim is een lastiger te beoordelen case. Hij ontpopte zich in Syrië als een charismatische strijder met idealen, maar ten tijde van zijn besluit om naar Syrië te gaan was hij eerder een 'sociaal gefrustreerde jongere'. Rudolph lijkt op het eerste gezicht kenmerken te hebben van iemand die meer in het kielzog van anderen meedoet, gestimuleerd door personen die hem inspireerden, zoals Soufiane en Azzedine. Hij is tegelijkertijd een betrekkelijk autonoom individu, dat teruggetrokken achter zijn computer een eigen bijdrage aan de jihadistische beweging leverde. Hoewel de wetenschappelijke literatuur hoofdzakelijk gericht is op mannelijke jihadisten, zien we ook typische rollen en typen terug bij de vrouwelijke jihadisten. Shukri is beslist een leiderstype te noemen. Tijdens de rechtszaak tegen haar bleek ze een dominante rol te spelen bij het vertrek van haar man (en een vorige man) naar Syrië en zat er een aantal groupies van haar op de publieke tribune. Meryam en Imane hadden vooral een ondersteunende rol, zowel in de jihadistische beweging als thuis. Daarmee is niet gezegd dat ze slaafs hun man volgden, integendeel. Ze hadden zelfs een belangrijke rol bij de verdere radicalisering van hun echtgenoot en directe omgeving. Het label drop-out lijkt van toepassing op zowel Sterlina als Laura.

Tot slot

Samengevat zien we zowel onder mannen als onder vrouwen uiteenlopende kenmerken, processen, typen en rollen. Het zijn unieke individuen met ieder een eigen levensverhaal. Hoewel 'de Nederlandse jihadist' niet bestaat, komt zowel uit onderzoek naar jihadisme in Nederland en elders in Europa als uit de levensverhalen naar voren dat de jihadistische scenes een belangrijke rol spelen. Die beweging en lokale groeperingen zijn belangrijk voor het beantwoorden van de hoe- en waarom-vraag rond radicalisering. In veel individuele gevallen speelden banden met die scene en groepsprocessen daarbinnen een belangrijke rol in de ontwikkeling die deze personen uiteindelijk in Syrië of Irak deed belanden of op de terrorismeafdeling van de gevangenis in Vught. Wat er zich precies binnen die scenes afspeelt, weten we deels uit politieonderzoeken (met name de Context-zaak). Naast het bestuderen van de levensverhalen van individuen zou de bestudering van de ontwikkeling van en rollen en processen binnen deze scenes ons verder kunnen helpen bij het vergroten van het inzicht in het fenomeen Nederlandse jihadisten.

Inzicht in jihadistische scenes en de verschillende typen jihadisten en hun rollen binnen deze beweging kan ertoe bijdragen dat potentiële terroristen tijdig kunnen worden geïdentificeerd en dat er ingegrepen kan worden voor het te laat is. Idealiter hebben we het dan niet alleen over het voorkomen van aanslagen door reeds geradicaliseerde personen, maar ook over het voorkomen dat nog meer personen zich bij de jihadistische beweging aansluiten.

Literatuur

AIVD 2015

AIVD, *Jaarverslag AIVD 2014*, Zoetermeer: AIVD, april 2015.

AIVD 2017

AIVD, *Terugkeerders in beeld*, Zoetermeer: AIVD, februari 2017.

Bakker & De Bont 2016

E. Bakker & R. de Bont, 'Belgian and Dutch jihadist foreign fighters (2012-2015): Characteristics, motivations and roles in the War in Syria and Iraq', *Small Wars & Insurgencies* (27) 2016, afl. 5, p. 837-857.

Bakker & Grol 2015

E. Bakker & P. Grol, 'Motives and considerations of potential foreign fighters from the Netherlands', *ICCT Policy Brief*, juli 2015.

Bakker & Grol 2017

E. Bakker & P. Grol, *Nederlandse jihadisten. Van naïeve idealisten tot geharde terroristen*, Amsterdam: Hollands Diep 2017.

Bjørgo 2011

T. Bjørgo, 'Dreams and disillusionment: Engagement in and disengagement from militant extremist groups', *Crime, Law and Social Change* (55) 2011, afl. 4, p. 277-285.

Cassidy 2014

J. Cassidy, 'Who is the home-grown jihadi?', *The New Yorker* 3 september 2014.

Grol e.a. 2014

P. Grol, D. Weggemans & E. Bakker, 'De leefwereld en denkbeelden van Nederlandse & Belgische Syriëgangers: een analyse van elf Facebook-accounts', *Internationale Spectator* (68) 2014, afl. 12, p. 14-19.

Maher 2016

S. Maher, *Salafi-Jihadism. The history of an idea*, Oxford: Oxford University Press 2016.

Weggemans e.a. 2014

D. Weggemans, E. Bakker & P. Grol, 'Who are they and why do they go? The radicalization and preparatory processes of Dutch jihadist foreign fighters', *Perspectives on Terrorism* (8) 2014, afl. 4, p. 100-111.

De radicalisering van moslims: de rol van religieuze ideologie

J. Wagemakers*

Na de opkomst van Islamitische Staat (IS), die zich niet alleen in naam, maar ook in zijn woorden openlijk verbindt met de islam, is door velen de vraag gesteld hoe islamitisch IS eigenlijk is. Een gerelateerde kwestie is de mate waarin IS en andere radicaal-islamistische groepen zich laten leiden door hun religieuze ideologie.¹ Bepaalt die hun gehele handelen of spelen ook nog andere zaken als sociaaleconomische problemen, politieke marginalisatie en dictatoriale repressie een rol? Met andere woorden: zijn radicale standpunten over bijvoorbeeld geweld en de politiek geïnspireerd door een religieuze ideologie of door andere factoren? Hoe zit het met de radicalisering² van individuen die zich aangetrokken voelen tot groepen als IS en Al Qaida? Worden zij in die richting geduwd door de maatschappij, is het vooral de religieuze ideologie die hun handelen stuurt, of nog iets anders? Dit artikel gaat in op de vraag welke rol religieuze ideologie speelt in de radicalisering van moslims, waarbij ik eerst kort inga op de bestudering van ideologie in sociale bewegingen. Vervolgens pas ik het raamwerk dat hieraan ontleend kan worden toe op twee voorbeelden van islamitische radicalisering. Hiermee laat het artikel zien dat religieuze ideologie een rol kan spelen in de radicalisering van moslims,

* Dr. Joas Wagemakers is als universitair docent Islam en Arabisch verbonden aan de afdeling Filosofie en Religiewetenschappen van de faculteit Geesteswetenschappen van de Universiteit Utrecht. Website: uu.academia.edu/JoasWagemakers.

- 1 Ik definieer een ideologie als een min of meer samenhangend stelsel van ideeën dat verschillende kleuren kan hebben (politiek, economisch, maatschappelijk, enz.). Een religieuze ideologie definieer ik als een ideologie die ontleend is aan of (gedeeltelijk) geïnspireerd is door een religie. Zo'n ideologie onderscheidt zich van de religie als geheel door haar meer specifieke opvattingen en de sterke nadruk op ideeën, terwijl een religie natuurlijk veel meer omvat dan alleen ideeën, zoals rituelen, herinneringen, belevingen, enz.
- 2 Radicalisering kan een ideeën- en een handelingscomponent hebben. Het eerste richt zich op de radicale ideeën die een individu heeft, het tweede op de radicale (geweld)dadens die door iemand gepleegd worden. Voor dit artikel is eigenlijk alleen de eerste dimensie relevant en het richt zich dan ook op de vraag hoe de (invloed van de) radicale standpunten van de behandelde personen te duiden zijn: door te kijken naar hun religieuze overtuigingen of te zoeken in andere factoren.

maar dat dit op verschillende manieren gebeurt en dat de invloed hiervan mede bepaald wordt door contextuele factoren.

Ideologie en sociale bewegingen

In algemene zin worden vragen rond de rol van religie, ideologie en religieuze ideologie in het handelen van mensen al veel langer gesteld. Door onder andere de ontkerkelijking onder veel mensen in West-Europa is lange tijd gedacht dat de rol van religie af zou nemen en dat mensen toch vooral uit sociaaleconomische en politieke motieven handelden. Voor wat betreft de islam is deze trend om niet te veel nadruk te leggen op religie ondersteund door het discours rond 'oriëntalisme', een term die gepopulariseerd is door het zeer invloedrijke boek *Orientalism* van Edward Said (Said 1994). In dit boek betoogt de auteur dat Arabieren, moslims en 'het Oosten' door geleerden en schrijvers in het Westen vaak op een essentialistische manier zijn afgebeeld als sensueel, irrationeel en agressief, en dat westerse ideeën over onder andere de islam hier sterk door zijn beïnvloed. Wellicht mede om dit beeld te ontcrachten hebben prominente westerse politici soms hun best gedaan om de islam als religie los te koppelen van het handelen van bijvoorbeeld IS. Zo stelde de voormalige Amerikaanse president Barack Obama dat IS 'niet islamitisch' is (Blake 2014) en beweerde de voormalige Britse premier David Cameron dat IS-aanhangers geen moslims maar 'monsters' zijn (Reuters 2014). Hoewel de uitspraken van politici als Obama en Cameron ongetwijfeld mede bedoeld waren om moslims te beschermen tegen pogingen hen te vereenzelvigen met IS en uitingen waren van de feitelijk juiste constatering dat de meeste moslims IS inderdaad niet steunen (Poushter 2015), waren hun woorden natuurlijk geen resultaten van onderzoek. Er is sinds de jaren tachtig echter wel veel onderzoek gedaan naar de mate waarin religie en, in bredere zin, ideologie een rol spelen in sociale bewegingen³ als Al Qaida en IS en hoe hun invloed samenhangt met andere factoren. Uit dat onderzoek blijkt dat hoewel ideeën zeker niet de enige factor van motivatie zijn voor actoren binnen sociale

3 Sociale bewegingen kenmerken zich door hun betrokkenheid in 'conflictueuze relaties met duidelijk bepaalde tegenstanders', hun verbondenheid via 'hechte informele netwerken' en hun 'duidelijke collectieve identiteit'. Zie Della Porta & Diani 2006, p. 20 (mijn vertaling).

bewegingen, ze wel degelijk een rol kunnen spelen (Johnston & Noakes 2005).

Twee sociologen die een grote rol hebben gespeeld in de bestudering van de rol van ideeën binnen sociale bewegingen zijn David Snow en Robert Benford. Zij hebben in hun werk laten zien dat de manier waarop bewegingen hun ideeën weergeven (*framing*), kan helpen bij het rekruteren van nieuwe aanhangers. De mate waarin bewegingen succesvol zijn in het 'verkopen' van hun *frame* aan een bepaalde doelgroep of het publiek hangt volgens hen onder andere af van de volgende vijf factoren:

1. de mate waarin het *frame* centraal staat in de levens van het publiek;
2. de reikwijdte en onderlinge verbinding van zaken binnen het *frame*;
3. de geloofwaardigheid van het *frame* en degene die dit presenteert aan het publiek (de *framer*);
4. de mate waarin het *frame* aansluit bij de ervaringen van de doelgroep; en
5. de mate waarin het *frame* ingaat op de cultuur, geschiedenis en mythes van het publiek.

Idealiter zou een *frame* dat voldoet aan alle vijf de factoren goed aan moeten slaan bij het publiek waarvoor het bedoeld is (Benford & Snow 2000, p. 619-622).

Een *frame* wordt vaak omschreven als een interpretatieraamwerk dat 'de gebruiker ervan in staat stelt een ogenschijnlijk oneindig aantal concrete gebeurtenissen dat in termen van [dat raamwerk] gedefinieerd wordt te lokaliseren, op te merken, te identificeren en van een label te voorzien' (Goffman 1974, p. 21; mijn vertaling). Anders gezegd is een *frame* een bril waardoor mensen naar anderen, situaties en gebeurtenissen kijken en, als gevolg daarvan, deze interpreteren en een plaats geven. Dit is niet hetzelfde als een ideologie. *Frames* zijn eenvoudige denkkaders, die vaak in slogans zijn samen te vatten ('Change we can believe in', 'De islam is de oplossing', enz.). In de woorden van de Amerikaanse politicoloog Glenn Robinson is '*framing* de bumpersticker-versie van hoe zaken geïnterpreteerd worden in een bepaalde ideologische context' (Robinson 2004, p. 116; mijn vertaling). Ideologieën worden daarentegen vaak gezien als relatief complexe stelsels van min of meer samenhangende concepten en ideeën (Freeden 1996). Toch kunnen ze voor het doel van dit artikel samen worden

behandeld, aangezien het in beide gevallen gaat over de invloed van ideeën, denkwijzen en overtuigingen van mensen.

De receptie van radicaal gedachtegoed: Abu Muhammad al-Maqdisi

Het eerste voorbeeld waarin de rol van religieuze ideologie in radicalisering wordt getoond, is dat van Abu Muhammad al-Maqdisi, een Palestijns-Jordaanse geleerde die in 1959 geboren is in Barqa, een dorp op de Westelijke Jordaanoever. Al-Maqdisi, wiens echte naam 'Isam al-Barqawi is, groeide op in Koeweit, waar hij via vrienden in contact kwam met radicale denkers en zich hun gedachtegoed eigen ging maken. In Saoedi-Arabië, waar hij – zonder officieel een opleiding te volgen – een tijdje gestudeerd heeft in de jaren tachtig, gaf hij een sterk salafistische kleur aan zijn radicale ideeën. Na omzwervingen in diverse landen kwam hij uiteindelijk in Jordanië terecht, waar hij sinds 1992 woont en van waaruit hij via internet zijn geschriften verspreidt. Al-Maqdisi wordt beschouwd als een van de invloedrijkste ideologen van het jihadi-salafisme (Wagemakers 2012, p. 29-50).

Het salafisme is de stroming binnen de soennitische islam, waarvan de aanhangers beweren dat zij de eerste drie generaties moslims (*al-salaf al-salih*, 'de vrome voorvaderen') zo strikt mogelijk en in zo veel mogelijk sferen van het leven imiteren. Het wordt gekenmerkt door een sterke nadruk op de eenheid van God (*tawhid*), een centraal concept binnen de islam, een afwijzing van religieuze nieuwlichterij (*bid'a*) en specifieke ideeën over wat geloof (*iman*) en ongelooft (*kufi*) inhouden. Salafi's kunnen worden ingedeeld op basis van hun betrokkenheid bij de politiek en de maatschappij: quiëtistische salafi's houden zich afzijdig van politiek activisme en zijn voornamelijk bezig met studie en het prediken van hun boodschap, politieke salafi's zijn juist wel op diverse manieren betrokken bij politiek activisme en jihadi-salafi's geloven vooral dat jihad tegen de leiders van moslimlanden gerechtvaardigd is vanwege hun vermeende afvalligheid (Wagemakers 2016a). Al-Maqdisi's ideologie behelst vooral het ondergraven van de legitimiteit van regimes in de moslimwereld door deze van ongelooft te beschuldigen vanwege hun zogenaamde onwil de islamitische wetgeving (*shari'a*) toe te passen. Als zodanig kan al-Maqdisi dus worden beschouwd als een jihadi-salafi, hoewel hij veel van zijn argumenten,

methodes, concepten en bronnen ontleent aan het quiëtistische salafisme (Wagemakers 2012).

De invloed van al-Maqdisi's religieuze ideologie (en ook het gebrek daaraan) op de radicalisering van bepaalde moslims werd goed duidelijk in zijn boek *Al-Kawashif al-Jaliyya fi Kufr al-Dawla al-Sa'udiyya* ('De duidelijke onthullingen van het ongeloof van de Saudische staat'), dat hij in 1989 publiceerde en dat zich via Arabische strijders die in de jaren tachtig in Afghanistan tegen de Sovjet-Unie hadden gevochten, verspreidde. In dit boek beweert al-Maqdisi dat Saudi-Arabië eigenlijk een staat is die gekenmerkt wordt door ongeloof, dit vanwege diens onwil de *shari'a* volledig door te voeren en, in plaats daarvan, 'mensenwetten' aan te nemen. Dit gaat volgens hem in tegen het concept van *tauhid*, omdat de eenheid en absolute soevereiniteit van God ook in wetgeving te vinden moeten zijn. Daarnaast bekritiseert al-Maqdisi Saudi-Arabië vanwege zijn nauwe banden met allerlei niet-islamitische organisaties en regeringen (in het bijzonder de Verenigde Staten), die ook weer bestuurd worden op basis van niet-islamitische wetgeving. Bovendien, zo stelt al-Maqdisi, tonen deze banden aan dat Saudi-Arabië zijn loyaliteit (*wala'*) niet volledig op God, de islam en andere moslims richt, maar ook op niet-moslims, die het eigenlijk af zou moeten keuren (*bara*). Aangezien 'loyaliteit en afkeuring' (*al-wala' wa-l-bara*) een belangrijk concept is in het salafisme om salafi's weg te houden bij alles wat niet islamitisch is, heeft al-Maqdisi hiermee een ogenschijnlijk sterk instrument in handen om salafi's in Saudi-Arabië aan te spreken (Wagemakers 2012, p. 104-107).

Vlak nadat al-Maqdisi's boek verscheen, brak de Golfoorlog uit door de Iraakse inval in Koeweit van 1990 en dreigde Saudi-Arabië het volgende slachtoffer te worden. Om dit te voorkomen vroeg het regime in Riyad de Verenigde Staten om hulp, waarop laatstgenoemde 500.000 militairen stuurde om het koninkrijk te beschermen tegen een eventuele Iraakse aanval. Hoewel een invasie vanuit Irak – wellicht mede vanwege de Amerikaanse aanwezigheid in Saudi-Arabië – uitbleef, was dit besluit zeer controversieel. Amerika werd als vijand beschouwd en veel Saudi's wensten geen soldaten uit dat land op eigen grondgebied te hebben. Als gevolg van deze beslissing ontstond dan ook een sociale beweging van onder anderen politieke salafi's, die deze gebeurtenis gebruikten om politieke druk uit te oefenen op het regime, om zo hervormingen af te dwingen (Piscatori 1991, p. 3-18; Wagemakers 2012, p. 101-103).

Het boek van al-Maqdisi kwam een jaar voor de Golfoorlog uit en de ideeën die erin opgetekend waren, leken dus als geroepen te komen om aanzienlijke invloed uit te oefenen op de Saudische salafistische oppositie tegen het regime. Toch was dit maar zeer beperkt het geval. Hoewel al-Maqdisi's *framing* van Saudi-Arabië uitging van een centraal concept binnen de islam (*tawhid*), op allerlei aspecten van het land sloeg en dus een grote reikwijdte had, inging op Saudisch-Amerikaanse relaties juist op het moment dat deze als zeer problematisch werden ervaren en bovendien doordrenkt was van verwijzingen naar de Saudische (salafistische) geschiedenis, bleef een grote invloed uit. Dit had hoogstwaarschijnlijk te maken met het feit dat de geloofwaardigheid van het *frame* en die van de *framer* minder hoog waren: de Saudische oppositie wilde hervormingen, geen omverwerping van het regime door middel van jihad; bovendien sloten al-Maqdisi's persoonlijke jihadi-salafistische achtergrond, argumenten en suggesties niet aan bij de politiek-salafistische oppositie in het koninkrijk (Wagemakers 2012, p. 109-119).

Al-Maqdisi's invloed werd aanzienlijk groter toen de Saudische politiek-salafistische oppositie van de jaren negentig werd gecoöpteerd, dan wel verbannen of opgesloten, en daardoor ruimte maakte voor een veel gewelddadigere oppositie: Al Qaida op het Arabisch Schiereiland. Deze lokale tak van de internationale Al Qaida-organisatie deelde al-Maqdisi's achtergrond in het jihadi-salafisme, was het eens met zijn scherpe veroordeling van de staat als zijnde 'ongelovig' en sloot zich aan bij zijn oproep om het regime omver te werpen. Waar al-Maqdisi's *frame* bij de politiek-salafistische oppositie in Saudi-Arabië eerder dus tekort was geschoten, sloot zijn boodschap naadloos aan bij die van Al Qaida op het Arabisch Schiereiland. Zijn geschriften werden dan ook veelvuldig geciteerd in de tijdschriften en andere publicaties van die organisatie en werden zeer positief ontvangen (Wagemakers 2012, p. 120-144).

Toen al-Maqdisi in 1992 naar Jordanië trok en daar zijn geschriften gingen verspreiden, voltrok zich eigenlijk een tegenovergesteld proces. Dat had onder meer te maken met de context waarin hij belandde. De Palestijnse intifada (1987-1993) was op dat moment nog aan de gang en hield de gemoederen in Jordanië – waar een groot deel van de bevolking van Palestijnse afkomst is – flink bezig. Het land ging door een economische crisis heen, maar werd door pijnlijke maatregelen van het Internationaal Monetair Fonds (IMF) er weer bovenop gehol-

pen en Amerika had in de Golfoorlog Irak verjaagd uit Koeweit. Kort daarna – in 1994 – sloot Jordanië bovendien vrede met Israël, zonder dat dit veel steun genoot onder de bevolking. Tezamen leidden deze zaken bij vele Jordaniërs tot het idee dat het land werd geleid door krachten die buiten hun eigen macht lagen en voor velen was dit dan ook een tijd van verwarring en een zoektocht naar nieuwe oplossingen (Wagemakers 2012, p. 196-198). Het was daarom niet vreemd dat in deze periode een aantal radicaal-islamistische groepen opkwam in Jordanië (Milton-Edwards 1996, p. 123-134).

In deze context van een zoektocht naar nieuwe en radicale oplossingen door vaak jonge, ongeschoolde militanten kwam al-Maqdisi als geroepen. Zijn boodschap sloot naadloos aan bij de grote gemene deler van zijn publiek in Jordanië: radicaal islamisme. Hij verschaftte zijn publiek bovendien een boodschap die alle aspecten van hun leven besloeg. Gezien zijn status als geleerde torende hij verder boven zijn doelgroep uit en kwam hij natuurlijk met een radicale boodschap op het moment dat men daar juist om verlegen zat. Ten slotte spitste al-Maqdisi zijn ideeën al snel toe op de Jordaanse context door te schrijven over de grondwet van Jordanië en de verkiezingen die daar gehouden werden. Op die manier sloot hij in zijn denkbeelden aan bij de specifieke context waarin hij en – belangrijker – zijn publiek zich bevonden. Het was dan ook niet vreemd dat al-Maqdisi al snel de leider werd van een groep militante islamisten uit verschillende delen van het land (Wagemakers 2012, p. 198-212).

Nadat de groep echter een aanslag had voorbereid op een Israëliisch doelwit, werden alle leden ervan in 1994 opgepakt en gevangengezet. Daar kwam al-Maqdisi terecht in een milieu waarin niet zozeer kennis en boeken, maar fysieke kracht en strijdervaring gewaardeerd werden. Gezien al-Maqdisi's gebrek aan deze laatste twee zaken, moest hij zijn prominente positie binnen de groep steeds meer afstaan aan Abu Mus'ab al-Zarqawi (1966-2006), een Jordaanse strijder die later de leider werd van Al Qaida in Irak en zich in de gevangenis ontpopte tot een onverschrokken en gewelddadige jihadistrijder. Hoewel al-Maqdisi's *frame* even sterk bleef als voorheen, ging zijn relatieve rol als *framer* dus achteruit omdat hij met zijn achtergrond als geleerde minder aansluiting vond in de gevangenis, waardoor hij aan populariteit in moest boeten. Door deze periode in de gevangenis werd al-Maqdisi steeds meer afgezet tegen al-Zarqawi, waarbij laatstgenoemde vaak afgeschilderd werd als de heldhaftige strijder die de

daad bij het woord voegde en al-Maqdisi als leunstoelradicaal die nog nooit echt had gevochten (Wagemakers 2014). Toen hij ook nog eens kritiek ging leveren op het in zijn ogen al te gewelddadige gedrag van al-Zarqawi en soortgelijke strijders, werd hij door velen als hypocriet en zwak beschouwd. Hoewel zijn ideeën dus onveranderd waren gebleven, ging zijn Jordaanse publiek zijn boodschap anders waarderen vanwege de veranderde context en omstandigheden (Wagemakers 2011).

De radicalisering van een leider: Muhammad Ibrahim Shaqra

Een tweede voorbeeld van hoe religieuze ideologie een rol speelt in radicalisering is te vinden in het leven van Muhammad Ibrahim Shaqra, een Palestijns-Jordaanse salafistische geleerde die geboren is in 'Ayn Karim, op de Westelijke Jordanoever, in 1934. Sinds zijn jeugd heeft Shaqra in Jordanië gewoond, van waaruit hij naar Caïro trok om daar aan de beroemde islamitische al-Azhar Universiteit te gaan studeren. Hoewel zijn studie hem opleidde in de orthodoxe islam, ontdekte hij tijdens zijn verblijf in Egypte het salafisme en ging uiteindelijk die stroming aanhangen. Bij terugkomst in Jordanië spande hij zich in om het salafisme te prediken en te verspreiden, en werd als zodanig een van de grondleggers van die stroming in Jordanië (Wagemakers 2016b, p. 98-99).

Hoewel Shaqra jarenlang een prominent aanhanger was van de quiëtistisch salafistische stroming in Jordanië, leek hij in de jaren na de dood van de grootste Jordaanse geleerde binnen die trend – Muhammad Nasir al-Din al-Albani (1914-1999) – meer en meer in de richting van het jihadi-salafisme te neigen en raakte hij bevriend met ideologen als al-Maqdisi. Waarom radicaliseerde Shaqra, die zijn sporen binnen het salafisme zeker had verdiend? In de literatuur hierover is wel beweerd dat dit gebeurde door een theologisch conflict tussen Shaqra en andere quiëtistische salafi's in Jordanië, waarbij Shaqra een standpunt innam dat veel meer overeenkwam met dat van al-Maqdisi en andere jihadi-salafi's, waardoor hij uiteindelijk hun kant koos (Lav 2012, p. 160-166).

Hoewel er inderdaad een theologisch geschil was tussen Shaqra en verschillende andere Jordaanse quiëtistische salafi's, was religieuze ideologie in dit geval slechts een manier om dieperliggende verschillen

over leiderschapsambities te verhullen. Shaqra had namelijk hetzelfde theologische geschil met al-Albani, die hij waardeerde en respecteerde als geleerde en met wie dit geschil nooit een conflict was geworden. Na diens dood wilde Shaqra hem echter opvolgen als leider van de quiëtistische salafistische gemeenschap in Jordanië, maar andere salafi's dachten daar anders over en wezen hem af ten faveure van een andere geleerde. De redenen hiervoor kunnen worden geduid door te kijken naar zijn rol als *framer*: hoewel hij geleerd was, veel ervaring had en een leidende rol had gehad binnen de beweging, was hij jarenlang ambtenaar geweest en daardoor in kennis voorbijgestreefd door anderen. Bovendien werd zijn poging om leider te worden gezien als een onbehoorlijke ambitie. Hoewel zijn *frame* prima was, schoot hij – met andere woorden – dus tekort als *framer*, wat niet gold voor de man die uiteindelijk de informele leider van de quiëtistische salafi's werd: 'Ali al-Halabi. Deze man was waarschijnlijk de grootste salafistische geleerde van het land en kwam meer vanzelf bovendrijven, zonder uitgesproken persoonlijke ambities. In reactie op de afwijzing die Shaqra moest verduren, nam laatstgenoemde afstand van de quiëtistisch salafistische gemeenschap, zocht hij toenadering tot jihadi-salafi's en beweerde hij dat hij dit deed vanwege een theologisch conflict. Hoewel er inderdaad een theologisch geschil was en dit ook tot wrijving leidde, lag de ware reden voor het conflict meer in Shaqra's gekrenkte ego en zijn ongerealiseerde leiderschapsambities, die hij probeerde te verhullen onder het mom van religieuze ideologie (Wagemakers 2016b, p. 131-137).

Conclusie

De mate waarin religieuze ideologie aanslaat bij potentiële radicalen, en in hoeverre dit een rol speelt in hun daadwerkelijke radicalisering, hangt af van diverse factoren, zoals de mate waarin de boodschap centraal staat in de levens van de doelgroep, de reikwijdte ervan, de geloofwaardigheid van de boodschap en de boodschapper en de aansluiting ervan bij de ervaringen en de leefwereld van het publiek. Met andere woorden: de context waarin ideeën geproduceerd en geconsumeerd worden, is zeer belangrijk om ze aan te laten slaan en ze een rol te laten spelen in radicalisering.

Dat religieuze ideologie verschillende rollen kan spelen in de radicalisering van moslims zien we in de voorbeelden van Abu Muhammad al-Maqdisi en Muhammad Ibrahim Shaqra. Waar al-Maqdisi's boodschap in de jaren negentig niet aansloeg in Saudi-Arabië, maar wel in Jordanië, was diezelfde boodschap enkele jaren later juist wel populair in Saudi-Arabië, maar veel minder in Jordanië. Dit hing samen met specifieke redenen die alles te maken hadden met de context waarin radicale islamisten in die landen zich bevonden en hoe ze vanuit die context naar iemand als al-Maqdisi keken. Deze dynamische rol van ideologie is, hoewel op een andere manier, ook terug te zien bij Shaqra, wiens breuk met andere salafi's begon met een theologisch geschil, maar wiens gekrenkte ego en mislukte leiderschapsambities dit geschil tot een conflict deden oplaaien en het de oorzaak van zijn radicalisering deed lijken, ook al was dat helemaal niet het geval. Op basis van deze voorbeelden kunnen we stellen dat we er goed aan zouden doen religieuze ideologie serieus te nemen als factor in radicalisering, maar dat we dit altijd moeten bekijken in samenhang met andere factoren. Doen we dat niet, dan krijgen we een verwrongen beeld van de rol van religieuze ideologie in radicalisering. Dit kan ertoe leiden dat deze rol helemaal of grotendeels ontkend wordt of juist als de belangrijkste of enige factor van belang wordt aangewezen in radicaliseringsprocessen. Beide uitersten doen geen recht aan de complexe rol van religieuze ideologie in de radicalisering van moslims. Als radicalisering aangepakt moet worden, is het van belang dit fenomeen goed te begrijpen, zonder belangrijke factoren hierin te ontkennen of te generaliseren. De blijvende bestudering van de primaire bronnen van radicale islamisten alsmede de contextualisering van de totstandkoming van deze geschriften is daarom van groot belang.

Literatuur

Benford & Snow 2000

R.D. Benford & D.A. Snow,
 'Framing processes and social movements: An overview and assessment', *Annual Review of Sociology* (26) 2000, p. 611-639.

Blake 2014

A. Blake, 'Obama says the Islamic State "is not Islamic". Americans disagree', *The Washington Post* 11 september 2014, www.washingtonpost.com/news/the-fix/wp/2014/09/11/obama-says-the-islamic-state-is-not-islamic-americans-are-inclined-to-disagree/?utm_term=.016e5320100f (geraadpleegd op 16 mei 2017).

Della Porta & Diani 2006

D. Della Porta & M. Diani, *Social movements: An introduction*, Malden, MA: Blackwell Publishing 2006.

Freeden 1996

M. Freeden, *Ideologies and political theory: A conceptual approach*, Oxford: Oxford University Press 1996.

Goffman 1974

E. Goffman, *Frame analysis: An essay on the organization of experience*, New York: Harper & Row Publishers 1974.

Johnston & Noakes 2005

H. Johnston & J.A. Noakes (red.), *Frames of protest: Social movements and the framing perspective*, Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publications 2005.

Lav 2012

D. Lav, *Radical Islam and the revival of medieval theology*, Cambridge: Cambridge University Press 2012.

Milton-Edwards 1996

B. Milton-Edwards, 'Climate of change in Jordan's Islamist movement', in: A. Salam Sidahmed & A. Ehteshami (red.), *Islamic fundamentalism*, Boulder, CO: Westview Press 1996, p. 123-142.

Piscatori 1991

J. Piscatori, 'Religion and Realpolitik: Islamic responses to the Gulf War', in: J. Piscatori (red.), *Islamic fundamentalisms and the Gulf crisis*, Chicago: The American Academy of Arts and Sciences 1991, p. 1-27.

Poushter 2015

J. Poushter, 'In nations with significant Muslim population, much disdain for ISIS', *Pew Research Center* 17 november 2015, www.pewresearch.org/fact-tank/2015/11/17/in-nations-with-significant-muslim-populations-much-disdain-for-isis/ (geraadpleegd op 16 mei 2017).

Reuters 2014

Reuters, "'Isis are not Muslims but monsters", says David Cameron - Video', *The Guardian* 14 september 2014, www.theguardian.com/world/video/2014/sep/14/isis-muslims-monsters-david-cameron-iraq-video (geraadpleegd op 16 mei 2017).

Robinson 2004

G. Robinson, ' Hamas as social movement', in: Q. Wiktorowicz (red.), *Islamic activism: A social movement theory approach*, Boulder, CO: Indiana University Press 2004, p. 112-139.

Said 1994

E. Said, *Orientalism*, New York: Vintage Books 1994[1978].

Wagemakers 2011

J. Wagemakers, 'Reclaiming scholarly authority: Abu Muhammad al-Maqdisi's critique of jihadi practices', *Studies in Conflict & Terrorism* (34) 2011, p. 523-539.

Wagemakers 2012

J. Wagemakers, *A quietist jihadi: The ideology and influence of Abu Muhammad al-Maqdisi*, Cambridge: Cambridge University Press 2012.

Wagemakers 2014

J. Wagemakers, 'A terrorist group that never was: The Jordanian "Bay'at al-Imam" group', *Middle East Journal* (68) 2014, p. 59-75.

Wagemakers 2016a

J. Wagemakers, 'Revisiting Wiktorowicz: Categorising and defining the branches of Salafism', in: F. Cavatorta & Fabio Merone (red.), *Salafism after the Arab awakening: Contending with people's power*, Londen: Hurst & Co. 2016, p. 7-24.

Wagemakers 2016b

J. Wagemakers, *Salafism in Jordan: Political Islam in a quietist community*, Cambridge: Cambridge University Press 2016.

De relatie tussen islam en terrorisme

Een empirische benadering

M.T. Croes*

In deze bijdrage staat de vraag centraal wat de islam met het terrorisme van islamieten te maken heeft. De invalshoek is empirisch: enerzijds wordt een overzicht gegeven van terreuraanslagen die in de periode 2002-2015 plaatsvonden en wordt het aandeel van islamitische terreurorganisaties hierin bepaald, anderzijds wordt de verhouding tussen de salafistische geloofsleer, die veel islamitische terroristen motiveert, en de islam nader bepaald.

In haar bijdrage aan dit nummer geeft Beatrice de Graaf een overzicht van het onderzoeksveld van terrorisme- en radicaliseringsstudies en schetst daarbij de belangrijkste discussies en trends in het onderzoek. Een van deze trends is de focus op het microniveau van de terrorist. Volgens De Graaf (2017) sluit onderzoek op microniveau aan bij die maatschappelijke behoefte om terrorisme te verklaren vanuit specifieke psychologische karaktertrekken, pathologieën of de cognitieve kwaliteiten van het individu. Helaas bestaat er binnen deze 'psychologie van het terrorisme' betrekkelijk weinig aandacht voor de vraag waarop terroristen hun keuzen baseren en welke rol gods- en wereldbeelden hierbij spelen. De consequentie hiervan bespreekt De Graaf niet, maar deze is duidelijk voor iedereen die het nieuws een beetje volgt: zodra weer een terreuraanslag in naam van de islam heeft plaatsgevonden, verdringen de commentatoren zich in de media om de aanslag toe te schrijven aan de geestelijke gezondheid van de dader. Daarbij geven zij aan dat voor de beweegredenen van de

* Dr. Marnix Croes is als wetenschappelijk medewerker verbonden aan het WODC. Roel Jennissen wordt bedankt voor zijn commentaar op een eerdere versie.

dader(s) niet richting de islam hoeft te worden gekeken, want de islam heeft niets met terrorisme te maken.¹

Wanneer er mogelijk al aandacht bestaat voor terreurmotiverend gedachtegoed – wat niet vaak het geval is (Fermin 2009) – focust men op het salafisme, een fundamentalistische stroming binnen de soennitische islam. Om langs deze weg niet toch een link tussen terrorisme en islam te leggen wordt dat salafisme gewoonlijk als een aberratie of pervertering van de islam neergezet, waarbij het elke historische wortel wordt ontzegd (bijvoorbeeld Roy 2007). De ontkenning van het verband tussen zowel islam en terrorisme als salafisme en islam is echter empirisch niet houdbaar. Dat zal hieronder duidelijk worden gemaakt.

Terrorisme, 2002-2015

De onderstaande tabellen en figuren geven meer inzicht over de relatie tussen islam en terrorisme. Zij zijn gebaseerd op data uit de Global Terrorism Database (GTD), die is samengesteld door START (Study of Terrorism And Responses to Terrorism), een samenwerkingsverband tussen het Amerikaanse Department of Homeland Security en de Universiteit van Maryland. De GTD biedt een overzicht van de in publieke bronnen vermelde terreuraanslagen sinds 1970.² Terreuraanslagen worden in de GTD opgenomen wanneer ze aan de volgende voorwaarden voldoen:

- 1 Deze gang van zaken is goeddeels een herhaling van de zetten in de discussie over de besnijdenis van meisjes in islamitische kring. Hirsi Ali poogde destijds deze genitale verminking in Nederland op de maatschappelijke agenda te zetten, maar slaagde daarin niet. Er werd simpelweg ontkend dat meisjesbesnijdenis iets met islam te maken had (bijv. Benzakour & Mees 2009), het zou gaan om een oud Afrikaans cultureel gebruik. Nadat empirisch onderzoek helder had gemaakt hoezeer meisjesbesnijdenis bij de geleefde islamitische praktijk hoort (Abdulrahman e.a. 2010; Wadi 2012) en het besef was gegroeid dat de praktijk wortelt in islamitische doctrines (Keller 1991, p. 59; Aldeeb Abu-Sahlieh 1994) en buiten Afrika met islamisering is geïntroduceerd (Feillard & Marcoes 1998), zijn de opvattingen alsnog gaan schuiven. Het feit dat voor de rechter tegenwoordig wordt aangevoerd dat meisjesbesnijdenis bij de islam hoort en als religieus gebruik geaccepteerd zou moeten worden, heeft hieraan wellicht bijgedragen (zie www.detroitnews.com/story/news/local/detroit-city/2017/04/17/female-genital-mutilation-doctor/100563870/). Ook de VN erkent tegenwoordig dat meisjesbesnijdenis niet louter een Afrikaans probleem is (zie www.nytimes.com/2016/02/05/health/indonesia-female-genital-cutting-circumcision-unicef.html?_r=1).
- 2 Met uitzondering van 1993, voor dat jaar zijn de gegevens verloren gegaan. Aangezien START pas in november 2011 is begonnen, zijn de gegevens voor deze datum niet door START zelf verzameld, maar afkomstig uit andere databases (met consequenties voor de kwaliteit van de data).

- Het gedrag van de dader is intentioneel.
- Er is sprake van geweld of de dreiging met geweld.
- De dader is geen statelijke actor.

Daarnaast moet aan twee van de volgende drie voorwaarden zijn voldaan:

- De daad is gericht op het realiseren van een politiek, economisch, religieus of sociaal doel.
- Er moet bewijs zijn voor de intentie om te dwingen, te intimideren of een andere boodschap over te brengen naar een groter publiek dan de directe slachtoffers.
- De daad moet buiten de context van legitieme oorlogvoering vallen.

Hieronder wordt ingezoomd op de aantallen terreuraanslagen over de periode van 2002 tot en met 2015. Voor deze periode is gekozen omdat 2002 het eerste jaar is na de aanslagen in de Verenigde Staten van 11 september 2001. De aandacht voor terrorisme is sinds die aanslagen sterk gegroeid, waardoor de kans op registratie van aanslagen in de GTD is toegenomen en de database een completer beeld geeft.³ De weergave strekt niet verder dan 2015 omdat START de gegevens over 2016 (en later) nog niet ter beschikking van het publiek heeft gesteld.

In de weergave wordt hier onderscheid gemaakt naar de zelf gepresenteerde identiteit van de daders (zie tabel 1). Deze classificatie staat niet in de GTD vermeld, maar heeft plaatsgevonden op basis van de in de database opgenomen (primair vermelde) naam van de terreurorganisatie (voor zover van toepassing) die achter de aanslag zat. Daarbij is gebruikgemaakt van wat er over de desbetreffende organisatie in publieke bronnen is te vinden. In totaal gaat het om 1.088 terreurorganisaties. Op basis van hun ideologische verwantschap zijn terreurorganisaties met een nationalistische, tribalistische of separatisti-

3 De GTD is per definitie onvolledig, want wat niet in de (gevolgde) media verschijnt, wordt niet opgemerkt en niet in de database opgenomen.

Tabel 1 Terreurorganisaties in de GTD, 2002-2015

Type	N	N%
Nationalist/tribalist/separatist	381	35,0
Moslim	337	31,0
Communist/marxist/anarchist	176	16,2
(Neo)nazi	10	0,9
Hindoe	7	0,6
Jood	5	0,5
Christen	4	0,4
Anders	168	15,4
Totaal	1.088	100,0

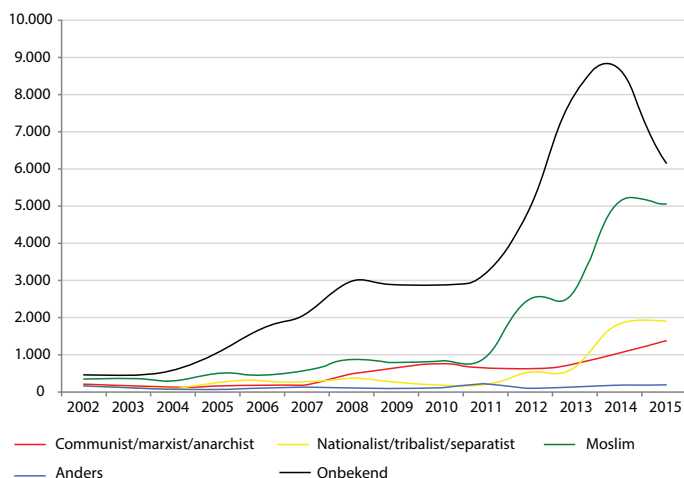
Bron: GTD, eigen bewerking.

sche signatuur samengevoegd;⁴ datzelfde geldt voor terreurorganisaties met een communistische, marxistische of anarchistische signatuur.

Tabel 1 maakt duidelijk dat ruim vier vijfde van de (bekende) terreurorganisaties zich presenteert als idealistisch gemotiveerd. De benaming van de organisatie c.q. de publiek gemaakte doeleinden ervan geven aan dat de realisering van ideologische of religieuze vergezichten wordt nagestreefd. De twee belangrijkste identiteiten zijn in dit verband nationalistisch/tribalistisch/separatistisch en islamitisch, die beide door ongeveer een derde van de terreurorganisaties wordt uitgedragen. De communistische/marxistische/anarchistische identiteit wordt door een zesde van de terreurgroepen geëtaleerd, qua omvang geldt dat ook voor de groep 'anders'. Deze laatste groep bestaat uit terreurorganisaties waarvan de zelf gepresenteerde identiteit niet duidelijk is, onbekend is gebleven, overlappend is, of niet door een van de

4 Een scheiding tussen religie en politiek bestaat binnen de islam niet. Het is daardoor goed mogelijk dat bewegingen die, zoals in het zuiden van Thailand (het voormalige Sultanaat van Pattani), streven naar afscheiding in hun streven door de islam worden gemotiveerd, terwijl zij zich primair als nationalistisch/separatistisch affichereren. Een voorbeeld hiervan is de Patani United Liberation Organisation (PULO), die officieel te boek staat als een seculiere, nationalistische beweging, terwijl er duidelijke aanwijzingen bestaan dat haar oriëntatie niet seculier maar islamitisch is (Abuza 2006). In gevallen als de PULO is in de classificering de officiële karakterisering gevolgd, wat (in potentie) leidt tot een onderschatting van het aantal islamitische terreurbewegingen.

Figuur 1 Aantallen aanslagen onderscheiden naar identiteit van de daders, 2002-2015

gebruikte categorieën wordt gedekt (paramilitaire organisaties, milities van *warlords* in Afrika, drugsbendes enz.).⁵

In figuur 1 zijn de aantallen aanslagen over de periode 2002-2015 weergegeven, onderscheiden naar de identiteit van de betrokken terreurorganisatie.⁶ Ten bate van de overzichtelijkheid zijn de geringe aantallen (neo)nazistische, hindoeïstische, joodse en christelijke terreurorganisaties aan de categorie 'anders' toegevoegd.

Figuur 1 maakt duidelijk dat de meeste aanslagen een onbekende dader hebben en dat islamitische terreurorganisaties verantwoordelijk zijn voor de grootste groep tot een dader terug te brengen aanslagen. Daarbij is het aantal aanslagen van deze groep, en van 'onbekend', explosief toegenomen vanaf 2011, kort na het begin van de 'Arabische

5 Over de periode 2002-2015 gaat het bij de geïdentificeerde daders vrijwel altijd om terreurorganisaties: bij slechts 310 aanslagen (0,8% van de tot een dader terug te brengen aanslagen) was er sprake van (een) 'unaffiliated individual(s)'.

6 Het gaat over de periode 2002-2015 in totaal om 83.288 terreuraanslagen. Van deze aanslagen had meer dan de helft, 46.178 aanslagen, een 'onbekende' dader. In 26% van de gevallen dat de GTD een naam van de dader vermeldt, bestaat er een mate van onzekerheid over de toekenning van de aanslag. Hoe hoog deze mate is, maakt de GTD niet duidelijk; in ieder geval niet hoog genoeg om te kiezen voor een 'onbekend' gebleven dader. Aan deze onzekerheid is hier voorbijgegaan.

lente' (en de burgeroorlogen in Irak, Jemen, Libië en Syrië in het verlengde daarvan).

Tabel 2 De tien landen met meeste aanslagen door communisten/marxisten/anarchisten (met het percentage aanslagen van dat type dader in het desbetreffende land), 2002-2015

Land	N	N%
India	2.888	39,2
Colombia	1.313	17,8
Filipijnen	1.255	17,0
Turkije	723	9,8
Nepal	469	6,4
Griekenland	167	2,3
Bangladesh	110	1,5
Verenigde Staten	66	0,9
Paraguay	51	0,7
Peru	43	0,6
Totaal		96,2

Bron: GTD, eigen bewerking.

Tabel 3 De tien landen met de meeste aanslagen van moslims (met het percentage aanslagen van dat type dader in het desbetreffende land), 2002-2015

Land	N	N%
Afghanistan	5.663	26,8
Irak	3.462	16,4
Somalië	1.916	9,1
Pakistan	1.661	7,9
Nigeria	1.655	7,8
Jemen	972	4,6
Filipijnen	827	3,9
Algerije	729	3,4
Syrië	629	3,0
Libië	476	2,3
Totaal		85,0

Bron: GTD, eigen bewerking.

Tabel 4 De tien landen met de meeste aanslagen van nationalisten/tribalisten/separatisten (met het percentage aanslagen van dat type dader in het desbetreffende land), 2002-2015

Land	N	N%
India	999	14,4
Oekraïne	851	12,2
Pakistan	799	11,5
Jemen	705	10,1
Sri Lanka	516	7,4
Nigeria	381	5,5
Thailand	312	4,5
Sudan	295	4,2
Westoever en Gazastrook	275	4,0
Verenigd Koninkrijk	207	3,0
Totaal		76,8

Bron: GTD, eigen bewerking.

Tabel 5 De tien landen met de meeste aanslagen van onbekend (met het percentage aanslagen van dat type dader en het percentage islamitische aanslagen^a in het desbetreffende land), 2002-2015

Land	N	N%	% islamitische aanslagen
Irak	15.004	32,5	96,4
Pakistan	8.280	17,9	64,8
Afghanistan	3.824	8,3	99,1
Thailand	2.442	5,3	33,1
India	2.088	4,5	25,8
Filipijnen	1.285	2,8	93,9
Rusland	1.249	2,7	82,6
Libië	1.082	2,3	86,7
Egypte	899	1,9	71,5
Jemen	788	1,7	57,5
Totaal		80,0	

^a Van de tot een dader terug te brengen aanslagen, dus m.u.v. 'onbekend'.

Bron: GTD, eigen bewerking.

Wat de 'onbekend' gebleven dader betreft is het mogelijk een indruk te krijgen van diens identiteit wanneer het land waar de aanslag plaats-

vond als uitgangspunt wordt genomen. Wanneer er naar de zelf geïdentificeerde identiteit van de daders wordt gekeken, blijkt er namelijk een duidelijke geografische concentratie van hun activiteit te bestaan. Dit geldt het duidelijkst voor het terrorisme van links.

Van alle aanslagen die tot communisten, marxisten of anarchisten zijn terug te brengen, vond tussen 2002 en 2015 wereldwijd 96% plaats in de in tabel 2 genoemde tien landen. In mindere mate zien we deze concentratie van het geweld ook voor het islamitisch terrorisme (tabel 3, 85%) en het nationalisme, tribalisme en separatisme (tabel 4, 77%).

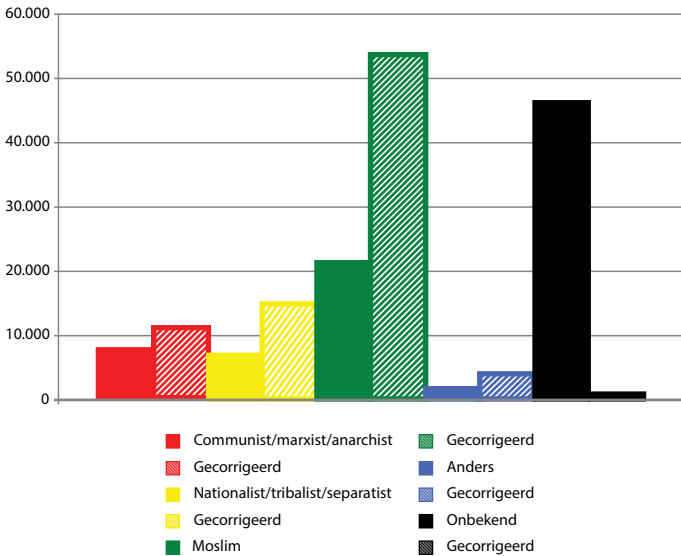
Kijken we nu naar de top 10 van de aanslagen met een 'onbekende' dader, dan zien we dat deze top 10 een opvallende gelijkheid vertoont met de top 10 van het islamitisch terrorisme: zes van de tien landen komen overeen. Duidelijk is ook dat het aandeel dat islamitische terroristen hebben in de tot een dader terug te brengen aanslagen in de landen in tabel 5 hoog tot zeer hoog is: met uitzondering van India en Thailand is het altijd meer dan de helft. Dat geeft reeds twee aanwijzingen over de identiteit van de onbekende dader.

Wanneer op basis van de per land bekende verdeling van de aan daders toe te rekenen aanslagen de aanslagen met een 'onbekend' gebleven dader worden ingedeeld en de resultaten op basis van de onderscheiden daderidentiteiten worden geaggregeerd, krijgen we figuur 2.⁷

De gecorrigeerde indeling maakt in de eerste plaats duidelijk dat vrijwel alle aanslagen op deze manier aan een identiteit zijn toe te kennen: het komt zelden voor dat alle aanslagen in een land een onbekend gebleven dader hebben. Dat is op zich niet zo vreemd, omdat de hedendaagse terrorist een boodschap heeft voor één of meer mense-

7 Verondersteld zou kunnen worden dat onder de 'onbekend' gebleven daders relatief veel 'unaffiliated individuals' zitten en dat de toerekening naar bekende dadergroepen hieraan voorbijgaat. Het aantal bekende daders van de aanslag kan als *proxy* worden gebruikt om te bepalen of dit het geval is. Van een alleen werkende dader is sprake in 5,2% van de aanslagen waarbij de dader 'onbekend' is gebleven tegen 6,8% van de aanslagen waarbij de dader wel bekend is geworden. Dit steunt de veronderstelling niet.

Figuur 2 Aantallen terreuraanslagen 2002-2015 naar dadertype, ongecorrigeerde en gecorrigeerde gegevens

Bron: GTD, eigen bewerking.

lijke publieken,⁸ ook al wordt niet elke aanslag opgeëist.⁹ Inhoudelijk gezien maakt de gecorrigeerde indeling duidelijk dat het bij de aanslagen met een 'onbekende' dader waarschijnlijk vooral om islamitische terreuraanslagen gaat. Dat betekent dat het aandeel van islamitische terreurorganisaties in het aantal terreuraanslagen zoals weergegeven in figuur 1 wordt onderschat.

Het resultaat in figuur 2 vormt een belangrijke kanttekening bij de tegenwoordig ook door De Graaf (2017) gewaardeerde (want 'houvast' verlenende) psychologiserende aandacht voor de beweegredenen van aspirant-leden om toe te treden tot terreurnetwerken. Deze beweegredenen zeggen immers weinig over de (meso-en macro)doelen die de

8 Dit was bijv. anders voor de Thugs, de sekte van rituele moordenaars die mensen aan de hindoegod Kali offerde. De Thugs maakten minstens 600 jaar lang India onveilig en hebben in totaal misschien wel een miljoen slachtoffers op hun conto (Rapoport 1984).

9 Zo beweert de taliban geen aanslagen op burgerdoelen te plegen en worden dergelijke aanslagen, ook al worden ze door leden van de taliban gepleegd, niet geclaimd (Brahimi 2010; Wessels e.a. 2015).

terreurorganisaties nastreven, terwijl het wel de realisering van deze (meso- en macro)doelen is waaraan de leden van de terreurorganisaties met hun activiteiten trachten bij te dragen. Daarin zien de aspirant-leden *op zijn minst* geen been. Bij de belangstelling voor individuele radicaliseringstrajecten moet dit goed in het oog worden gehouden. Het in naam van de islam gepleegde terrorisme domineert, zo is op basis van de GTD eenvoudig vast te stellen.¹⁰ Dat zegt wat over de keuzen die door de (aspirant-)leden van islamitische terreurnetwerken worden gemaakt en de doelen die door hen worden nagestreefd.

Salafisme en islam

Met de islamitische terreuraanslagen van 2017 in Europa nog op het netvlies is het van belang dat we ons nu afvragen hoe we hier gekomen zijn. De urgentie van deze vraag is hoog. Niet alleen omdat de dreiging voortduurt en eerder toe dan af lijkt te nemen,¹¹ maar ook omdat al die islamitische terreuraanslagen wereldwijd om een verklaring vragen.

Als verklaring voor het toenemende terroristische geweld wordt normaliter gewezen op radicalisering, waarmee dan bedoeld wordt op het proces van socialisering tot extremisme, dat zich manifesteert in terroristisch geweld. Deze definitie is afkomstig van de European Commission's Expert Group on Violent Radicalisation (2008), een groep experts die – na de aanslagen in Madrid in 2004 en Londen in 2005 – in april 2006 voor het eerst werd samengebracht om de Europese Commissie te adviseren over het tegengaan van gewelddadige radicalisering. Volgens het uit 2008 stammende rapport van deze Expert Group vindt radicalisering plaats daar waar persoonlijke ervaringen en een 'enabling environment' elkaar raken. Daarbij werd ook gewezen op de rol van ideologie en voor het islamitisch terrorisme nadrukkelijk op de rol van het salafi-jihadisme.

10 Wanneer gekeken zou worden naar de aantallen slachtoffers (doden en gewonden) die het islamitisch terrorisme over de periode 2002-2015 in de 64 betrokken landen heeft gemaakt, is dit zonder correctie duidelijk.

11 Niet in de laatste plaats vanwege de toestroom van honderden jihadisten die gebruikmaakten van de sinds september 2015 op gang gekomen massale illegale migratie richting Duitsland (www.reuters.com/article/us-germany-security-idUSKBN19P1MY, geraadpleegd op 4 juli 2017).

Met salafi-jihadisme wordt gewoonlijk bedoeld op een subgroep van het salafisme. Dit salafisme is een fundamentalistische stroming binnen de soennitische islam die de eerste drie generaties moslims als na te leven voorbeeld heeft gekozen. De basis hiervoor wordt gevormd door enerzijds de vraag die voor moslims centraal staat: welke levenswijze bevalt Allah het beste, en anderzijds een aan de islamitische profeet Mohammed toegeschreven *hadith* (overlevering), volgens welke de eerste drie generaties moslims de beste moslims zijn. Deze moslims, de zogenoemde vrome voorvaders (*al-salaf al-ṣāliḥ*), leefden zoals door Allah was bedoeld. Sinds het begin van de brede heropleving van de islam in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw hebben de salafisten de wind flink in de zeilen gekregen.

Een belangrijk punt waarop salafisten zich onderscheiden van *mainstream*-soennieten, is dat zij vooral putten uit de Koran en de *hadith* van Mohammed en zijn metgezellen om de religieuze plichtenleer (de *sharia*, die voorschrijft hoe je als moslim moet leven) vast te stellen. De vier orthodoxe soennitische rechtsscholen (hanafieten, sjafieten, malikieten en hanbalieten) maken naast de Koran en *hadith* in wisselende mate gebruik van redeneringen naar analogie (*qiyas*), consensus tussen de rechtsgeleerden (*ijma*) en eigen interpretatie. Binnen die vier rechtsscholen zijn de opvattingen omtrent de belangrijkste rechtsvragen uitgekristalliseerd en in *sharia*-handboeken neergeslagen. Als we willen weten hoe de volgelingen hiervan de tot geweld oproepende passages in de Koran en *hadith* geacht worden te interpreteren, moeten we dus vooral in deze *sharia*-handboeken kijken (bijvoorbeeld Keller 1991).

Daarbij moet worden bedacht dat de rechtsscholen een regulerende en daardoor matigende invloed hebben op de interpretatie van de Koran en *hadith*.¹² De salafisten onderscheiden zich van de vier rechtsscholen door het afwijzen van eigen interpretatie en consensus¹³ tussen de rechtsgeleerden als rechtsbron. Juist het feit dat salafisten niet de rechtsscholen volgen, maar menen de bronnen zelf te moeten en te kunnen interpreteren, zelf te moeten bepalen welke regels

12 Een kanttekening hierbij is dat het islamitisch terrorisme in Afghanistan en Pakistan grotendeels voortkomt uit de Deobandi-school van de hanafieten. Het volgen van een rechtsschool staat jihadisme dus zeker niet in de weg.

13 Zolang het geen betrekking heeft op consensus tussen de *salaf*.

van toepassing zijn en of aan de condities omtrent hun toepassing is voldaan, wordt geacht bij te dragen aan hun radicaliteit.¹⁴

Salafisten streven actief een wereldomvattende islamitische staat na waarbinnen de *sharia* wordt toegepast. Zij worden in dit verband gewoonlijk onderscheiden naar de mate waarin zij ook politiek actief zijn om dit doel te realiseren. Zo bezien zijn er apolitieke quiëtisten, die zich afkeren van het bedrijven van politiek, politieke salafisten, die wel politiek actief zijn om hun doelen te realiseren, en salafi-jihadisten, die dat ook zijn en daarbij de gewapende strijd (jihad) niet schuwen (Wiktorowicz 2006). Eerder is erop gewezen dat het onderscheid tussen de verschillende typen salafisten niet zo scherp te maken is (Wagemakers 2009). Dit is niet in de laatste plaats omdat zij zich niet zozeer van elkaar onderscheiden op basis van hun doelen, maar in het tijd- en contextgebonden antwoord op de vraag of het acceptabel en opportuun is bepaalde middelen en methoden te gebruiken om deze doelen te realiseren (Roex e.a. 2010, p. 19-23).

Hoewel van het salafisme geregeld wordt gezegd dat het geen islamitische traditie is (bijvoorbeeld Roy 2007), kan het een plaats binnen de islam moeilijk worden ontzegd.¹⁵ Als puriteinse hervormingsbeweging staat het salafisme juist in een lange islamitische traditie. Verschillende van dergelijke hervormingsbewegingen zijn het salafisme voorgaan: de Almohaden in het twaalfde- en dertiende-eeuwse Noord-Afrika en het toenmalige Andalusië (het bezette Spanje), de Kadizadelis in het zeventiende-eeuwse Ottomaanse Rijk, de beweging van Muhammad ibn 'Abd al-Wahhab in het achttiende-eeuwse Saoedi-Arabië, de beweging van Imam al-Shawkani in het achttiende- en negentiende-eeuwse Jemen, de beweging van Syed Ahmad Bareilvi (en de opvolger daarvan, de Ahl-e-Hadith) in het negentiende-eeuwse India, en de salafieten in het negentiende-eeuwse Syrië, Egypte en Irak (Lohlker 2014; Gharaibeh 2014; Warraq 2017). Deze hervormingsbewegingen hadden gemeen dat zij een letterlijke interpretatie van de

14 De oproep tot jihad van Al-Azhar (het meest vooraanstaande instituut in de soennitische wereld) tegen de VS en zijn bondgenoten n.a.v. de inval in Irak in 2003 (www.memri.org/reports/leading-egyptian-islamic-clerics-jihad-against-us-troops-iraq-march-%E2%80%93-august-2003, geraadpleegd op 11 juni 2017) wijst erop dat salafisten zich met hun frequente oproepen tot jihad gradueel en niet fundamenteel onderscheiden van *mainstream*-soennieten.

15 Hoezeer het salafisme bij de islam hoort, blijkt ook uit het feit dat Al-Azhar weigert zelfs het salafisme zoals dat door IS wordt beleden als 'niet-islamitisch' te bestempelen (www.egyptindependent.com/why-does-egypt-s-largest-muslim-beacon-al-azhar-refuse-declare-apostate, geraadpleegd op 11 juni 2017).

Koran voorstonden, voor heroriëntatie op de Koran en *hadith* waren en tegen theologische innovaties, voor eigen interpretatie van de Koran en de *hadith (ijtihad)* en tegen navolging van een rechtsschool, tegen soefisme (de mystieke islam) en heiligenverering (als schending van het monotheïsme), tegen ‘moreel verval’, en voor toepassing van de *sharia* en de vorming van nieuwe gemeenschappen (Lohlker 2014). Daarbij schuwden deze hervormingsbewegingen net als de salafisten het geweld niet. Terwijl de salafisten van IS hun afwijzing van roken etaleerden door het massaal verbranden van sigaretten, werden onder invloed van de Kadizadelis in het Ottomaanse Rijk duizenden rokers geëxecuteerd (Zilfi 1986). Daarnaast beijverden de Kadizadelis zich voor de strijd tegen de ongelovigen,¹⁶ zoals IS en Al Qaida dat eveneens doen.¹⁷

Het huidige salafisme is voortgekomen uit de negentiende-eeuwse salafieten (Gharaibeh 2014; Weismann 2014). Deze salafieten waren van mening dat de achterstand van de islamitische landen op het Westen terug te voeren was op het door moslims onvoldoende vasthouden aan hun religie. De oplossing was volgens hen dan ook terug te keren naar de regels van de oorspronkelijke islam en die toe te passen op de moderne omstandigheden. De oriëntatie van de salafieten op de *salaf* was daarbij niet nieuw. Zo had Hanbali, de stichter van de hanbalitische rechtsschool, al veel aandacht voor hen (Schneiders 2014). Ook Ibn Taymiyya, een hanbalitische rechtsgeleerde uit de tweede helft van de dertiende eeuw, die in salafistische kring veel aanzien geniet, riep reeds op om in de voetsporen van de *salafte* treden (Weismann

16 Vani Mehmed, de leider van de Kadizadeli-beweging en mentor van de sultan Mehmed IV, nam hieraan ook zelf deel, de soldaten in de frontlijn opzweepend als strijdend voor het enige ware geloof. Na oorlogen tegen de Polen en de Russen zette Mehmed zijn zinnen op Wenen en werd de stad belegerd. De reeks van nederlagen die begon met het ontzet van deze stad in 1683 door een leger onder leiding van de Poolse koning Jan III Sobieski betekende het einde van de invloed van de Kadizadelis.

17 Zij worden in extremiteit nog steeds overtroffen door de salafistische Groupe Islamique Armée (GIA). De GIA meende in de Algerijnse burgeroorlog in de jaren negentig van de vorige eeuw niet alleen een strijd te voeren tegen putschisten die weigerden de uitslag van de door het Front Islamique du Salut gewonnen verkiezingen te respecteren, maar ook een jihad tegen ongelovigen en apostaten. Daar ging de GIA steeds verder mee, tot het executeren van andere opstandelingen en het met de dood bedreigen van moslims die niet vijfmaal per dag gingen bidden, geen *zakat* afdroegen en – voor wat de vrouwen betreft – het huis verlieten zonder hoofddoek aan toe. Uiteindelijk ging de GIA over tot het uitmoorden van complete dorpen die weigerden de groep te steunen (Hafez 2000). Overigens heeft ook dit gedrag een precedent in de geschiedenis van de islam in het optreden van de Azraqieten, een fundamentalistische hervormingsbeweging uit de zevende eeuw (Watt 1985, p. 8).

2014). De continuïteit tussen de salafisten en hun voorgangers lijkt dus moeilijk te ontkennen.

Islamitische terreur, islamitische terroristen?

Wanneer het salafisme tot een islamitische traditie behoort en islamitische terroristen – zoals zijzelf zeggen – motiveert, dan hoort terrorisme bij de islam. Een laatste poging om deze associatie alsnog te voorkomen, richt zich op het verband tussen radicalisering en salafisme. Volgens de eerdergenoemde Roy gaat radicalisering *vooraf* aan de keuze voor het salafisme. Dat salafisme zelf zou niet tot radicalisering leiden, het zou slechts een soort ‘jas’ zijn waarin reeds radicale nihilisten, avonturiers en in algemene zin rebellerenden zich hullen (Roy 2016, 2017). Op deze wijze zou volgens Roy ‘verklaard’ zijn dat islamitische terroristen telkens naar hun religie verwijzen om duidelijk te maken waarom ze doen wat ze doen (bijvoorbeeld IS 2016).

Roys vraag is in de eerste plaats een empirische: in welke mate is er sprake van de radicalisering van de islam dan wel van de islamisering van radicalisme? Wat ook de precieze verhouding tussen de beide wegen naar islamitische terroristische activiteit moge zijn – een discussie die Roy met name met de islamoloog Gilles Kepel¹⁸ voert – duidelijk is dat het antwoord op deze vraag de keuze van Roys nihilisten, avonturiers en rebellen voor het *salafisme* nog niet verklaart. In plaats van voor IS en Al Qaida hadden zij immers ook voor de marxistische YPG/YPJ in het noorden van Syrië, de Koerdisch-nationalistische Peshmerga’s of de christelijke *Dwekh Nawsha* in Irak dan wel een van de sjiiitische militias in een van beide landen kunnen kiezen. Afgaande op de beschikbare gegevens (Tuck e.a. 2016) lieten zij dat echter na. De betekenis hiervan moet niet worden onderschat: het zegt waarschijnlijk meer over wat hen dreef dan Roys *letzte Aufgebot* om de islam buiten de verklaring van het islamitisch terrorisme te houden.

18 Zie www.nytimes.com/2016/07/13/world/europe/france-radical-islam.html?_r=0, geraadpleegd op 11 juni 2017.

Conclusie

Centraal in deze bijdrage staat de vraag wat de islam met het terrorisme van islamieten te maken heeft. Op basis van de aantallen terreuraanslagen in de GTD over de periode 2002-2015 is in de eerste plaats duidelijk gemaakt dat de islam als identiteit van de daders domineert. In de tweede plaats is beargumenteerd dat het salafisme – anders dan wel wordt beweerd – tot de puriteinse traditie binnen de soennitische islam moet worden gerekend.

Literatuur

Abdulrahman e.a. 2010

S. Abdulrahman, A. Mollenhauer & A. Vormann, *Female genital mutilation in Iraqi-Kurdistan. An empirical study*, Frankfurt/Main: Wadi 2010.

Abuza 2006

Z. Abuza, 'A breakdown of Southern Thailand's insurgent groups', *Terrorism Monitor* 2006/17.

Aldeeb Abu-Sahlieh 1994

S.A. Aldeeb Abu-Sahlieh, 'To mutilate in the name of Jehovah or Allah: Legitimization of male and female circumcision', *Medicine and Law* 1994, afl. 7/8, p. 575-622.

Benzakour & Mees 2009

M. Benzakour & H. Mees, 'Stop de onzin over meisjesbesnijdenis', *NRC Handelsblad* 17 maart 2009.

Brahimi 2010

A. Brahimi, *The Taliban's evolving ideology*, Londen: LSE 2010.

Croes 2011

M. Croes, 'Islam en gedrag: naar een serieuze onderzoeksagenda voor een serieus vraagstuk?', *Tijdschrift voor Religie, Recht en Beleid* 2011, afl. 3, p. 72-93.

European Commission's Expert Group on Violent Radicalisation 2008

European Commission's Expert Group on Violent Radicalisation, *Radicalisation processes leading to acts of terrorism*, EC 2008.

Feillard & Marcoes 1998

A. Feillard & L. Marcoes, 'Female circumcision in Indonesia: To "Islamize" in ceremony or secrecy', *Archipel* (56) 1998, p. 337-367.

Fermin 2009

A. Fermin, *Islamitische en extreem-rechtse radicalisering in Nederland. Een vergelijkend literatuuronderzoek*, Rotterdam: RISBO 2009.

Gharaibeh 2014

M. Gharaibeh, 'Zum Verhältnis von Wahhabiten und Salafisten', in: T.G. Schneiders (red.), *Salafismus in Deutschland. Ursprünge und Gefahren einer Islamisch-fundamentalistischen Bewegung*, Bielefeld: Transcript 2014, p. 117-124.

Hafez 2000

M.M. Hafez, 'Armed Islamist movements and political violence in Algeria', *Middle East Journal* 2000, afl. 4, p. 572-591.

IS 2016

IS, 'Why we hate you & why we fight you', *Dabiq* (15) 2016, p. 30-33.

Keller 1991

N.H.M. Keller, *Reliance of the traveller (Umdat al Salik)*, Beltsville: Amana Publications 1991.

Lohlker 2014

R. Lohlker, 'Salafismus als Teil der Globalgeschichte', in: T.G. Schneiders (red.), *Salafismus in Deutschland. Ursprünge und Gefahren einer Islamisch-fundamentalistischen Bewegung*, Bielefeld: Transcript 2014, p. 137-148.

Rapoport 1984

D.C. Rapoport, 'Fear and trembling: Terrorism in three religious traditions', *The American Political Science Review* 1984, afl. 3, p. 658-677.

Roex e.a. 2010

I. Roex, S. Stiphout & J. Tillie, *Salafisme in Nederland. Aard, omvang en dreiging*, Amsterdam: IMES 2010.

Roy 2007

O. Roy, 'Islamic terrorist radicalization in Europe', in: S. Amghhar, A. Boubekeur & M. Emerson (red.), *European Islam. Challenges for society and public policy*, Brussel: Centre for European Policy Studies 2007, p. 52-60.

Roy 2016

O. Roy, 'France's oedipal Islamist complex. The country's jihadi problem isn't about religion or politics. It's about generational revolt', *Foreign Policy* 7 januari 2016.

Roy 2017

O. Roy, 'Who are the new jihadis?', *Guardian* 13 april 2017.

Schneiders 2014

T.G. Schneiders, 'Ahmad Ibn Hanbal – sein Leben, sein Ruhm, sein Lehre', in: T.G. Schneiders (red.), *Salafismus in Deutschland. Ursprünge und Gefahren einer Islamisch-fundamentalistischen Bewegung*, Bielefeld: Transcript 2014, p. 45-66.

Tuck e.a. 2016

H. Tuck, T. Silverman & C. Smalley, *'Shooting in the right direction': Anti-ISIS foreign fighters in Syria & Iraq*, Londen: The Institute for Strategic Dialogue 2016.

Wadi 2012

Wadi, *Female genital mutilation in Iraq: An empirical study in Kirkuk Province*, Frankfurt/Main: Wadi 2012.

Wagemakers 2009

J. Wagemakers, 'A purist Jihadi-Salafi: The ideology of Abu Muhammad al-Maqdisi', *British Journal of Middle Eastern Studies* 2009, afl. 2, p. 281-297.

Warraq 2017

I. Warraq, *The Islam in Islamic terrorism. The importance of beliefs, ideas, and ideology*, Londen: New English Review Press 2017.

Watt 1985

W.M. Watt, *Islamic philosophy and theology. An extended survey*, Edinburgh: Edinburgh University Press 1985.

Weismann 2014

I. Weismann, 'Die Salafiyya im 10. Jahrhundert als Vorläufer des modernen Salafismus', in: T.G. Schneiders (red.), *Salafismus in Deutschland. Ursprünge und Gefahren einer Islamisch-fundamentalistischen Bewegung*, Bielefeld: Transcript 2014, p. 103-116.

Wessels e.a. 2015

G. Wessels, S. de Leede & E. Bakker, *Communicatie en strategie van de Afghaanse taliban vanuit het perspectief van het leiderschap*, Den Haag: CTC 2015.

Wiktorowicz 2006

Q. Wiktorowicz, 'Anatomy of the Salafi movement', *Studies in Conflict & Terrorism* (29) 2006, p. 207-239.

Zilfi 1986

M.C. Zilfi, 'The Kadizadelis. Discordant revivalism in seventeenth-century Istanbul', *Journal of Near Eastern Studies* 1986, afl. 4, p. 251-269.

Sharia4Belgium en de verburgerlijking van de provocatie

O. Verkaaik*

Pim Aarns & Ineke Roex

'Als ik iemand beledigd heb, dan was dat mijn bedoeling': Sharia4Belgiums ideologie en humorgebruik

Amsterdam: Amsterdam University Press 2017. Ook verkrijgbaar als e-Book.
248 pagina's

'The establishment will irritate you – pull your beard, flick your face – to make you fight. Because once they've got you violent, then they know how to handle you. The only thing they don't know how to handle is non-violence and humor.' (John Lennon)

Humor en geweld gaan niet samen. Althans, dat is wat John Lennon ons probeert te doen geloven. Geweld is onderdeel van het gezag, van wat Lennon het 'het establishment' noemt. Betaal je dat geweld met gelijke munt terug, dan heeft het gezag je in de tang. Dan hebben ze je in hun macht. Stenen gooien, bommen leggen, jezelf opblazen – dat is de taal die de machthebbers begrijpen. Ze zullen terugslaan met de wapenstok, met bombardementen, met opschorting van mensenrechten. Je zult die strijd nooit winnen. Maar de grap, de provocatie, de ludieke actie die het gezag belachelijk maakt, daar hebben ze géén antwoord op. Omdat humor de autoriteit van het gezag onderuithaalt en de willekeur van de machtsideologie ontmaskert.

Dit was, in een notendop, de gedachte achter Provo en alle andere komische provocateurs die in de jaren zestig humor inzetten om het gezag uit te dagen. In die kringen werd humor gezien als een vorm van geweldloos verzet tegen de humorloze machthebbers: de staat, de

* Dr. Oskar Verkaaik is als universitair hoofddocent verbonden aan de Faculteit der Maatschappij- en Gedragwetenschappen van de Universiteit van Amsterdam, programmagroep Globalising Culture and the Quest for Belonging.

bureaucratie, de kerk, en op alledaagser niveau de schoolmeester, de politiecommandant, de sergeant, de ambtenaar – kortom, de burgerij. In navolging van Voltaire, die de alomtegenwoordige katholieke kerk uitdaagde met satire, werden machtige instituten op de korrel genomen met grappen en ludieke acties.

Sindsdien heeft de gedachte dat geweld en humor niet samengaan veel breder postgevat. Humor is nu een kenmerk en bewijs van *open-mindedness*. Humor relativeert. Ernst mag, maar wie niet tegen een grapje kan, is saai. Humor laat zich vooral niet rijmen met fanatisme en dogmatisme, zeker niet als aan dat fanatisme ook nog eens een religieuze overtuiging kleeft. Als humor inderdaad relativeert, dan laat die zich niet rijmen met het heilige, dat immers boven de relativering verheven is. Ironie en zelfspot zijn daarmee in zekere zin stijlfiguren geworden van democratisch, seculier burgerschap. In de huidige maatschappij, waar verschillende politieke partijen de nadruk leggen op het belang van ‘meedoen’ en ‘samenleven’, is een zekere mate van humor belangrijk om je niet buiten de orde te plaatsen. In VVD-terminen: bij ‘normaal doen’ hoort af en toe een grap. Mark Rutte etaleert die gedachte voortdurend.

Verschuiving in het doelwit

Toch is er sluipenderwijs wel het nodige veranderd sinds de tijd van Lennon en Provo. Want hoewel humor en geweld nog altijd als tegenpolen worden gezien, zijn het nu anderen die met provocaties worden uitgedaagd. Het is niet langer ‘het establishment’ dat humorloosheid verweten wordt, maar minderheden, met name religieuze minderheden, en daarin dan weer vooral fanatieke gelovigen, fundamentalisten, en onder hen vooral radicale moslims. Hoewel wel eens wordt betoogd dat Charlie Hebdo, Theo van Gogh en de Mohammed-cartoons van de Deense tekenaar Kurt Westergaard in de traditie van de jarenzestigprovocatie staan omdat zij, net als na de oorlog, religieuze instituten op de korrel nemen, is het duidelijk dat er iets fundamenteels is veranderd. Religieuze instituten hebben allang geen krachtige greep op de samenleving meer. Het zijn juist de heilige symbolen van een al tamelijk marginale minderheid die belachelijk worden gemaakt. Daarmee staan we niet langer in de traditie van Voltaire en Provo, die het opnamen tegen machtige tegenstanders en die niet op bescher-

ming konden rekenen als de uitgedaagde terugslieg. In de humoristische godsdienstkritiek van nu herkennen we eerder het type mop waarmee een meerderheid een minderheid op haar plaats wil zetten. Het ironische van deze verschuiving in het doelwit van politieke humor is dat humor nu wordt gebruikt om een nieuwe scheidslijn te creëren. Hoewel wordt beweerd dat humor in zijn vele verschijningsvormen relativeert en spanningen wegneemt, wordt in de huidige context dit argument gebruikt om een nieuw wij-zij te creëren. Aan de ene kant staan diegenen die de bevrijdende werking van de humor en relativering kennen, en aan de andere kant degenen die daar te fanatisch en dogmatisch voor zijn. En daarmee komt ook de vanzelfsprekendheid dat humor en geweld niet samengaan op losse schroeven te staan. Humor doet geen pijn, wordt vaak gezegd, maar met humor kun je wel degelijk heel goed anderen vernederen, marginaliseren en uitsluiten.

Het probleem met het idee dat humor en geweld elkaar uitsluiten, is dan ook dat het empirisch onhoudbaar is. De gedachte zegt eerder iets over het zelfbeeld van degenen die zichzelf met hun humor feliciteren en minder over de aard en het effect van politieke humor. Anders gezegd: humor krijgt ten onrechte een bij uitstek positieve uitwerking toegedicht. Die opvatting gaat eraan voorbij dat humor ook een uitgesproken gewelddadige kant kan hebben. De Amsterdamse antropoloog Jojada Verrips heeft die kant uitvoerig belicht in een artikel getiteld 'Schadenfreude' (2013). Daarin laat hij zien dat geweld juist heel vaak samengaat met gelach, van Duitse soldaten die in Poolse getto's joden vernederen tot Amerikaanse militairen die in Abu Ghraib Iraakse gevangenen mishandelen. Verrips beargumenteert dat het leedvermaak tot doel heeft het slachtoffer nog verder van zijn menselijke waardigheid te beroven dan het geweld van zichzelf al doet. Bovendien is humor een zeer effectief middel gebleken om niet alleen slachtoffers van geweld verder te vernederen, maar ook het samenhangsgevoel onder de daders te vergroten. De Franse socioloog Marcel Mauss wees daarop, toen hij de vernederende humor van de nazi's besprak als een vorm van *collective effervescence*, een term die hij had ontleend aan zijn voorganger en leermeester Émile Durkheim (zie Lukas 1973, p. 338, noot 71). Pesten kan een sterk bindmiddel zijn.

Humor als uitsluitingsmechanisme

Nu zal men wellicht tegenwerpen dat dit type humor foute en geen echte humor is en van een heel andere orde dan de uitdagende provocaties waar Voltaire en Lennon het over hadden. Dat klopt: humor is een te veelzijdig fenomeen, dat zich niet tot enkelvoudige definities of theorieën laat reduceren. En toch is de scheidslijn ook weer niet zo duidelijk. Als het klopt dat Charlie Hebdo en de Mohammed-cartoons met hun satirische godsdienstkritiek schatplichtig zijn aan de rebelse provocaties van de jaren zestig, dan is die vorm van politieke humor ergens in de afgelopen halve eeuw de scheidslijn tussen antiautoritaire provocatie en vernedering angstaanjagend dicht genaderd, zo niet overschreden. Humor is dan ook geen middel meer om een bestaande status quo aan te vallen door die belachelijk te maken. Humor is dan bedoeld om die status quo te handhaven en te beschermen door de aangevallen minderheid op haar nummer te zetten. Pim Aarns en Ineke Roex zeggen het in hun onlangs verschenen studie *'Als ik iemand beledigd heb, dan was dat mijn bedoeling': Sharia4Belgiums ideologie en humorgebruik* zo:

'De humorlozen worden uitgesloten, ze doen er niet toe in de maatschappij; het niet hebben van gevoel voor humor wordt geassocieerd met strikte, fundamentalistische religiositeit; en humorlozen zijn niet "modern", waardoor ze als persoon tekort zouden komen in westerse maatschappijen.'

Kortom, humor als uitsluitingsmechanisme in plaats van antiautoritair verzet. Aarns en Roex bespreken deze hedendaagse functie van humor in hun studie naar Sharia4Belgium. Beide auteurs deden al eerder onderzoek naar islamistisch activisme in Nederland en België, maar niet eerder richtten zij zich expliciet op de manier waarop jihadi's en salafisten in hun campagnes gebruik maken van humor. Dat ze dat in dit recente boek over Sharia4Belgium wel doen, is opvallend en veelbelovend, omdat niet veel mensen deze organisatie van activistische politieke moslims in België primair met humor zullen associëren. Sharia4Belgium werd in 2010 opgericht om te ijveren voor de invoering van de sharia in België, maar vooral om het anti-islamdiscours in België aan de kaak te stellen en medemoslims te bewegen tot een meer fundamentalistische manier van leven. Via demonstraties en deelname aan debatten trok Sharia4Belgium in korte tijd veel aandacht.

Hoewel de organisatie in 2012 werd ontbonden, bleef ze in het nieuws nadat een deel van haar aanhangers als jihadstrijders naar Syrië vertrok om zich bij radicaal-soennitische strijdgroepen aan te sluiten. Termen als sharia en jihad roepen niet direct associaties met humor op. Bovendien, sinds moslims verbolgen reageerden op satirisch bedoelde spotprenten waarin hun profeet belachelijk werd gemaakt, worden zij gezien als de nieuwe zwartekousengelovigen, die te puriteins zijn om een grapje te kunnen waarderen. ‘Moslims worden vaak als de “humorloze Ander” beschouwd’, schrijven Aarns en Roex. Dergelijke wijdverspreide vooroordelen maken een onderzoek dat juist wel de aandacht op politieke humor in zo’n organisatie vestigt bij voorbaat academisch interessant en politiek controversieel.

De auteurs conceptualiseren humor op een complexe en genuanceerde wijze, die laat zien hoe veelzijdig en soms tegengesteld aan elkaar de verschillende vormen van politieke humor kunnen zijn. Zo maken zij een duidelijk onderscheid tussen vormen van politieke humor. Met aan de ene kant de humor die ‘naar boven’ is gericht, zoals de ridiculisering van invloedrijke personen of machtige instituten. Onderdeel daarvan is de provocatie van heilige huisjes en de op ludieke wijze aan de kaak stellen van de hypocrisie van de macht die bepaalde normen voorschrijft, maar voor zichzelf een uitzondering maakt. Aan de andere kant vinden we de politieke humor die ‘naar beneden’ trapt, van het belachelijk maken van minderheden of sociaal gezien kwetsbare groepen en personen (tegenwoordig vaak betiteld als vormen van ‘*microaggression*’) tot het leedvermaak en, in de woorden van de auteurs, de ‘dehumanisering’ waarmee collectieve vernedering vaak gepaard gaat. De conceptualisering van politieke humor die de auteurs hanteren, is dus sterk gericht op het verschil in politieke positionering van degenen die grappen maken alsmede het effect van de humor. Deze belangrijke nuance, die in hedendaagse lofzangen op politieke humor vaak ontbreekt, stelt de auteurs in staat onderscheid te maken tussen de verschillende gradaties van politieke humor door Sharia4Belgium.

Het boek is een weerslag van het onderzoek naar een grote hoeveelheid videoproducties die Sharia4Belgium heeft achtergelaten – zo’n vijfhonderd in getal – waarin het gedachtegoed van de oprichters is vastgelegd. Van die vijfhonderd zijn er ruim honderd door de onderzoekers geanalyseerd. De video’s zijn tussen 2010 en 2012 online door Sharia4Belgium zelf gepubliceerd. Uit de analyse van de producties

valt op te maken dat het grotendeels om weergaven gaat van publieke debatten waar de kopstukken van Sharia4Belgium aan meededen en waarin ze vaak de degens kruisten met politieke tegenstanders als Vlaams Belang-leider Filip Dewinter. Ook zijn er video's bekeken van toespraken die Sharia4Belgium-leiders voor hun eigen volgelingen hielden. De onderzoeksmethode beperkt zich tot een discoursanalyse van de videoproducties. De onderzoekers zijn niet dusdanig ver tot de onderzoeksgroep doorgedrongen dat ze ook konden onderzoeken hoe de producties tot stand zijn gekomen en welke keuzes er gemaakt zijn in het monteren van de video's. Evenmin hebben ze onderzoek gedaan naar de ontvangst van de beelden: hoe hebben volgelingen ernaar gekeken en welke interpretaties geven zij daaraan. Dat zijn belangrijke restricties in het onderzoek, wat overigens niet wegneemt dat de discoursanalyse op zich interessant materiaal oplevert.

Grappen

Het boek is in feite per definitie al geslaagd omdat het overtuigend het vooroordeel van de humorloze moslim logenstraft. Er komen voldoende grappen in voor om duidelijk te maken dat zelfs tamelijk radicale islamistische activisten gevoel voor humor hebben. Hoewel de auteurs daar niet naar verwijzen, bouwt hun studie voort op anderen die al gewezen hebben op de relatie tussen humor en religieus-politiek fundamentalisme, zoals Gideon Aran (1995) in een artikel over joods-fundamentalistische activisten getiteld 'What's so funny about fundamentalism?' Bovendien bespreken de auteurs het humorgebruik op een genuanceerde manier, die goed de gelaagdheid van de humor laat zien. Humor speelt een rol in het mobiliseren en rekruteren van nieuwe leden, veelal jongeren die aangesproken worden door de provocatieve manier waarop Sharia4Belgium bekende Belgische politici en opiniemakers belachelijk maakt. Humor helpt ook om de sociale cohesie binnen de groep te versterken, omdat een gezamenlijk gevoel voor humor verbindend werkt. 'Samen lachen is elkaar vertrouwen', schrijven Aarns en Roex, en dat lijkt alleen maar sterker op te gaan binnen een groep die door de buitenwacht bijzonder gewantwoord wordt. Zeker als bekende en in de media dominante tegenstanders als Filip Dewinter of Geert Wilders op de hak worden genomen, vindt er een omkering plaats van sociaal stigma naar collectieve trots. Wanneer

Sharia4Belgium vastgeroeste ideeën omdraait of juist karikaturiseert, zorgt humor ook voor verwarring bij het grote publiek. Bovendien blijkt humor ook heel goed samen te gaan met een moreel superioriteitsgevoel. Hier treedt Sharia4Belgium in de voetsporen van Provo door de morele hypocrisie van de staat en de media op ludieke wijze aan het licht te brengen, waardoor de eigen moraliteit automatisch gunstig afsteekt.

De politieke humor van Sharia4Belgium is het meest herkenbaar en tot op zekere hoogte zelfs aansprekend daar waar deze beslag legt op de openbare ruimte. De auteurs beschrijven uitvoerig de posters van An-Sofie Dewinter, dochter van Vlaams Belang-voorman Filip Dewinter, waarop zij te zien is in bikini én nikab, met daarbij de tekst: 'Vrijheid of islam?' Leden van Sharia4Belgium bedekten de naakte lichaamsdelen met een getekende boerka en riepen de dochter van Dewinter tegelijkertijd op om moslima te worden, zodat ze zich niet langer publiekelijk hoefde te prostitueren. De auteurs beschrijven de actie enerzijds als een toe-eigening van een publiciteitsstunt van een belangrijke politieke opponent, maar anderzijds ook als een provocatie van de sociale norm die voorschrijft dat publiek bloot moet kunnen. Het is een interessante omdraaiing van de manier waarop in de jaren zestig en zeventig de publieke naaktheid van het vrouwelijke lichaam werd ingezet in ludieke acties, met bijna dezelfde publieke opwinding tot gevolg.

De seksuele moraal in België was trouwens sowieso een geliefd onderwerp voor Sharia4Belgium om grappen over te maken. Zo sprak Abu Imran, een van de woordvoerders van de groep, als volgt over prostitutie:

'Hoeveel kost een kip? Acht euro, negen euro. Wel, een vrouw in het Westen, of bepaalde vrouwen in het Westen om preciezer te zijn, kosten vijftig euro, voor 65 kilogram vlees! Voor zeventig kilogram vlees! Een vrouw in het Westen is goedkoper dan een kilogram kipfilet!'

Andere vormen van Sharia4Belgium-humor zijn veel bijtender van aard. Zo tartten groepsleden in publieke discussies regelmatig het Belgische zelfbeeld van een liberale natie door open wonden als Marc Dutroux of de collaboratie met de nazi's ter sprake te brengen. In een discussie met Filip Dewinter daagde Abu Imran zijn gespreksgenoot als volgt uit:

'Laten we gewoon even vijftig, zestig jaar teruggaan in de geschiedenis toen de gastarbeiders zijn gekomen en België hebben opgebouwd... Toen de grootvaders van Filip Dewinter voortvluchtig waren voor het collaboreren met de nazi's.'

Evenzo maakt Sharia4Belgium geloofsgenoten belachelijk die de islam op een minder radicale wijze praktiseren, bijvoorbeeld door hen 'ramadanmoslims' te noemen: moslims die alleen tijdens de maand ramadan hun baard laten groeien, vijf keer per dag bidden en giften aan de behoeftigen geven. Maar opvallend genoeg is de groep ook niet vrij van zelfspot in de vorm van kritiek op extreme *takfiri's* – degenen die andere moslims tot ongelovigen verklaren. Zo kwam Abu Imran in een speech tot groepsgenoten tot de conclusie dat er in Frankrijk 'ongeveer vijftien' moslims leven, tot hilariteit van zijn toehoorders. Dergelijke voorbeelden van het humorgebruik van Sharia4Belgium maken de studie zeker de moeite waard, maar het is tegelijkertijd jammer dat de auteurs het daarbij laten. Een wat meer gedurfde interpretatie van hoe de Belgische jihadihumor zich verhoudt tot andere hedendaagse vormen van politieke humor blijft achterwege. Soms verdwijnt het humorgebruik zelfs helemaal op de achtergrond en zijn de grappen en provocaties niet meer dan een ingang om de religieuze en politieke ideologie van Sharia4Belgium onder de loep te nemen. In deelhoofdstukken over hoe Sharia4Belgium dacht over democratie, seksuele moraal, de dubbele standaard in de rechtspraak, andere geloofsvrijen, de ideale samenleving, enzovoort komen we nog maar heel weinig humor tegen. Dat zijn dan ook tamelijk droge passages, waarin de grappen plaatsmaken voor politieke tirades doorspekt met religieuze termen, die de reputatie van Sharia4Belgium als een groep intolerante dogmatici eerder versterken dan ontkrachten. Dergelijke passages zijn bovendien weinig vergelijkend van aard. We krijgen maar weinig te lezen over hoe Sharia4Belgium zich verhoudt tot andere activistische groeperingen elders in de wereld, waarvan het toch zeer aannemelijk is dat die een voorbeeld waren voor de Belgische jihadi's. Ik heb vergeefs gezocht naar verwijzingen naar het werk van Faisal Devji (2008) of Roxanne Euben (1999), die op een meer diepgravende manier het gedachtegoed van respectievelijk Al Qaida en de Moslim Broederschap hebben uitgespit. Dat is vooral jammer waar het vertoog van Sharia4Belgium letterlijk verwijst naar dergelijke voorgangers, bijvoorbeeld wanneer in een aanklacht tegen het geweld van westerse

mogendheden tegen burgers in de zogeheten *war on terror* Sharia4Belgium zich afvraagt waarom 'moslimbloed goedkoper is dan water'. Dat is rechtstreeks ontleend aan redevoeringen van Bin Laden, maar dat is voor Aarns en Roex geen reden die mondiale banden nader te onderzoeken, anders dan de opmerking dat Bin Laden voor Sharia4Belgium een voorbeeld was.

Laaglandse jihadihumor?

Teleurstellender is echter dat het boek de mogelijkheid laat liggen om de humor van Sharia4Belgium te plaatsen in de ontwikkeling van politieke humor in de Lage Landen. Op één plaats geven de auteurs daar wel een aanzet toe, namelijk daar waar ze opmerken dat humor sinds de negentiende eeuw steeds belangrijker is geworden in het sociale verkeer. Maar hoe die geschiedenis zich heeft voltrokken, en wat voor gevolgen dat heeft gehad voor politieke humor, blijft vervolgens onderbelicht. Dat is des te jammer, omdat daarmee aan de mogelijkheid voorbij wordt gegaan de humor van Sharia4Belgium in die traditie te onderzoeken. Dit terwijl in meerdere gevallen de humor toch een rechtstreekse verwijzing is naar andere gangbare vormen van politieke humor. In sommige gevallen is die expliciet, bijvoorbeeld wanneer in reactie op de Mohammed-cartoons spotprenten over de Holocaust worden gepubliceerd, die op een provocerende manier willen aantonen dat er zelfs in de liberale democratie, waar iedereen tegen een grapje moet kunnen, dingen zijn die te gevoelig zijn om de spot mee te drijven. Dergelijke verwijzingen roepen de prikkelende vraag op in hoeverre de humor van Sharia4Belgium schatplichtig is aan de politieke humor in de samenleving die ze zegt te bestrijden.

Met andere woorden, wie zich eraan zou wagen een genealogie te schrijven van de laaglandse jihadihumor, zou er goed aan doen zich te richten op de ontwikkeling van de politieke humor hier ter plekke. Uit andere studies over islamistisch radicalisme weten we immers dat een groot deel van de activisten *home-grown* en *born-again* moslims zijn, wier radicalisme voortkomt uit een mengeling van sociale marginaliteit, *peer group*-gevormde antiautoritaire rebellie en autodidactische religieuze en politieke vorming via sociale media en internet. Ze worden voortgebracht uit een samenleving waarin de afgelopen halve eeuw de als ludiek bedoelde provocatie steeds meer een

bekende en aanvaarde stijlfiguur is geworden. De provocatieve humor is natuurlijk geen uitvinding van de jarenzestiggeneratie, er zijn genoeg avantgardistische voorgangers te vinden die zich daar al veel eerder van bedienden, maar je zou wellicht wel kunnen stellen dat er zich de afgelopen decennia een zekere verburgerlijking van de provocatieve humor heeft voltrokken. We kijken collectief niet zo snel meer ergens van op als het om politieke humor gaat. De meeste heilige huisjes zijn intussen wel gesloopt. De grappen van Neerlands Hoop klinken momenteel lang niet meer zo schokkend als weleer. De godsdienstsatire in Willem Frederik Hermans' *Ik heb altijd gelijk* is braaf en belegen vergeleken met die van nu. GeenStijl is in velerlei opzichten de democratisering van de provocatie. We hebben onszelf nu al zo vaak geprovoceerd dat we een beetje provocatiemoe aan het worden zijn. In deze context is het niet zo raar dat ook jihadistgroepen zich van de politieke provocatie bedienen. Dat wordt alleen nog als merkwaardig en ongerijmd ervaren door degenen die geloven in de discursieve tweedeling tussen de meerderheid met gevoel voor humor en de minderheid zonder humor. Dat vooroordeel is overigens sterk en Aarns en Roex maken goed duidelijk dat Sharia4Belgium zich daarvan bewust is. In hun humorgebruik zit dan ook een element van provocatie van juist dat vooroordeel. Het feit dat een radicale moslim grappen maakt, is op zich al een provocatie, misschien wel een van de weinige die nog een beetje effect sorteert. De vraag is echter wel of John Lennons overtuiging dat je je alleen door humor kan verzetten tegen een samenleving zonder er tegelijkertijd deel van te worden, dan nog opgaat. Ik zou eerder betogen dat Sharia4Belgium met haar provocatieve humorgebruik onderdeel is van de maatschappij die zij veracht.

Literatuur

Aarns & Roex 2017

P. Aarns & I. Roex, *'Als ik iemand beledigd heb, dan was dat mijn bedoeling': Sharia4Belgiums ideologie en humorgebruik*, Amsterdam: Amsterdam University Press 2017.

Aran 1995

G. Aran, 'What's so funny about fundamentalism?', in: M.E. Marty & R. Scott Appleby (red.), *The fundamentalism project, vol. 5*, Chicago: University of Chicago Press 1995, p. 321-352.

Devji 2008

F. Devji, *The terrorist in search of humanity: Militant Islam and global politics*, Londen: Hurst 2008.

Euben 1999

R. Euben, *Enemy in the mirror: Islamic fundamentalism and the limits of modern rationalism*, Princeton: Princeton University Press 1999.

Lukas 1973

S. Lukas, *Émile Durkheim: His life and work*, Londen: Penguin 1973.

Verrips 2013

J. Verrips, 'Schadenfreude', in: J. Verrips, *Snowflakes*, Diemen: AMB 2013.

Summaries

Justitiële verkenningen (Judicial explorations) is published six times a year by the Research and Documentation Centre of the Dutch Ministry of Security and Justice in cooperation with Boom juridisch. Each issue focuses on a central theme related to judicial policy. The section Summaries contains abstracts of the internationally most relevant articles of each issue. The central theme of this issue (no. 3, 2017) is *Terrorism and radicalization studies*.

Terrorism and radicalization studies. An explosive research field

B.A. de Graaf

Studying terrorism and radicalization is quite problematic because of a lack of reliable sources. Finding out what motivates terrorists often boils down to educated guessing. The author describes the search for an academic definition of terrorism and summarizes the development of this discipline since the 1970s, thereby distinguishing research on three levels: macro, micro and meso. While before 9/11 few academics were involved in this research field, it ‘exploded’ thereafter. Important factor contributing to this expansion is the greater availability of government funds and relevant data for this type of research. However, the growth of this discipline isn’t just good news, researchers should be aware of a number of pitfalls identified as the proximity to government power, too much self-confidence (*hybris*) of researchers pretending to have designed a ‘unified theory’, the abundance of funds for this type of research, resulting in a lot of low-quality research, and finally the politicization of the subject, which could limit the academic freedom.

On perceived justice and radicalization

M. Bal and K. van den Bos

The authors propose that perceptions of injustice play a central role in radicalization toward violent extremism and terrorism. Perceptions of unfair disadvantage in comparison with other groups (horizontal deprivation) or by societal authorities (vertical deprivation) will elicit strong emotional and behavioral reactions. In combination with feelings of personal uncertainty and a lack of cognitive capacities to control justice-related emotions, this increases the pull and attraction of

radical ideologies. Furthermore, when people join a radical organization, a vicious circle of identification with and justification of radical ideology and illegitimization and rejection of the status quo follow, possibly resulting in the justification of violence to achieve social change. Injustice perceptions are difficult to change, but a better understanding of the basic processes involved allows for the development of prevention and deradicalization programs, which should focus on full and just societal integration of groups and individuals that have a high potential to radicalize.

The Dutch jihadist. Types and roles within the jihadist scene

E. Bakker

In the past few years, about three hundred Dutch Muslims travelled to Syria and Iraq to join the violent jihad. This article explores the phenomenon by looking into the individual characteristics and processes of these Dutch jihadis. It presents the findings of a study of the life stories of twelve of them, showing the diversity of the group. It also looks into types of jihadists and their roles in the jihadist scene using categories provided by Maher and Bjørgo. The article arrives at the somewhat unsatisfactory conclusion that there is no standard Dutch jihadist and that we need to study more individual cases and better understand what is going on within the jihadist scene in order to be able to stop people from following the path towards the violent jihad.

The radicalization of Muslims: The role of religious ideology

J. Wagemakers

The extent to which religious ideology appeals to potential radicals and the role it plays in their actual radicalization depends on a number of factors, such as the centrality of the religious ideology's message in the lives of the target group, its breadth, the credibility of both the message and the messenger expressing the religious ideology, as well as its experiential commensurability in the lives of the targeted audience. Variations in each of these factors help explain why religious ideology plays an important role in the radicalization of some Muslims, but less so in that of others, and why the same religious ideology can be influential in some contexts while having little impact elsewhere. This article uses the examples of the Jordanian Salafi scholars Abu Muhammad al-Maqdisi and Muhammad Ibrahim Shaqra to illustrate this and shows that religious ideology should be taken seriously

as a factor in radicalization, but should also be contextualized to understand its full impact.

Islamic terrorism, Islamic terrorists? An empirical approach

M.T. Croes

In this contribution the author focuses on the relationship between Islam and terrorism. Based on data from the Global Terrorism Database he argues that Islamic terrorism dominates worldwide since 2002. Paying attention to the creed of the jihadists, Salafism, he argues that it is a continuation of the puritanical tradition within Sunni Islam.

Sharia4Belgium and the embourgeoisement of provocation

O. Verkaaik

In their book on Sharia4Belgium, an organization that during its short existence from 2010 to 2012 criticized what it perceived as anti-Muslim discourse and promoted the introduction of the sharia in Belgium, the authors Pim Aarns and Ineke Roex focus on the use of political humor by the spokespersons of the organization. They offer a nuanced interpretation of the political humor in a large number of online videos, distinguishing between, among other things, the ridicule of right-wing nativist opponents, a ludic critique of sexual mores, and the mockery of other Muslims who do not accept the group's version of Islam. The focus on humor is refreshing, because in today's liberal, secular democracy devout believers, and fundamentalist Muslims in particular, are often believed to be lacking a sense of humor. Although failing to offer a broader analysis of political humor in current political discourse, the book successfully shows that radical religious ideology and political humor are not mutually exclusive.

Congresagenda

21-22 augustus	Was there a refugee crisis in 2015? Critical voices on the recent migration discourse (Mytilini, Lesbos) www.renforce.rebo.uu.nl
7 september	Academic activism (Rotterdam) criminologie.nl/event/seminar-academic-activism
11-13 september	Rethinking global urban justice (Leeds) www.rc21.org/en/conferences/conference-2017
13-16 september	ESC Annual Conference (Cardiff, Wales) www.esc-eurocrim.org
20-21 september	Congres ondermijning & georganiseerde criminaliteit (Den Haag) www.sbo.nl/veiligheid/congres-ondermijning-georganiseerde-criminaliteit
28 september	Profielen van Nederlandse outlawbikers en Outlaw-biker clubs (Leiden) Info & aanmelding via Criminologie@law.leidenuniv.nl
29 september	Getuigen in strafzaken (Veenendaal) www.kerckebosch.nl/webwinkel/product/getuigen-strafzaken-2600175
9 oktober	Beroemd en berucht: criminaliteit in Amsterdam (Amsterdam) www.090217.logacom.nl
11 oktober	Liquidaties in Nederland: verschijningsvormen en aanpak (Utrecht) www.ciroc.nl
15-18 november	Annual Meeting ASC (Philadelphia) www.asc41.com/annualmeeting.html

---

Het volgende nummer van *Justitiële verkenningen* (Jv4) is gewijd aan:

De toekomstbestendigheid van de politie

Nadere informatie bij de redactie.

